

V. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1932.

1—4. FÜZET.

MEGJELENIK ÉVENTE 4 FÜZET.

HISTORIA

A MAGYAR MULT
EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ
FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNETI MÚZEUM IGAZGATÓJA

DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

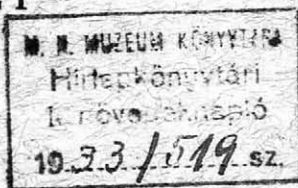
DR. LUKINICH IMRE
EGYETEMI NY. R. TANÁR

REXA DEZSŐ
PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

DR. SZÖNYI OTTÓ
A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA
ELŐADÓJA

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

HORVÁTH KÁROLY
FELELŐS SZERKESZTŐ.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

BUDAPEST, VI., TERÉZ-KÖRUT 23. I. EM.

TELEFON: 29-9-92.

E L Ő F I Z E T É S I D I J A K
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉL ÉVRE 16 P

MINDEN

A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS, (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST, VI., TERÉZ-KÖRUT 23. SZ. ALÁ CIMZENDŐ

TARTALOM:

Horváth Károly: Hol járt Rákóczi?

MELLÉKLET:

Pestbudai Emléklapok.

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Hol járt Rákóczi?

V.*

98

23. Szolnok-Doboka megye.

Szurdok, 1705. november 11.

Gr. Csáky László kastélyában ebédel, mikor értesül, hogy Herbeville csapatai megtámadták örmezei hadállásait. Lóra pattanva vágat a harc irányában, de - körülbelül Tihó alatt - már szemben találja magát futó hadaival. Erre átúsztat a Szamoson a turbuczai hegyek alá s a völgyben húzódik Szamosújvár felé, hová 12-én este érkezik.

Az ebéden jelen van Losárdi Zsuzsánna kuruc költőnő is, akinek egyik ódáját a Fejedelem több ezer példányban kinyomatta. (Marosvásárhelyi füzetek 1860. I. 143—7., Szinnyei VII., 1044—6, Miscellanea MSS 20.).

Szamosújvár, 1705. november 12—13.

A zsidó ütközet után ideérkezve, bosszankodva állapítja meg, mily hitvány és haszontalan a híresnek mondott vár, melyet br. Kemény Péter parancsnoksága alatt oláh parasztok őriztek.

Másnap korán reggel ellenállásra buzdítva az őrséget, vissza hagyja karabélyos ezredét és továbbvonul Bethlenvár felé, (Eml. 165—7.) feladva azon szándékát, amiért erre jött: bevonulni Kolozsvárra, hol őt diadalkapuvál várták. (Jakab, Kolozsvár tört. III. 77.)

Bethlenvár, 1705. november.

Szamosújvárról jön, hogy az emberfoki hágón átkeljen Kővár felé. Közben, hogy: „az erdélyieket a csüggedéstől megóvjá,” Bethlen — Szöcs és Magyarláros közt biztosítja az emberfői hágót. (Szalay, VI. 303.)

17-én báró Vojnovics József útján újabb felhívást intéz a horvátokhoz, szövetkezzenek vele a közös szabadság oltalmára. (Fiedler II. 589. 47. sz.)

*) Előző cikkek: 1. Zemplén m., — 2. Sáros m., — 3. Szepes m., — 4. Abauj m., — 5. Gömör m., — 6. Borsod m., — 7. Heves m., — 8. Pest m., — 9. Esztergom m., — 10. Komárom m., — 11. Győr m., — 12. Moson m., — 13. Sopron m., — 14. Vas m., — 15. Tolna m., — 16. Bács B. m., — 17. Csongrád m., — 18. Jász Nagy Kún Szolnok m., — 19. Hajdu m., — 20. Bihar m., — 21. Szabolcs m., — 22. Szilágy m., — lásd a Historia 1930. évi 4—6., az 1931. évi 1—2 és 3—4. sz. füzetekben.

Emberfő, 1705. november 18.

Bethlenről megkezdí visszavonulását „az Emberfő nevű kegyetlen hegyes passzuson” Kovás felé és ugyanezen útra irányítja Kolozsvárról Besztercére rendelt társzekereit is. (MHH. XXVII. 99.)

Csáki-Gorbó, 1707. március 24.

Szamosújfalú felől átvonul Szinnye felé.

Szinnye, 1707. március 25.

Átvonul Deés felé.

Deés, 1707. március 26—27.

A marosvásárhelyi fejedelmi beiktatásra igyekezve 27-én „eleinek kedves lakóhelyén” tölti 31-ik születésnapját. A szép hely felvidíti, de az általános helyzet annál inkább elszomorítja. „Némelyek nem azért fogtak fegyvert, hogy általános legyen a szabadság, hanem hogy most ők kövessék el, amit valaha a német tett” — írja fájdalmasan Bercsényinek. (AR. II. 61., 62., 72. V. 327.)

28-án folytatta útján Bálványos Várallja felé.

Bálványos Várallja, 1707. március 28.

Átutazik Szász Máté felé.

Szászmáté, 1707. március 29.

Átutazik a kolosmegyei Nagynyulas felé.

24. Maros-Torda megye

Mező Bánd, 1707. március 30—április 5.

A kolosi Nagynyulasról gr. Pekri Lőrinc ezrede kíséretében 30-án érkezik. Április 1-én fogadja a Rendek üdvözlő küldöttségét s azután napokig tárgyal velük a beiktatás feltételeiről s a hitlevél szövegéről. Különösen utóbbira jött nehezen létre megállapodás, mert a Fejedelem sem az Apafi-féle hittlevelet, sem a fejedelmi méltósággal ellenkező kitételeket nem volt hajlandó elfogadni.

Végre április 4-én létrejön a megállapodás s másnap (kedden) megindult Marosvásárhelyre a fejedelmi beiktatásra.

Marosvásárhely, 1707. április 5.

A bevonuló Fejedelmet a Maros hidjánál üdvözli gr. Pekry Lőrinc.

Utánna a Postarétre mennek¹⁾, hol gr. Zichy Pál udvari főpap kezébe letette az esküt. Ezután a jezsuiták (Széchenyi-téri) kápolnájába vonult is-tentiszteletre, ennek végével a Szabó Ferenc féle palotába, hol kihallgatá-sokat adott s közben Des Alleurs-tól átvette XIV. Lajos üdvözlő levelét.

Az ünnepségetől kifáradva, egyedül költi el vacsoráját.

Másnap Szeben ostromához rendeli hadát s ugyanekkor a rendek is leteszik a hűségesküt.

7-én hét palotában megvendégeli az urakat; a piacon a népet, hol is mindenki annyit meríthetett a boroskádból, amennyit csak akart.

8-án avárbeli református templomban megnyílt az országgyűlés, s ek-kor nevezi ki a 8 kormánytanácsost.

11-én kinevezi Barcsay Ábrahámot a fejedelemség kincstartójává és meginti Károlyit, amiért a Partiumban levő megyékre karhatalmat küldött. (Károlyi, okl. V. 618)

13-án a főispánokat nevezi ki. Ugyanekkor megdicséri a Kállói salét-romföldét. (Czuberka 47—50) Ugyanekkor Ramocsay Györgyre bizza a salétromásatás ügyét. (Károlyi okl. V., 619. V. ö. Rák. lt. 1205., 1209., 1627.) Paip György danzigi bankártól mintaposztót és gyógyszereket kap. (AR. II.67.).

14-én az erdélyi katolikus püspökség kérdésében személyesen kel vé-delmére javaslatának, de eredmény nélkül.

16-án nagy dísszel jelenik meg az országgyűlésen és helybenhagyja a X. tv. cikket, melyben a magyar rnedekkel kötött szövetséget erősítik meg.

21-én (csütörtökön) szentesíti az ezen országgyűlés által hozott 26 törvénycikket. Délután pedig elhagyja Vásárhelyt és Radnótra megy. (V. ö. Tört. Tár. 1897. 599.)

(A beiktatásról bővebben lásd a História következő számát.)

25. Kiskükölli megye.

Radnót, 1707. április 21—22.

Marosvásárhelyről jövet, útközben megszemléli a székely gyalogságot és ifj. Cserey Jánosnak megbízatást ad egy székely kopjas ezred felállítá-sára. (Eml. 213., AR. II. 69., Teleki napl.)

A várkastélyban — melyet dédapja, I. Rákóczi György alatt Serena Ágoston velencei építőmester épített, (Kövári: Erdély régiségei, 213.) — éjszakázik s másnap — nagypénteken — ugyanitt végzi ájtatosságait.

¹⁾ Ugyanitt áll azon gránit obelisz, mely Török János, Horváth Károly és Gálffy Mihály, 1854. március 10-én történt kivégzése emlékére emeltetett. E három székely vértanú a Makk-féle összeesküvés kapcsán került gyanuba s fogattatott el, herceg Schwarzenberg Károly kormányzó rendeletére. A haditörvényszék 1853. október 11-én mindhármát halálra ítélte. A vértanuk adatai: Horváth Károly, szül. 1828-ban, a há-romszéki Teleken. Tanára volt a ref. kollégiumban Török János, aki 1806. június 11-én született Bágyon. (Róla v. ö. Kontz József: A műhelyi kollegium multja és Hentaller L.: A balavásári szüret.) Török sógora Gálffy Mihály szolgabíró, majd ügyvéd, 1817-ben az udvarszéki Martonoson született. — Tisztelet emléküknél!

Itt értesül az ágostai evangélikusok revőczei gyűléséről, mely az egyházi fegyelem helyreállításával foglakozott.

Templom után megszemléli a malmokat, éjszakázni pedig átmegy Aranyosegerbegyre.

26. Torda-Aranyos megye.

Egerbegy, 1707. április 22—23.

Radnótról jövet itt éjszakázik s másnap — nagyszombaton — bevonul Kolozsvárra.

27. Kolos megye.

Nagynyulas, 1707. március 29.

A Szászmáté felől érkező Fejedelmet gr. Pekri Lőrinc egy ezreddel fogadja. Az ő kíséretében folytatja útját Mezőbánd — Marosvásárhely felé.

Kolozsvár, 1707. április 23—27.

Egerbegyről érkezve itt tölti a husvéti ünnepeket. (AR. II. 68.) Ez alatt üdvözli Berlinben lévő feleségét (Századok 1870. 73.) és köszönti Bercsényit, akit az erdélyi rendek visszafogadtak. (IX. trv. cikk. AR. II. 69 és V. 416., Tört. Tár 1897. 592.) 24-én kiadja az ezredekről intézkedő parancsolatot (AR. III. 70—71.)

Husvéthétfőn — 25-én — nagy ünnepséggel avatja fel a 100 nemes úrfiból álló Nemzeti Társaságot, melynek maga lett az ezredese. Kemény Simon, a fejedelmi unoka, mint alezredes vezeti őket a Fejedelem elé, aki megesketi őket, hogy nemességükhöz nem illő dolgot soha nem követnek el, háboruban pedig egymást soha el nem hagyják. Az eskü letétele után a térdelve elébe járuló ifjakat felemelte, megcsókolta, mint társhíveit. (Tört. Tár. 1883. 391., AR. III. 479., 255., 504., VI. 116., 207., VIII. 389., R. Tár I. 62., Eml. 213—14.) Ez intézményből gondolta kifejleszteni az „Isteni Gondviselés” nevű vitézi rendet, ha „Istennek, kinek neve minden tetteiben dicsértessék, nem tetszett volna másképp rendelkezni.” (Eml. 214.)

Ugyanaznap kinevezi a tanult Bagosi Pált brigadéroszá.

Közben állami ügyeket is intéz és a főbb emberekkel tanácskozik. Visszaütasítja gr. Mikes Mihály azon javaslatát, tegyen előterjesztést régi jószágai visszakapására, pedig „keserves lelkemnek, hogy eleim erdélyi fejedelmek voltak s én semmi örökös jószágaimat nem bírom” — mondá neki. Másokkal szemben azonban élt az adományozás jogával: Bánffy György itteni házáat Mikes Mihálynak, Apor Istvánét pedig Vay Ádámnak adományozza.

27-én nyílt parancsban teszi közzé az országgyűlés azon határozatait, melyek a katonaságra vonatkoznak. (Tört. Tár. 1879. 808., Magyar Könyvszemle 1879. IV. 296.) Ugyanekkor intézkedik a szász mesteremberek ösz-

szeírásáról (Tört. Tár 1882., 559.), sőt — szegények és kicsenyek iránti gondosság igazolása — Kun István kárának megtérítéséről is gondoskodik. (Teleki levéltár, Földváry-oszt. LXXI. 215).

Itteni tartózkodása alatt a jezsuitáknál hallgatott misét a monostori kath. templommal szemben lévő (bezárt) kápolnában.

Még e nap elhagyja Kolozsvárt, amikor is a város tanácsa a külvárosig (hóstát) kíséri s ott búcsúzik el tőle.

Szászfenes, 1707. április 27.

Szomorú érzéssel halad át a csatatéren, hol nagyapja nemcsak a csatát, de fejedelemségét is elvesztette.

Még e nap áthalad,

Gyalu, Vista, Magyarcsárd és a szentkirályi hágón (Topaszentkirály)

Szent Máriára, hová ápr. 28-án érkezik. (AR. II. 71.) Másnap tovább megy Zsibó-felé a Szilágyságba, vissza Magyarországra. Erdély nem látta többé, a Fejedelem elment...

28. Máramaros megye.

Szélistye, 1709. október 18.

A Talabor völgyén (Bisztra-) Verchovina (Ung m.) felől érkező Fejedelmet nagy lekesedéssel fogadják a Husztról elébe jött erdélyi urak, Barcsay Mihály, Mikes Mihály, Teleki Mihály és Pál stb. Felváltva ülnek be a hintóba a Fejedelemhez és kísérik Husztközon át Husztra. (Ben. 219., Teleki 250.)

Husztköz, 1709. október 18.

Átvonul Husztra.

Huszt, 1709. október 18.

1907. május 26-ika óta emléktábla jelöli a vár tövében lévő Fehér hazát, hol az 1709. évi huszti országgyűlés ülésezett.

E gyűlésre már 19-én összejöttek a hű maradt erdélyi urak. (Arch. oest. Gesch. XLIV. 487.) Előtte val ónap vonult be a Fejedelem, ki azonnal utasítja Bercsényit, hogy Eger várát védje meg Heister csász. tábornok ellen. (AR. II. 560—1.)

Az első három napot (19—21) a szenátus tárgyalásai foglalták le. 22-én nyitotta meg a Fejedelem az országgyűlést és négy napon át tárgyalta az ügyeket; 26-án pedig véget ért. (Teleki 252, R. tár I. 220.).

Közben a Fejedelem megköszönte az angolok jóakarátát a magyarok iránt 20-án, Marlborough herceghez írt levelében, (Arch: öst. Gesch. XLIV. 483—5.) és pedig „egy hajdan híres, most lehanyatlott nemzet nevében”.

21-én a francia udvart figyelmezteti a kuruc ügy rosszrafordulására*), (Uo. 486—7.) nemkülömben azon hibákra, melyeket a francia követek, (de Bonac és Des Alleurs) elkövettek, s melyek „majd őt (a Fejedelmet) juttatják Szibériába.” (Levele Tournonhoz, uo. 4488—9.)

23-án de Bonac búcsúzott a Fejedelemtől (uo. 489—91.), s 26-án maga a Fejedelm is elhagyja Husztot Barcsay és Teleki Mihály társaságában. Az erdélyi urak a Nagy-Ágig kísérték, hol tőlük elbúcsúzva, Nagy Szöllősrre ment.

1710. június 13.

Munkácsról jön a zerdélyi urak gyűlésére (Eml. 277) s harmadnap Olcsvára megy Károlyihoz. (AR. III. 292.)

1711. február 16.

Volt Salánkról jövet. (AR. III. 591.)

29. Ugocsa megye.

Nagyszöllős, 1709. október 26—27.

Husztról érkezik s itt éjszakázik. Másnap megy Drágabártfalvára.

Salánk, 1711. február.

Munkácsba zárkózzék-e, avagy segítség sürgetésére átmenjen Lengyelországba (Önélet, 197.) e kérdés felett kellett dönteni s a Fejedelm a döntést a szenátorokra bízta. Február 13-ára tehát értekezletre hívta össze azokat, „akik még ezen a tájon fetrengenek.” (Pulay: II. 282.)

10-én már itt volt s még e nap kiadja Munkács védelmére vonatkozó utasításait. (AR. III. 572—90.) A szenátorok csak ő utána érkeztek meg s a jelenlévőkkel, (Teleki 287.) Esterházy A., Csáky Simon, Sennyey István és Vay Ábrahám (4) magyar, — Arelt János, Barcsay Ábrahám és Mihály, Kemény Simon, Teleki Mihály és Pál, Thoroczkay István (7) erdélyi szenátorok) már 11-én közli a császárhoz írt levelét, (Pulay: II. 278—82.), mely elfogadtatván, azt azonnal el is küldi továbbítás végett Károlyihoz. Ekkor mondott beszédében volt érezhető izzó lelkének egész heve. Egyébként magyar földön ez volt utolsó politikai szónoklata.

14-én könnyezve tárta fel a valódi és szomorú helyzetet s ezután kért nyilatkozatot további magátartására. (Önélet. 197—9., Eml. 292—4., Teleki 287., Saussure 247.)

í

*) Német sas vert fészket már Sümegvárában
Berdót kiáltanak Vég-Simontornyában ...
Sárgul már levele a sűrű Bakonynak,
Hervad szerencséje szegény kurucoknak ...
Meddig áll fönn fényünk, csak az Isten tudja.
Csak az Isten tudja, senki sem mondhatja ...

(Thaly: Adalékok, II. 268.)

És a tanácsurak nyilatkoztak. Nyilatkozásuk az 1000 éves magyar történelem egyik legszebb, legcsodálatosabb jelenete. Rákóczinak már nem volt serege: körötte kevesebb ember, mint mikor 8 évvel korábban zászlót bontott a szabadságért... És mégis kimondták, hogy törhetetlen hűséggel osztoznak sorsában. Esedeznek, menjen inkább idegen országba, minthogy egy várba (Munkács) zárkózva, veszedelemnek tegye ki életét, mellyel a Hazának tartozik.

15-én elbúcsúznak tőle a magyar tanácsurak, 16-án pedig az erdélyiek. A Fejedelem úgy maradt, „mint ágon egyedül ülő madár.”

17-én még ide várja Károlyit, de másnap, 18-án, (hamvazószerda) egy külföldről jövő hír „megfúvá a felülőt” s a Fejedelem megindult Munkácsra. (AR. III. 591.)

30. Szatmár megye.

E megye területén kezdődik a szabadságharc első sikere s ugyanitt fejeződik be szomorú véggel a majthényi síkon.

Tartózkodási adatok:

1694. V. 22. (Sárospatak)—Ecséd—(Nagysáros).

1703. VIII. (Margitta)—Nagykároly—Vetés—

IX. 1. —Pálfalva—Vetés—

7—15. —Domahida—

22—29. —Szatmár—Nagykároly—(Tokaj).

X. 9. Nagykaroly—Ecséd—(Nyírbátor).

1705. XI. 19—24. (Emberfői hágó)—Kovács—Kövár—

25—27. —Erdőszada—Ecséd—

XII. 18. —Ecséd—(Vásárosnamény).

1707. III. 17—19. (Ungvár)—Ecséd—Tunyog—Szatmár

20—21. —Erdőszada—(Czikó—Erdély felé)

XI. 24. (Munkács)—Olcsva—Ecséd—(Kisvárd)

1708. II. 1—23. (Nagykálló)—Nagykároly—(Nyíregyháza)

15. Gencs

X. 8. (Pócspetri)—Vasvári—

9—20. —Nagykároly—

X. 20—XI. 15. —Szatmár—Madarász—Nagykároly—(Sárospatak)

1710. VI. 18—25. (Huszt)—Olcsva—(Kállósején)

1711. II. 1—2. (Nyírvaja)—Olcsvaapáti—(Munkács).

Nagykároly, 1703. augusztus.

Margittáról jövet a hó közepén fogja ostrom alá Károlyi Sándor várát, melyet távollétében felesége, br. Barkoczy Krisztina védelmezett. Rákóczi kedvező ajánlatot tesz a vár feladása esetére s ezért harmadnapi roham alkalmával a báróné fel is adta a várat és hajduival hűséget esküdött Rákóczinak. (Eml. 47., Thaly: Bercsényi III. 41.).

Itt fogadta Nagybánya város hódoló küldöttségét és a helyőrség kapitányává Porcsalmy Istvánt teszi meg. (Eml. 47.).

Ugyanekkor értesül, hogy Huszt várát 17-én feladás után elfoglalta odarendelt embere, Ilosvay Bálint s ugyanakkor Mármaros nemessége hűség is esküdött. (Uo. 44. Thaly: Bercsényi 44—45., Simonyi I. 33.)

Ezután megindult Vetés—Szatmár felé.

1703, október 9.

Szatmártól jövet vonul át Ecsed felé. (AR. T. 128—9.)

1708. február 1—23.

Károlyi meghívása folytán jön Nagy Kállóból és az új kastélyban száll meg. Több mint három hetet tölt itt s az idegyült erdélyi tanácsurakkal főként Erdély ügyeivel foglalkozik. (R. tár I. 95—97.) Az erdélyi hadak feletti szemléjét különben is még Kassán kitűzte a közeli Tasnádra.

Február 3-án janicsár kereskedők a nándorfehérvári szerdár levelével keresik fel s ezt nem adván át az udvari kapitánynak, magától a Fejedelemtől erőszakoltak ki kihallgatást. Ezért jól leszidja őket. (AR. II. 159.) Ugyanekkor írja Pápay Gáspár a töröknél lévő követének magyarázatát a lengyel korona ügyében. (Uo. II. 160.) Ugyanekkor 100.000 vég posztót rendel a török kereskedőktől (AR. II. 162.), de egyben megtiltja, hogy „minden dibdáb” törököt élje bocsássanak. (Uo. II. 159.)

Február 12-én Nedeczky útján fekete rókabélést és 3 nagy fehér farkasmentét (vilcsurát) rendel. (AR. II. 168.)

Február 6-án megsemléli az erdélyieket s velük teljesen elégedetlen. „Csak egy zsák mentséget küldtek a mustrára” — írja Bercsényinek. (AR. II. 163.) A szemlén nagy beszédet mond. (R. tár. I. 96. Tört. Tár. 1890, 494—5.)

15-én Gencsnél tart szemlét a Moldvából hazatért erdélyi emigránsok seregén. (R. tár I. 98.) 20-án pedig Bagossy Pál brigadéros — kit még január 7-én Kassáról rendelt Károlyi mellé — gyalogezredét szemléli meg.

22-én nyílt parancsot intéz az erdélyi rendekhez és a bujdosókhoz, megparancsolva, engedelmeskedjenek Károlyi Sándornak, az általa kinevezett Erdélyi főparancsnoknak.

Másnap Károlyit látja el utasításokkal (Károlyi lt.), majd kinevezi a gr. Pekri Lőrinc erdélyi hibájának ügyében általa elrendelt szigorú vizsgálatot végrehajtó bizottságot Teleki Mihály, Kemény Simon, Csáky László, Dániel Ferenc, Jósika Dániel, Thordai István és Schoppel András személyében s ezután Károlyi és az erdélyi hadak kíséretében Nyíregyházára vonul.

1708. október 9—20.

Nyírvasvári felől betegen érkezik s egy hétig gyötré a hideglelés. (Ben. 163—4.) Azért 13-án már kísétál a mezőkre. (AR. II. 355.)

14-én értesül, hogy Érsekújvár felszabadult az ostrom alól. (Uo. II. 351—3., VI., 125—7., Fiedler I. 325., Simonyi III. 404—5.)

Másnap Sándor László ezredes, Haraszi Miklós és Selmeczy László hadnagyok hozták azt a 24 százlót, melyet Esterházy Antal a Dunántúl (Bellatincez Kottori, Légrád) zsákmányolt. (AR. VI., 120. Ben. 156.).

16-án Bercsényi követe, ifj. Barkoczy Ferenc személyesen tesz jelentést az Érsekújvár körül történetekről. (Uo. VI. 128. 32., Fiedler I. 326.)

17-én levelet ír az angol királynénak, (Simonyi III. 406) és Marlborough hercegnek (Fiedler II. 17—18.)

18-án küldi ügyvivőjét, Klement Jakabot Berlinbe, a porosz király bizalmasához, Jablonsky superintendenshez. (Ben. 164.)

Új alapra akarja fektetni a nép szabadságát (Századok, 1870. 81—87.) mert „vagy boldogulnunk, vagy vesznünk kell.” (AR. II. 358—9.)

20-án átmegy Szatmárra, honnan Madarászon át — november közepén tér vissza, útban a sárospataki országgyűlésre.

Madarász, 1708. november 14.

Szatmárról (Teleki napl. 208.) jövet áthalad Nagykároly felé.

Vetés, 1703. augusztus.

Szent István napjára érkezik Nagykároly alól, hogy Szatmár ostromát előkészítse. Másnap már visszaveri a Szatmárból kitörő császári csapatok támadását.

Ezután kapja szatmári titkos híveitől azon tanácsot, egyesítse a Szamos két ágát s a várost az ekként szárazon maradó meder felől támadja meg. Terve végrehajtására 30-31-iki éjjelen Pálfalvára vonul. Utközben — éilenséget sejtő félreértés és zavar következtében — seregrészei egymásra rontanak s Rákóczi csak nehezen tudott rendet teremteni. A zavarban Bercsényi is megsebesül s Nagykárolyba szállítják.

Szeptember.

Pálfalváról visszatérve, az ostromzár alatt olykor vadászik. Egyik alkalommal néhány palotásával egy erdei majorban éjszakázik. Legényeit eleség szerzésére küldi el s ez alkalmat felhasználja egy a várból reá leselkedő császári tisztt, aki katonáival a majorba nyomul s az ablaknál álló Rákóczira emelvén pisztolyát, őt megadásra szólítja fel, Rákóczi válasz helyett nyomban lelötte támadóját é eltorlaszolta magát. A lövés zajára visszaroohanó palotásai éppen jókor érkeztek ahhoz, hogy a major felgyújtását megakadályozzák, a támadókat pedig utolsó emberig levágják. (Fiedler II. 461., Thaly: Bercsényi III. 49.)

A táborba visszatért Rákóczit Ujhelyi István ref. pap kérve-kérte ezután, hagyjon fel vadászataival. Rákóczi erre táborát Domahidára helyezi át.

Pálfalva, 1703. szeptember.

1-én hajnalban érkezik Vetésről s azonnal megkezdí a Szamos balágának eltöltését. Mikor e munkával elkészült, visszatért Vetésre.

Domahida, 1703. szeptember 7—15.

Vetésről helyezi át ide táborát. Itt fogadja br. Sennyey István hűség esküjét, mely után, 7-én, kiadja második hadiszabályzatát, „minthogy a

hadakozás szerencsés kimenetele Isten után a rendtartástól várható." (Tört. Tár 1904. 36—39.)

10-én haditanácsot tart, melyen a már felgyógyult Bercsényi is részt vesz, akit csapatával Tokaj felé rendel.

13-án hódolatra hívja Pest-Pilis-Solt vármegyét (Hornyk, IV. 242—4) 15-én pedig visszatér a szatmári ostromzárhoz.

Gencs, 1708. február 15.

Szemlét tart a Moldvából hazatért erdélyi emigránsok seregén (R. tár I. 98) s utánna visszatér Nagykárolyba.

Nyír Vasvári, 1708. október 8.

Pócspetri felől jövet átvonul Nagykároly felé.

Kováts, 1705. november 19—24.

Az emberfői hágón át történt visszavonulásakor érkezik ide s 21-én felmegy Kővárba. Onnan visszatérve 24-én tovább vonul Erdőszáda felé.

23-án Stréter Jánoshoz intézett levelében Erdélyben katonai akadémia felállítását tervezi. (Száz. 1893. 813.) Ugyane levélben mint a tüzérség fő-felügyelőjének (Uo. 811.) megszabja feladatát.

Kővár, 1705. november 21.

Kovásról jön fel a francia követ, gr. Forgách Simon és Esterházy Antal kíséretében. A helyőrség élén Teleki Mihály fogadja, akit még 10-én (Karikáról, Szilágy m.) rendeli ide a vár oltalmára. A vár megtekintése és a védelmi utasítások kiadása után visszamegy kovási főhadiszállására.

Erdőszáda, 1705. november 24—27.

Kovásról érkezik s nem fogadja a jelentkező Teleki Mihályt, sőt azzal rendeli haza Kővárra, hogy ottlétekor adott utasításait azonnal végrehajtsa. (Eml. 167., Teleki 136.)

25-én levelet ír XIV. Lajosnak az erdélyi viszonyokról (Fiedler II. 453.), 27-én pedig Károlyinak ad utasítást. (Szalay VI. 303—4., 305—6.) E levelében írja: „eleim jószágát disputálni nem most az ideje, de hazánkat oltalmazni. (Károlyi okl. V. 334.)

Ezután ősi birtokára, az ecsedi várba vonul.

1707. március 20—21.

Szatmár felől átvonul Czikó—Erdély feié.

Szatmár, 1703. szeptember.

Domahidi táborából tér vissza az ostromzárhoz. Innen értesíti 22-én (26-án? Fiedler II. 437.) XIV. Lajos francia királyt eddigi sikereiről.

27-én öt felkereső szatmári polgároktól értesül, hogy a város magyar lakossága már unja a hosszas ostromt. Erre 27—28-iki éjjelen támadást rendel, melynek eredményeként csapatai a várost elfoglalják.

E győzelem után a körülzáró sereg részére a Szamos egyik kanyarulatában táborhelyet jelöl ki s ennek megfelelő erődítését is elrendeli. (Eml. 54—55.)

Még 27-én Sennyeire bízva várostrom vezetését (Levele Nagy Pál Károlyi kapitányhoz, AR. t. 128.) maga pedig a Tisza felé készül. Ugyanekkor (27-én) körlevelet intéz a vármegyékhez, melyben hadkozásának céljául az ország felszabadítását jelöli meg. (Tört. Tár 1901. 398.) Közben értesül, hogy Szócs János, Borbély Balázs és Váradi János deák vezette csapatai 21-én elfoglalták az ír Walters kapitány védte Szolnok várát és 14 ágyut zsákmányoltak. (Wienerisches Diarium 1703. 19., Szalay VI. 101.)

29-én 2000 lovassal és 2000 gyaloggal Nagykárolyon át Tokaj felé indul. 29-én elrendeli a hegyaljai szállók megszüretelését az ország javára. (Tört. Tár 1909. 150.)

1707. március 19.

Tunyog felől átvonul Erdőszáda felé. Közben bosszankodik a posták „zavart” dolgán. (Károlyi okl. V. 613.)

1708. október 20—november 12.

Nagykárolyból jön át s itt veszi br. Urbich orosz követ levelét, melyly szerint a béketárgyalásoktól eredmény nem várható. (AR. II. 358., 361.)

Október 25-én utasítja Talabát, moszkvai ügyvivőjét, figyelmeztesse a cárt a vele kötött szerződésben írt kötelezettségeire. (AR. II. 361—2.)

28-án elhatározza a szenátus és megyei követek összehívását, hogy „a hadakozásnak elősegellére tartozó médiumokról egyenlő szívvel és akarattal végezhesünk.” A gyűlést Tállyára, november 22-én hívja össze, s mikor a határidő rövidsége miatt aggodalmaskodik, Jánoky udvari alkancellár nyugtatja meg, hogy II. Ulszló király II. dekrétuma 25. t.-cikke értelmében a kihirdetéstől a megnyitásig egy hónap elegendő. (AR. VI. 163.)

„Dib-dáb” hűlése kínozza újból s ezért napokat kénytelen ágyban tölteni. Csak november 2-án kelhetett fel, (AR. II. 365—5., Ben. 166.), amikor jókedvűen válaszol Bercsényinek: „Isten adja, hogy Heisternek (csász. tábornok) örökétig csak a hátát lássuk!” (Uo. II. 365.)

November 5-én tréfásan írja Károlyinak, hogy önmaga, mivel még kibadozó beteg, a Sár erdejében csak nyulakkal hadakozhat. Ugyanekkor: (Uo. II. 366). „A németet az Isten, a francia, a pápa s a szegény magyar átka majd megveri!” (Uo. VI. 156. 160.)

Közel négy hétig tartózkodik itt s ez alatt több ülést tart az erdélyi tanácsurakkal. (R. Tár I. 165—7.) November 13-án indul el Madarász felé. XI. 8-án résztvesz a titkos levéltár rendezésében.

13-án — hadai nyomában — a tállyai gyűlésre megindul s vadászgatva megy Madarász felé. (Teleki 208.)

Tunyog. 1707. március 18.

Ecsedről jövet átvonul Szatmár felé.

Olcsva, 1707. november 24.

Munkácsról jövet meglátogatja Károlyit (R. Tár I. 66), ezután pedig Ecsedre megy.

1710. június 18—25.

Husztról jön Károlyihoz (AR. III. 272.) s egy kellemes hetet tölt nála. („Ugy kiráztuk csizmánkából a port, hogy semmi kanbajszú ember nem ér velünk” ... írja Fogarassy főpohárnok, jun. 23. (Tört. Tár 1883. 381.)

21-én visszarendeli Pápay János konstantinápolyi követét (AR. III. 273—5.)

24-én megérkezik Moldvából Dániel Péter azzal a hírrel, hogy Grusinszkij 7000 lengyellel újból szolgálatába akar állani és ugyanígy parancsát várja az Erdélyből Moldvába átszökött Horváth György is. Visszaküldi Dánielt, hogy a csíki szoroson hozza be a lengyeleket és magyarokat s erről — Perényi László útján — izenetet küld Jahnus orosz tábornokon át Ágost királynak is. (AR. III. 122—5., VI. 536.)

25-én elindul Kálló-semjén felé Esterházy Antal hadaihoz a szegi táborba. (Szolnok mellett.)

Ecsed, 1694. május 22.

Uradalmi megtekintésre jön Sárospatakról, majd a hó végével a sárosi megyei közgyűlésre megy. (R. ifj. 208.)

1703. október 9.

Nagykárolyból jövet átvonul Nyírbátor felé. (AR. I. 129., Hornyik, IV. 249—50.)

1705. december 11—18.

Az erdélyi hadjáratból Erdőszádán át visszatérve 8 napot tölt ősi birtokán, s az itteni várat újból felépíteni rendeli. (Eml. 168—171., AR. I. 437—8., Simonyi II. 326., Teleki 139.) 18-án Vásáros-Naményba megy.

1707. március 17.

Ungvárról jövet vonul át Tunyog—Erdély felé.

1707. november 24.

Olcsváról jövet megtekinti a vár építését és az építési terveket (V. ö. R. ifj. 194.) s azután Kisvárdára megy.

Olcsva-Apáti, 1711. február 1—2.

Nyírvejáról — gr. Pálffy Jánossal történt találkozása után — érkezik ide. A Kisvárdáról ide rendelt főtitsztjei várakoznak rá. Beszámol nekik a Pálffyval folytatott tárgyalásról: Cselekedjelek velem amit akartok, lelkekre hagyom magamt...” (Eml. 291., Pulay II. 259—62.) Ezután levelet ír Pálffynak, melyhez csatolja a császárhoz irandó levele fogalmazványát. (Uo. II. 266.)

2-án Károlyival Munkácsra megy, kihirdetni a fegyverszünetet.

31. Ung megye.

Tartózkodási adatok:

1694. VI. 14. Dobóruszka
 1695. VII. Dobóruszka (Munkács)
 1701. II. 7.—9. (Eperjes)—Ungvár—(Munkács),
 1706. I. 3. (Tizsaszalka)—Csap—(Tornyospálca)
 XII. 27.—28. (Kassa)—Ungvár—Darócz—Szobránc—(Munkács)
 1707. III. 5—15. (Munkács)—Ungvár—(Ecsed)
 VII. 8. (Lelesz)—Putkahelmecz—(Munkács)
 15—18. (Munkács)—Putkahelmecz—Ungvár—(Munkár)
 16. Lakárd
 18. és 27. Szerednye
 24—27. (Munkács)—Ungvár—(Munkács)
 VIII. 6. (Munkács)—Daróc—
 7. —Szerednye—
 7—9. —Ungvár—Szobráncz—(Nagymihály)
 X. 5—11. (Sárospatak)—Ungvár—(Sárospatak)
 1709. II. 13—16. (Munkács)—Ungvár—(Munkács)
 III. 27—IV. 5. (Munkács)—Ungvár—(Munkács)
 V. 6—10. (Zavadka)—Ungvár—(Pazdics)
 X. 7—11. (Munkács)—Ungvár—(Munkács)
 X. 16. (Zavadka)—Verchovina Bisztra—(Huszt)
 XII. 7. (Munkács)—Fekésháza—(Hrabócz)
 1710. X. 11—13. (Sárospatak)—Ungvár—(Sárospatak)
 18—24. (Sárospatak)—Ungvár—(Munkács)
 XI. 2—10. (Munkács)—Ungvár—(Munkács).

Lakárd, 1707. július 16.

Megtekinti Bercsényi ménését. (R. tár I. 27.)

Dobóruszka, 1694. június 14.

E nap kapja kézhez Keczer Sándor sárosi alispán június 7-éről, Eperjesről írt levelét, a katonai előfogatok megtagadása tárgyában. (R. ifj. 219.)

1695. július.

Valószínűleg átutazóban Munkács felé tartózkodik itt. (Uo. 260.)

Ungvár, 1701. február 7—9.

Eperjesről jön át Longueval kapitánnyal Bercsényihez, aki megfontolást és óvatosságot ajánlott. Ezután átmegy Munkácsra.

1706. *Karácsony után.*

Átutazik Kassáról jövet Darócz felé.

1707. *március 5—15.*

5-én (szombaton) jön át Munkácsról Szienyiavszka hercegné és vendégei társaságában Bercsényiékhez. Nagy farsangi ünnepségek takarják a fontos politikai tárgyalásokat, melyek al engyel trón és korona kérdését is tartalmazták.

8-án visszatér Munkácsra, majd a 13-án haza utazó lengyel harceg-asszonyt kíséri vissza.

Ugyanekkor utosítja Keczer Sándor főhadbiztost, függessze fel a limitatíót, míg a piacok megbővülnek. (AR. II. 49.)

14-én intézi rendeletét Abaujmegyéhez (AR. II. 53.). Ugyane nap rendeli, hogy a hajdúvárosok engedelmeskedjenek Bihar megyének; (Galam-boshoz, AR. II. 51.) Gönczöt hajdúvárossá teszi, de meghagyja Abauj megye hatósága alatt és a közterhek alól nem menti fel. (AR. II. 54.)

Itt találja őt a temesvári basa hozzáküldött követe, aki őt ura nevében Arad elfoglalására kéri. A Fejedelem akként dönt, hogy Arad ostromára csakis a portával kötött szerződés után kerülhet sor (AR. II. 50—51.)

(A török követet Klobusiczky Gáspár munkácsi udvarbíró cigányszeréken küldte Ungvárra, amiért a bosszus Fejedelem becsukatta. Eml. 231—32., Károlyi okl. V. 625—6.)

15-én megindult Ecsed — Erdély felé, az utolsó erdélyi fejedelmi beiktatásra.

(L. még AR. II. 46—57.)

1707. *július 15—27.*

Putkahelmeci vadászatáról 15-én jön Bercsényihez, akivel 18-án együtt indul vissza Munkácsra. Innen 24-én azért tér vissza, hogy fogadja az orosz cár és a lengyel köztársaság követeit. Korbe (Csorbe) Ivanovics Dávid orosz pap, a cár belső titkos tanácsosát és Volniskij Mihály lengyel megbízottat.

Az érkező Fejedelmet Bercsényi serege élén és 3 ágyulövéssel üdvözölte, majd a várba kíserte. A követek üdvözlésére Nedeczky Sándort (Eszterházy Pál nádor volt titkára) rendelte. A követek közül előbb a lengyelt, majd a 6 lovas aranyos hintón érkező orosz követet (aki erdélyi származású görög volt) fogadta s vele egy óra hosszan tárgyalt.

Az ünnepies fogadtatás után megvendégelte a követeket. Asztalbontás után visszavonulva tárgyalt velük, majd az esti táncmulatságon vett részt s maga is táncolt éjjel utáni kettőig.

A követek a lengyel koronát ajánlották fel Rákóczinak, aki azonban azt elfogadni most is vonakodott.

25-én érkezett meg a francia udvartól Vetésy, akivel, majd utánna újból az orosz követtel, délután pedig esti 11-ig a szenátorokkal tárgyalt a Fejedelem.

26—27-ikén folytatólagos tárgyalásai voltak, majd elbúcsúzva a követektől, visszaindult Munkácsra, a lengyel korona ügyében azon választ adva,

hogy arról csak akkor tud véglegesen dönteni, ha a lengyel prímás és nagytanács azt forma szerint is felajánlja.

Irodalom: Beniczky 27—32., Eml. 224—228., Noorden: Europäische Geschichte im XVIII. Jahrhundert. II. 578., Szalay: R. Bujd. VIII.—IX., Simonyi III. 287—8., Tahly: Saussure, 238—9., Malagola: Deutsche Revue 1907. 234. Tomasivskij István: Zapiski naukovohto tovarisztva imeni Sevcsenka, (Lemberg 1908.) Fiedler I. 63.

1707. augusztus 7—9.

Szerednyéről érkezve Bercsényivel Szobránczra megy. (Beniczky 34.)

1707. október 5—11.

Patakról jött a Nemes Ifjakkal s meghallgatta Bercsényi beszámolóját lengyel küldetéséről. (AR. II. 110., Beniczky 50—52.) A további napok is tanácskozással teltek. 11-én Vetésyt Franciaországba küldi Miksa Emanuel bajor választófejedelemhez, ugyanekkor aláírja a varsói szerződést (l. Töketeres) s utána hazaindult Sárospatakra.

1709. február 13—16.

A vendégségben nála időző Szeniavszka hercegnével és Bercsényiékkel jön át a Fejedelem Munkácsról, ahová 16-án térnek vissza.

1709. március 27—április 5.

Bercsényi betegsége folytán jön hozzá a lengyel ügy megbeszélésére. Itt ünnepli 32. születésnapját s tölti a husvéti ünnepeket. Utána — 5-én — viztér Munkácsra. (AR. II. 456—57., Fiedler II. 30—34.)

1709. május 6—10.

Zavadkáról jön Bercsényihez, hogy a külföldről jött híreket átvegye. Ekkor értesül, hogy a Pápa és a császár kibékültek és Károlyi másodszor is ellátta eleséggel Érsekújvárt.

10-én Pazdics felé utazik.

1709. október 7—11.

Vadászni jön Munkácsról s 8-án megírja utasításait a porosz, holland és angol kormányokhoz küldött ügyvivője Klement részére. (Fiedler II. 70—73.)

11-én Bercsényivel hazatér Munkácsra.

1710. október—november.

11-én csekély kísérettel lovagol ide Bercsényihez, kivel megbeszéli a francia udvarból érkezett híreket. Benderbe küldi XII. Károly svéd királyhoz gr. Tarlo lengyel főudvarnagyot s 13-án reggel hazaindul Patakra.

(AR. III. 183., VIII., 298—299., Archiv. oest. Gesch. XLIV. 507.)

Október 18-án érkezik újból ide Patakról. És 1 és fél napos útján látta a legnagyobb köznyomorúságot. (Eml. 282—3.) Vég nélküli székérsorok, menekülőkkal. Fagyos sárban cammogó kocsik, félig megdermedt csecse-

mőkkel. Hűséges éhezők: kik kérnek egy falat kenyeret, de nyomorúságukban is ragaszkodnak hozzá. (AR. III. 186.) Megváltozott azóta az Időknek járása!... Október 22-én értesül Szolnok (okt. 20.) feladásáról. (Szalay: R. bujd. 12., AR. III. 188., Wagner: 400.) 23-án utasításokat ír Klementnek (Fiedler II. 131., Tötr. tár 1882. 163.) 24-én Bercsényivel átmegy Munkácsra (Eml. 283.) honnan november 2-án térvissza. (AR. III. 188.) Itt várja meg a Lengyelhonból visszatérő beteg Bercsényit s ide rendeli Károlyt is. (AR. III. 190.) November 10-én aztán végleg átköltözik Munkácsra.

Ugyane napon vonul be a császári hadak teljhatalmú új főparancsnoka, gr. Pálffy János is Budára...

Csap, 1706. január 3.

Tiszaszalkáról jövet átkel a Tiszán s Tornyolpálcáram egy.

Darócz, 1706. december 28.

Ungvárról jövet átutazik Munkács felé. (Ráth., 311.)

1707. augusztus 6.

Munkácsról jövet itt fogadja a russiai palatinus két fiát, akik az orosz cár elől menekültek hozzá. Elhelyezni rendeli őket szentmiklósi uradalmában (Beniczky 34., Száhle—Kovács Júlia: Szt. Miklós tört. és Vahot, Magyarország és Erdély képekben, III. 109—111.)

Erdélybe rendeli Vay Ádám udv. főkapitányt és br. Kemény Lászlót, hogy a Huszton egybegyült tanácsuraktól megkérdezzék, elfogadja-e a lengyel koronát vagy sem? (Beniczky 34—37.)

Éjszakázni átvonul Szerednyére.

Szerednye, 1707. július—augusztus.

Július 18. és 27-én Ungvárról Munkácsra, augusztus 7-én Daróczról Ungvárra utaztában itt éjszakázik.

Szobránc, 1706. december 28.

A karácsonyi ünnepek után Kassáról jövet utazik át Munkácsra.

1707. augusztus 9.

Ungvárról jövet Bercsényivel vonul át Nagymihályra.

Putka (Korlát) Helmecz, 1709. július.

8-án érkezik Leleszről s a reá várakozó Bercsényi és Barkoczy Ferencel tanácskozik, majd vadászgatva megy velük Munkácsra, honnan 15-én tér vissza udvarával vadászatra. 16-án Ungvárra megy.

23-án Munkácsról jövet itt éjszakázik. Ugyanekkor fogadja a Lengyelországból visszatért követe, Nedeczky Sándor jelentését. Másnap folytatja útját Ungvár felé.

Verchovina—Bisztra, 1709. október 16.

Zavadka felől jövet vonul Huszt felé, de lekerül a Talabor völgyén Szelistyének.

Fekésháza, 1709. december 7.

Átvonul Munkácsról Hrabócz felé.

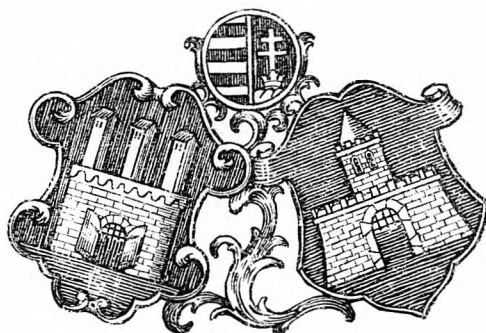
Horváth Károly.

9

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI:
Dr. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

BUDA ÉS PEST CÍMEREI 1703-BAN.

V. KÖTET — BUDAPEST, 1932. — 1-4. FÜZET

MEGJELENIK ÉVENTE 10 IVNYI TERJEDELEMBEN

A HISTORIA MELLÉKLETE

Felelős szerkesztő: HORVÁTH KÁROLY.

TARTALOM.

Garády Sándor: Az óbudai filatorium	3
Jacoby Péter: XVIII. századi budai ujságok helyi hírei	30
Dr. Kovács Lajos: A budai pestistemető és kápolnája	57
Dr. Rokken Ferenc: A szerviták belvárosi telkei	72
Dr. Czeke Marianne: Özv. gr. Brunszvik Antalné házai	79
Garády Sándor: Mátyás király budai vadaskertje	88
Jacoby Péter: Buda és Pest 1809-ben	95
Dr. Bánrévy György: Húsz év Buda fejlődéstörténetéből	118
Kisebb közlemények: Régi pesti utcaelnevezések	128
Vidéki birtokosok Pesten a XVIII. században	130
Helyreigazítás „A budavízivárosi régi temető” című cikkhez	133
Értelemzavaró sajtóhibák	136

Képek lajstroma

1. Az óbudai filatorium homlokzata és keresztmetszete	5
2. Az óbudai filatorium alaprajza	9
3. A vízivárosi pestistemető 1776-ban	65
4. A vadaskert helyszínrajza	89
5. A vadaskert falmaradványai	91
6. A vadaskert falának keresztmetszetei	92
7. Az 1726-ban épült, külső Bécsi kapu	126

Az óbudai filatorium

Kevesen vannak, akik tudják, honnan ered az óbudai „*Filatorigát*” elnevezés.

Bizonyára van, aki eltűnődött rajta, de távolról sem gondolta volna, hogy az selyemgyártól, helyesebben *selyemfonótól* ered, amelynek latin neve „*serici filatorium*”.

Vannak ismét, akik tévesen az óbudai Miklós-tér és Szentendrei-út sarkán levő telken ma is fennálló ovális épülettől vélik származtatni ez elnevezést, pedig nem ettől ered.

Ez is, mint a másik, a XVIII. század végén épült, de tulajdonkép *selyemgombolyító* (deglomeratorium) és *iskola* volt, amelynek szintén érdekes a története. Ez azonban nem tartozik mostani értekezésem keretébe és így csak a „*filatorium*”-ról fogok ez alkalommal szólni.

Ez tehát az a selyemgyár, amelyben a már legombolyított selymet *fonallá* fonták. Ennek az épületnek ma már nyoma sincsen.

A „*filatorium*” a ma Aranyhegyi ároknak nevezett és az Árpád malomtól levezető vízfolyás egyesülésénél volt, a budapesti h. érdekű vasútak Ó-Buda-Filatorigát állomása északi vége tájékán.

Erről több térkép is tanuskodik. Így az Országos Levéltár 1804. évi kamarai iratai közt fekvő 1799-ből való,¹⁾ továbbá a Nemzeti Múzeum térképgyűjteményében levő, 1836-ból való térkép. Ez utóbb említetten „*Ehemalige Seidenfilator*” (egykori selyemfonó) jelzi, hogy az már a múlté. Ennek a filatoriumnak a történetét adjuk az alábbiakban, az Országos Levéltár iratai közt talált adatok felhasználásával.

E helyütt nem lehet célunk a hazai selyemtenyésztés és feldolgozás bővebb ismertetése, azért csak röviden annyit közlünk, amennyi tárgyunk ismeretéhez okvetlenül szükséges.

A selyemtenyésztést nálunk Magyarországon, Passardi Jánosnak Baranyamegyében a XVIII. sz. végén történt elszigetelt próbálkozásától tekintve, III. Károly és leánya Mária Terézia honosította meg. Ebbeli törekvésükben főleg az az indító ok vezérelte őket, hogy a selyemért külföldre, leginkább Olaszországba szivárgó pénz itthonmaradjon és a bécsi, akkor már meglehetősen virágzó selyempipar nyersanyaghoz juthasson.

II. József ugyanezen eszme szolgálatában még tovább ment és főleg a Buda felvirágoztatására tett különböző intézkedései során, az ő nevéhez fűződik az óbudai filatorium felépítése is.

Budán, helyesebben Ó-Budán már akkor több kisebb selyemszövő működött,²⁾ és a volt gr. Zichy-féle kastélyban a megfelelően átalakított kerti teremben és üvegházban 1777 óta fennállott a bécsi származású Beywinkler József és Höpfinger Jakab selyemszövetgyára, továbbá egy kisebb gom-

bolyító Lakits János és Poppin József állami selyemtenyészési gyakornok vezetése alatt, végül Frost József selyemfestő műhelye. Pesten pedig virágzásban volt Valero Tamás és István selyemgyára.

Jellemző, hogy Beywinkler és Höpfinger kérelmezték és meg is kapták a magyar címer használatát „Alt-Ofner Fabrique” (Ó-Budai gyár) felirattal.³⁾

Már 1779-ben szó volt arról, hogy az országban akkor egyetlen állami *eszéki filatoriumban*⁴⁾ fölhalmozódó nyersselymet, amelyet az képtelen volt feldolgozni és e miatt fonatlanul a bécsi gyapjuárú gyári raktár igazgatósága útján adatott el, hogyan lehetne az országban feldolgozni és értékesíteni?

Ekkor jelentkezett Fachini Pál bécsi kereskedő (verwandter Kaufmann), aki neve után ítélve bizonyára az osztrák-olasz tartományokból, valószínűleg Görz-ből származott.⁵⁾

Fachinival történt előzetes tárgyalások után az udvari kamara felterjesztésére 1780. február 26-án és május 6-án érkezett legfelsőbb elhatározás elrendeli, hogy az eddig a selyemtenyészésre fordított kiadásokból némi rész megtérüljön, az összes termelt selyem Fachininak átengedését.

Erre 1780. május 26-án — 1789. év végéig való érvénnyel — szerződést kötöttek vele,⁶⁾ melynek értelmében Fachini az összes szlavóniai *fonatlan* (nyers) és *fonott* selymet, beleértve a struzi-t és strazzát is, fix áron átveszi. *Kivétel az a selyemmennyiség, amelyre Magyarországon a már meglévő és fejlődő selyemgyáraknak és selyemiparnak szüksége volt.*

Az átvételi árak a következők voltak: az orsói (elsőrendű fonott selyem) fontja 12 forint, a trámáié (másodrendű) 9 forint 30 kr., a fonatlan tiszta selyemé 7 forint 30 kr., a strazza és struzi (hulladék) mázsája 10 frt., s amellet a kiviteli illetéktől (Esito Gebühr) is mentes volt.

Ugyanekkor pendítik meg — úgy látszik Fachini ösztönzésére — egy Ó-budán felállítandó új filatorium tervét. Amint már fentebb említettük, valamilyen kisebbfajta selyemgombolyító ekkor már fennállott Ó-Budán a Szent Miklós-téren ma is meglévő régi épületben, de ez nem az ovális alakúban, hanem az előtte lévőben lehetett, mert amannak akkor még terve sem volt meg.

1780. augusztus 6-án Lander Lőrinc kamarai másodépítész (Kameral Unter Architekt) utasítást kapott, hogy Jeszenovszky óbudai prefektussal és Riszlary Antal olasz asztalosmesterrel egyetemben tekintse meg — főleg a vízierő szempontjából — a *kerti* (Garten), *Klingelmayer-féle* és *Eliás-malmot* és válasszák ki ezek közül a *filatorium* részére alkalmasabbat.

Nevezettek a *filatorium* céljaira a három malom közül a *kerti malmot* találták legalkalmasabbnak.

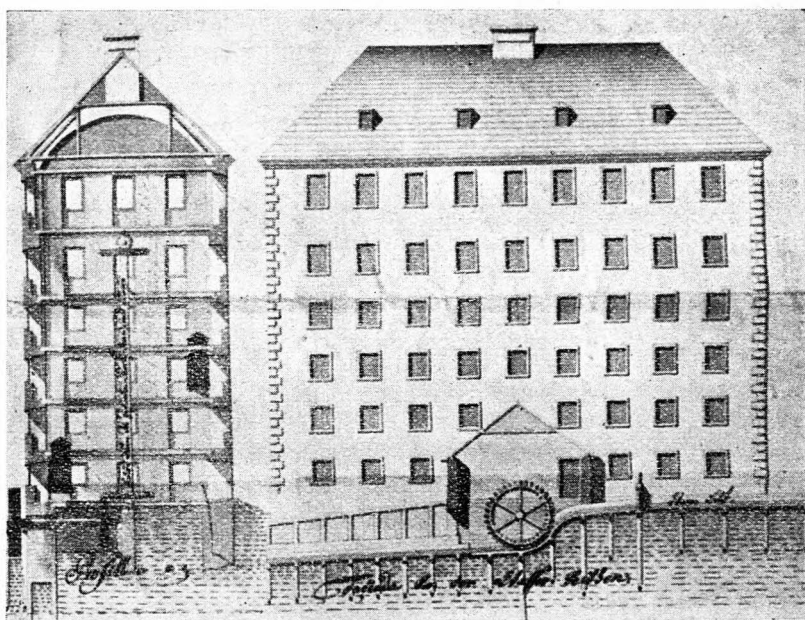
A *kerti malom* az Arany árok, akkor Solymári patak (Solymarer Bach) és a mai Árpád-malom forrásától eredő víz összefolyása táján volt, körülbelül ott, ahol ma a budapest-szentendrei helyiérdekű vasútvonalat az Óbuda-Filatorigát állomás északi végénél a Zab-utca meghosszabbítása keresztezi. A Klingelmayer és Illés (Elias) malom ellenben jóval messzebb a Dunapart közelében, a mai óbudai gyártól és esztergomi vasútvonaltól északra, annak mentén, a Dunapart közelében feküdt.

Fekvés szempontjából tehát a *kerti malom* látszott a legelőnyösebbnek, mert legközelebb volt Ó-Budához.

Lander jelentésében, amelyet 1780. november 7-én az udvari kamarához intézett,⁷⁾ megírja, hogy az augusztus 30-án nyert engedély alapján Greszta asztalossal és Hacker Xav. Ferenc óbudai ácsmesterrel megtekintették az ausztriai Traskirchen-ben lévő filatoriumot és a terv elkészítésénél azt vették mintául, miután a pesti filatoriumoknál⁸⁾ jobbnak ítélték.

Evvel a jelentéssel együtt már a kész tervezetet (terv- és költségszámítást) is fölterjesztette Lander.

Tekintettel a helyhiányra és költségkímélés céljából a Lander-féle tervnek csak a metszetét közöljük. A földszinti alaprajz és méret, amely legalább részben tájékoztat az épület méretéről, a Hacker készítette bővítési terven látható.

1. Az óbudai filatorium homlokzata és keresztmetszete.

A filatoriumot Lander a lebontandó „Gartenmühle” helyébe tervezte 120' (23.07 m) hosszúsággal és 50' (9.48 m) szélességgel, földszinttel és fölötté öt emelettel úgy, hogy az épület teljes magassága a földszint padlószínétől az ereszvonalg 80'3" (16.11 m) volt. Ma persze egy jóraavaló három emeletes ház van ilyen magas.

Az egyes emeletek magassága 10'2"—10'4" (2.53—3.36 m) között változott.

Az épület - különösen az akkori viszonyokhoz mérten - tekintélyes magasságú volt. Az akkori fővárosban, sőt talán az egész országban nem volt párja.

A falak vastagsága az alapokban 4 és fél' (1.42 m), a földszinten 3 és fél' (1.10 m), a legfelső emeleten pedig 2' (0.63 m) volt és vegyes (kő- és téglá) falazatból készültek.

Oly hatalmas méretek, hogy szinte csodálkozva kérdezzük, mikép lehetséges, hogy ma — 145 év letelte után — már nyoma sem látszik ez épületnek.

Az épület hosszoldalain 9—9, szélességi oldalain 3—3, egy-egy emeleten tehát összesen 24 ablak volt, kivéve a földszintet és az I. emeletet, ahol az ajtónyílások miatt megfelelően kevesebb.

A külső kiképzés a lehető legegyszerűbb, az ablakok keretekkel, de csak vakolva és nem kőből. A második és harmadik emelet között erősebb tagozású párkány és a sarkokon kváder osztás.

Sajátságos volt az épület belső elrendezése. Minden emeleten egy-egy összefüggő helyiség válaszfalak nélkül, a víz felőli sarkokban egy-egy, összesen tehát 2 lépcsővel, a helyiség közepén három — egyenként 2° 5 és fél' (5.53 m) átmérőjű — a földszinttől a negyedik emeletig terjedő — *tátongó* nyílással.

Az ötödik emelet ugyancsak egy helyiség, de az alsó emeletektől elzárt padlóval, kivéve természetesen a lépcsők számára szükséges nyílásokat.

Az egész gyár fűtésére négy drb. nagy, körülbelül 2.50 m. magas, egy négyzetméter alapterületű cserépkályha szolgált; kettő a földszinten, kettő a második emeleten volt elhelyezve és mint a leírásból kitűnik, a felső emelet sorokban azért nem tartották szükségesnek, mert a meleg levegő amúgy is fölfelé törekszik.

Érdekes a kémények kiképzése, amelyek belső, négyzetalakú területe 0.60—0.60 m. A négy kémény a két hosszfal középső pilléreibe volt elhelyezve és a padlástérben ív alakban egyesítve úgy, hogy a közös kémény a nyeregteret gerincén bújtt ki.

Mindenesetre elég merész megoldás, különösen az épület nagy magassága mellett.

Fölemlíti Lander a műszaki leírásban, hogy a falakat azért kellett oly vastagokra venni, mert⁹⁾ — amint ő mondja — a három gép-kerék miatt az épület belsejében fölülről lefelé keresztül lehet látni, ezért rendes fal-kötő vasakat nem lehet alkalmazni és miután minden oldalról szabad martaléka az erős szeleknek és viharoknak, két-két emeletenként vaskapocsvasak alkalmazandók.

A belső gépezetet, a mai Árpád — akkor Franckl — malomtól lefolyó víz erejével szándékoztak mozgásba hozni.

A vizierő a földszint alatt levő kerékház oldalán elhelyezett — első időben 11 láb (3.48 m) átmérőjű alulcsapó vízikereket hajtotta.

Ez a vízikerek egy függélyes és egy vízszintes egymásba kapaszkodó fogaskerek közvetítésével hozta mozgásba az épület belsejében levő gépezetet.

A vízszintes kerék, a negyedik emeleten levő hasonló átmérőjűvel együtt mintegy 70' (13.27 m) hosszú függélyes tengelyre volt erősítve. Ez a függélyes tengely alsó végén a víz v. kerékházban levő erős alapzatra támaszkodott, fent pedig a negyedik emeleti mennyezetbe erősített csapágyba volt illesztve.

A felső kerékhez a negyedik emeleten, annak mindkét oldalán egy-egy vízszintes gerendely csatlakozott, amely fogazással közvetítette a hajtóerőt a két másik, az előbbihez hasonló méretű, függélyes tengelyen forgó kerékhez.

A belső gépezetet tehát három hatalmas — fából készült — függélyes tengelyre erősített kerék alkotta.

Oly hajtószerkezet ez, amelynek igen nagy belső ellenállásának kellett lenni.

Az egy vízikereket hajtó vízierőnek ily nagy erő kifejtést igénylő gépezettel arányban nem álló volta okozta nagy részben, amint azt alább előadjuk, hogy a filatorium üzeme oly rövid életű volt.

Miért kellett azonban ezek miatt a tengelyek és a negyedik emeleten levő kerek miatt négy emeleten és a földszint padlóján át a kerek átmerőjénél jóval nagyobb három tátongó lyukat hagyni, ez oly rejtély, amelyre a leírás és jelentés nem nyújt felvilágosítást.

Ennyit a hajtógépezetről.

A munka (fonó) gépekre vonatkozólag nincs egyéb tájékoztató, mint a gépezetről szóló külön költségösszeállítás, amelyben a gépek alkatrészei vannak *olasz nyelven* felsorolva a költségekkel együtt. Azonkívül egy leltári kimutatás, amelyet akkor készítettek, amidőn az épületet a katonai felszerelési gazdasági bizottságnak átadták. Bár érdekesek, de hely hiánya miatt mellőzzük ezeknek közlését.

Annyit a költségvetésből a belső beosztásra nézve szintén tudunk, hogy az két részből állott:

a) a *filatoriumból*, amelyhez mintegy 35.000 drb. különféle gép-alkatrész (csapok, kerek, fogak stb.)

b) az *incanatoriumból*, amelyhez mintegy 5000 drb. különféle gép-alkatrész kellett.

A további részletezéstől eltekintünk, föltűnőnek tartjuk azonban az alkatrészek *nagy számát* még akkor is, ha az minden részletre kiterjeszkedett.

Mindenesetre érdekes lenne, ha ebből a kimutatásból rekonstruálni lehetne a részben hazai földön készült, bizonyára első vagy az elsők között levő e nemű gépeket.

Azt sem tudhatjuk, mi lehetett tulajdonkép az *incanatorium*. Talán itt végezték az utolsó műveleteket, a cérnázást.

A filatorium összes költségeit Lander 21.576 forint 44 kr.-ra, a filatormester lakását 2388 forint 49 kr.-ra számította.

A költségvetést a bécsi építési osztály (Bau-Departement) vizsgálta fölül.

A bécsi építési osztály véleményéből érdemesnek tartjuk kiszakítani a következő részt: „Der darüber eingesendete Riss sowohl von dem Filatorio als auch von dem Wohngebäude ist dergestalten abgefasst, dass solcher *gänzlichen Beyfall verdient*” vagyis: „Ugy a filatórium, mint a lakóépület beküldött tervrajza úgy van megszerkesztve, hogy az *teljes elismerésre* érdemes.”

A költségeket azonban túlzottaknak tartotta, miért is azokat 18.854 frt. 4 kr.-ra csökkentette.

Hogy még nagyobb költségmegtakarítást lehessen elérni, ajánlja, hogy a kőműves és ács munkákat egyezményben (akkordban) adják ki, a téglákat pedig az óbudai uradalom saját kezelésében készíttesse el.

A bécsi építési főosztály és az udvari kamarai főkönyvelőség véleménye alapján adatott ki 1781. január 26-án az építést elrendelő udvari leirat,¹⁰⁾ amely a legnagyobb takarékosagra int és figyelmeztet, hogy majdan a selyemgyártásnál is ne sok strazzát (hulladékot) csináljanak.

Együttal jóváhagyja a filatorium belső berendezésére nézve a *Fachini Pál* bécsi kereskedővel kötött szerződést.

Ugyancsak vele kötötték meg 1781. szeptember 7-én a már épülő filatorium bérbevételére vonatkozó szerződést is.¹¹⁾

A szerződés másolatát a mellékletben közöljük.

Eszerint Fachini Pál az előreláthatólag 1781. október 1-én elkészülő óbudai filatoriumot a selyemátvételi szerződés időtartamára, vagyis 1789 végéig a fölmerülő építési költségek évi $4\frac{1}{2}\%$ -os kamata, mint félévi részletekben fizetendő bérösszeg mellett átvenni tartozott.

A kisebb javtíasok és a személyzet költségei őt terhelték.

Kötelezte magát, hogy helybeli árvagyerekeket két év alatt a filatoriummunkákban kitanít és ezért a fiuk után évi 40 frtot, a lányok után évi 24 frtot, mint ellátási térítést, kap a kincstártól, azonkívül a ruházatért minden árva után még évi 12 frtot.

Egyúttal a már letett 10.000 frt. biztosítékot 40.000 frtra kellett kiegészíteni.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy Fachini, mint mozgékony, tetterős üzletember, másfelé, így Tirolban is lekötötte magát egy dohánysszerződéssel, amelyről csak annyit tudunk, hogy szerencsétlenül ütött ki, s emiatt vagyoni viszonyai megromlottak.¹²⁾

Ekkor társult, egyelőre titkon báró Fürnberg Bernáttal, aki helyette a filatorium-szerződés alkalmával a biztosíték összegét lefizette.

Báró Fürnberg Bernát, mint akkoriban már valószínűleg nyugalomban lévő vagy volt alezredes, az udvarnál, sőt magánál II. Józsefnél is nagy kegyben állott. Ennek nyomára több ízben akadtunk.

Fachininek szorult helyzetében e befolyásos és tehetős férfiuval való üzleti összeköttetés nagyon kapóra jöhetett, mert vele úgy a pénzügyi, mint egyéb nehézségeket bizonyára könnyebben vélte legyőzhetőeknek.

A vállalkozás azonban sehogysen indult szerencsével.

Az óbudai filatorium építkezését is, melyhez *Riszlary Antal* felügyelete alatt 1781 tavaszán fogtak hozzá, mintha balvégzet üldözte volna, úgy hogy október 1-jéig többszöri sürgetés dacára sem készült el.

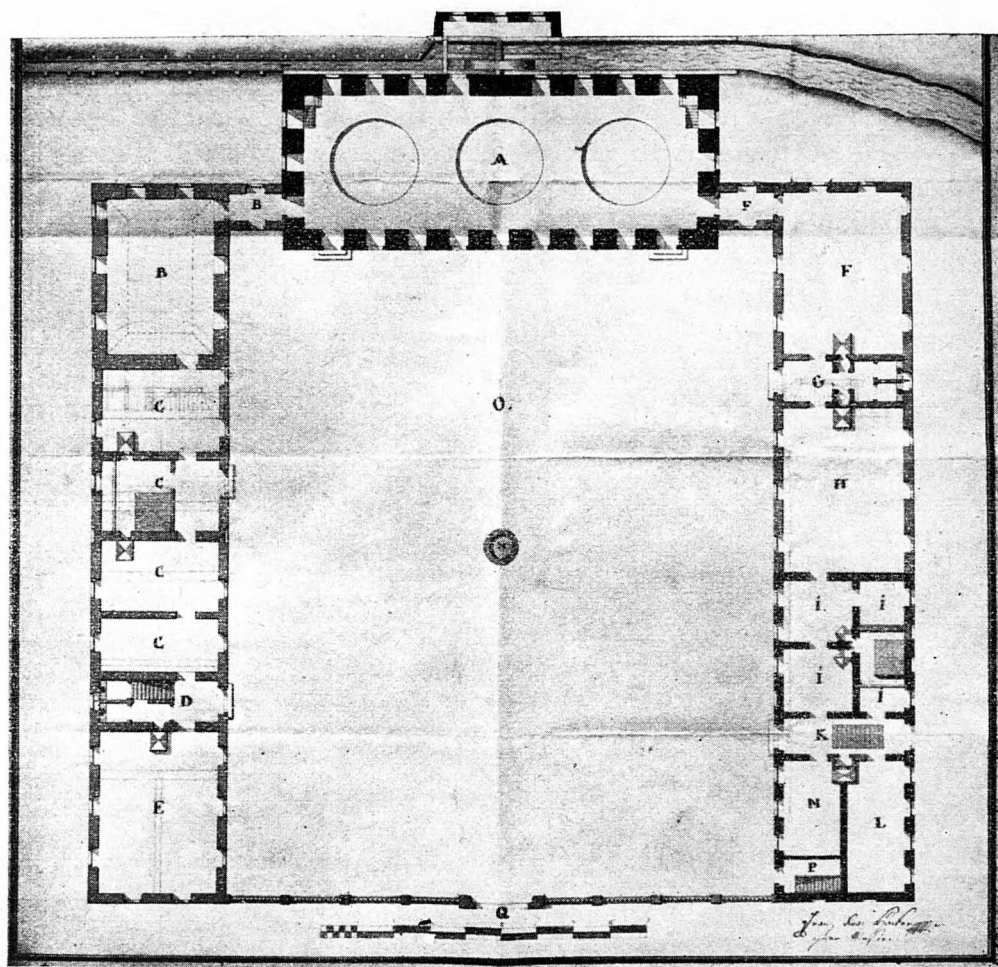
A munkák elhúzódására mindenesetre befolyással lehetett *Riszlary*-nak időközben bekövetkezett halála is, de a legfőbb oka bizonyára az akkor is uralkodó bürokratikus lassúság volt.

Igy nyoma van annak, hogy Fachini még¹³⁾ márciusban kérte, hogy az óbudai filatoriumhoz kellő számú kőmíves és napszámos rendeltessék, mert a berendezéssel júniusban készen lesz, holott Gfeller kőmíves- és Hacker ácsmesterrel a filatorium megépítésére vonatkozó szerződést a kamara csak március 23-án hagyta jóvá.

E jóváhagyó rendeletben értesíti egyúttal a kamara Jeszenovszky óbudai prefektust, hogy a lépcsők az épület sarkában megmaradnak, és hogy a filatoriumot olajfestésű zsindellyel fedjék.

Fachini áprilisban jelenti, hogy két fonógéppel (Spindl) elkészült és kéri, ha a filatorium falazata az alapok fölött 1 és fél lábnyira (circa 46 cm) elkészült, arról úgy őt, mint *Riszlary* filator-építő mestert (Filator-Baumeister) értesítsék, hogy az építkezéshez lemelessenek és azt szakszerűen irányíthassák.

Gr. Kolowrat, *bizonyára II. József császár rendeletére*, állandóan szorgalmazta az építés ügyét. Jeszenovszky áprilisban utasítást kapott, hogy

2. Az óbudai filatorium alaprajza.

az építkezés állásáról nyolc-nyolc naponként jelentést tegyen, Fachinit pedig felhívta a kamara, hogy a filatorium személyzetére nézve adjon be javaslatot.

Jeszenovszky április 26-án jelentette, hogy a falak már másfél láb magasak.

Rislary tehát május hó folyamán mehetett Bécsből Ó-Budára a munkálatok irányítására.

A kamara, helyesebben az óbudai uradalom részéről a munkálatokat Kiczling György János kamarai építésvezető (Cameral bestelter Baufürer) kőművesmester ellenőrizte.

Hogy Rislary mikor halt meg, annak nyomát nem találtam, de 1781. szeptember hó 11-én kelt iratban a kamara értesíti Fachini-t Rislary bekövetkezett haláláról és arról, hogy helyette *Gresta* (máshol *Gersta*) *Giuseppe* filatormester hajlandó fölemelt fizetéssel átvenni az építés felügyeletét.

Fachini, bizonyára takarékoságból, az ugyancsak a filatoriumnál dolgozó Strassgüttl asztalost javasolta a vezetéssel való megbízásra, azonban a

kamara mégis Grestát bízta meg és napi 16 garas (48 krajcár) addigi fizetését Risláry halála napjától fölemelte 1 forint 48 krajcárra,¹⁴ Strassgüttlét pedig 12 garasról 16 garasra.

Azonban még más baj is késleltette a befejezést és üzembe helyezést.

Amint már említettük, a vízi erőmű hajtására a vizet a Frankl-malomnál levő forrás (a mai Árpád malom forrása) szolgáltatta, onnan azonban a hosszú úton (mintegy egy kilométer) a víz nagy része elszivárgott s így, hogy az amúgy sem túlságos sok vizet, amelynek azonfölül a Frankl-malmot is hajtani kellett, lehetőleg veszteség nélkül hozzák a filatoriumba, annak csatornát kellett építeni.

Ennek az eredeti költségszámításban is nyoma van és arra bizonyos összeget elő is irányoztak.

Ez azonban nem volt elegendő. A kamara tehát a csatornához szükséges 4848 frt. 10 kr. engedélyezésére nézve augusztus 27-én tett előterjesztést az udvarhoz és egyúttal Jeszenovszky-t is felhívta terv- és költségvetés bemutatására.¹⁵)

Jeszenovszky már augusztus 31-én, föltűnő gyorsan válaszol és jelenti, hogy Hacker Ferenc ácsmester hajlandó azt fából 6000 forinton fölül elkészíteni, míg Kiczling 406 öl hosszú faragott kövekből készítenő csatornát javasolt s annak költségét 4276 frt. 30 kr.-ban irányozta elő.¹⁶)

Ez utóbbi javaslatot mint tartósabbat Lander is támogatta. *A famedret a mezei egerek is átlukasztják, mondja Kiczling és így újabb vízvesztesség állhat elő.*

Hacker újabb javaslata alapján végül a szeptember 27-én kelt udvari leirat kemény famederrel azt a megoldást rendeli el, amely 3796 frt. 6 kr-ra volt költségelve.

Ennek alapján a m. kir. udvari kamara 1781 október 9-én utasította Jeszenovszky prefektust a munkálatok haladéktalan megkezdésére.

Igy a vízvezető csatorna építése a téli időre esett és az így erőszakolt munkának, *amelyet gyertyavilág mellett is folytattak*, különösen a tömítése nem sikerült, úgy, hogy mikor 1782 februárjában végre elkészült, sehogys sem akart megfelelően működni.¹⁸)

Említettük, hogy Fachinit még áprilisban felhívták, tegyen javaslatot a filatorium személyzetére.

Hogy milyen javaslatot terjesztett elő Fachiní, ennek nyomát az országos levéltárban nem találtam. Ezek az iratok, mint annyi sok más, bizonyára valamelyik bécsi levéltárban lehetők föl.

Azonban br. Fürnberg egyik kérvényében említi, hogy Fachini Rovedoból s Olaszország más helyeiről több mint 60 főből álló személyzetet toborzott s amint már szó volt róla, árva gyermekeket is kapott. Igaz, hogy egyelőre csak hatot.¹⁹)

Mindezeknek elhelyezéséről is gondoskodni kellett és erre 1782. március 5-én rajz és költségvetés kíséretében javaslat megy az udvarhoz a filatormester lakásának kibővítésére, helyesebben a filatorium előtti térség teljes körülépítésére. A költségeket 7914 forintra irányozták elő.

Az udvarnál azonban késlekedtek a döntéssel, úgy, hogy 1782. április 30-án a m. kir. udv. kamara megsürgeti azt, megemlítvén sürgetésében, hogy a filatorium május 1-én üzembe lenne helyezhető, ha *a személyzet részére lakás és a feldolgozandó selyem rendelkezésre állana.*²⁰)

Végre április 29-iki kelettel május 15-én *csekély kétheti késedelemmel* megérkezik a kir. udvari „Rescriptum”,²¹⁾ amely a munkálatokat avval a változtatással engedélyezi, hogy az udvart körülövező szárnyépületeket nem földszintre, hanem emeletre rendeli el és így a költségeket 9598 frt. 11 kr.-ra irányozza elő. Az emeletátépítést főleg avval indokolja, hogy az árvalányoknak két hálószobájuk legyen az emeleten.

Természetesen a végrehajtásban a kellő takarékoságot ez a leirat is különösen hangsúlyozza.

Igy június 9-én megindul a lakóépület építése is és Jeszenovszky Sámuel prefektus 1782. szeptember 22-én kelt jelentésében²²⁾ jelzi, hogy október közepére minden teljesen kész állapotban lesz.

Ebben megemlékezik Tumler budai vízműigazgató (Machinae Budensis Director), Kietreiber Antal molnármester, a budai császár-malom bérlője és Reischl Gáspár budai ácsmester működéséről is, akik közül az első tanácsaival szolgált, a második a vízikereket megtervezte és a harmadik elkészítette.

Végül megírja,²³⁾ hogy szeptember 21-én gróf Zichy Ferenc vezetésével, gróf Sigray Károly hétszemélynök, br. Patachich Ádám kalocsai érsek, Jankovits Antal, Sauer Kajetán, br. Sándor Antal, Czobor, Alvinczy tábornok, továbbá Károlyi és Sigray grófnők, Gyulay Sámuelné, Illésházy, Sándor bárónő, Beleznay tábornokné künt voltak a filatóriumnál és annak működése teljes tetszésükkel találkozott.

Ebből látszik, mily nagy lehetett a filatórium iránti érdeklődés, mikor ily fényes társaság is — nem várva meg a teljes üzembehelyezést — az első próbálkozások alkalmával meglátogatta azt.

Sajnos, a vízierőmű csak *ily mutatványoknak tudott megfelelni*, érdemes munkának azonban nem.

Új szakértői vizsgálat alapján új vízvezető csatorna építését tartották szükségesnek, amelyre felülcsapó vízikerekkel együtt 11—14.000 frt. költséget irányoztak elő.

Ezt azonban úgy a kamaránál, mint az udvarnál is sokallották s végül is sok huza-vona után 1783. november 3-án br. Fürnberg Bernát álláspontjának győzelmével, aki új csatorna megépítését tartotta szükségesnek, fiával, br. Fürnberg Henrikkel az új csatornának a régi mellett való elkészítésére szerződést kötöttek.

A szerződés értelmében br. Fürnberg tartozott a csatornát puhafából 3000 forint átalányösszegeből a régi keményfa csatorna mellett teljesen elkészíteni s amellet a vízierőművet is rendbehozni.

A csatorna-szerződés alkalmával Fürnbergék már nyiltan, mint társak szerepelnek.

Az előrehaladott idő miatt a vízvezető csatorna építését csak 1784 tavaszán kezdhették meg.

Amellet szükségesnek mutatkozott a vízikerek átalakítása is. Erre vonatkozik a kamara Heppé hajózási adjunktusnak 1783. december hó 16-án kiadott rendelete, amelyben közli, hogy br. Fürnberg elkerülhetlennek tartja a vízikerek átalakítását és megvetődött lapjának kijavítását. Ebbe szívesen beleegyezik a kamara, mielőtt azonban ehhez a munkához hozzáfognának, utasítja Heppét, hogy Tumler szakavatott molnármesterrel együtt a filatórium és a vízikereknek az átalakítási munka megkezdése előtti állapotáról pontos rajzot készítsen.

József császárt bizonyára kellemetlenül érinthette a filatorium üzembehelyezése körül felmerült késedelmeskedés és különösen az, hogy a tetemes költséggel elkészült vízcatorna nem felel meg s emiatt újból építendő.

Fachini, akit a legérzékenyebben érintett a dolog, br. Fürnberggel együtt beadott panaszával ezt a kedvetlenséget nem ok nélkül éleszthette.

Keményhangú leirat ment a kamarához Pozsonyba.

A kamara ez ügyben br. Patachich Ádám kalocsai érsekhez, a budai egyetem elnökéhez leiratot intézett,²⁵⁾ melynek magyar fordítása a következő: „Minthogy Ő Felsége legkegyelmesebben megparancsolta, hogy ki-nyomoztassék: *A selyemfonó- és csatornájának hiányos szerkezete kinek a vétke? És milyen okból nem akarták a régi csatorna fájából az újat fölépíteni?*” Ennek folytán megkereste a kamara az érseket, hogy a vizsgálatra az egyetem szakértőit küldje ki Ó-Budára, akiknek véleményét aláírásukkal megerősítve a m. kir. udvari kamarához juttassa el.

Erre Patachich érsek Rausch Ferenc kalocsai kanonokot mint a matematika, Horváth Jánost mint a mechanika és Mitterpacher Lajost mint a mezőgazdaságtan tanárát kiküldte az ügy megvizsgálására.

Nevezettek 1784. január 2-án megállapították, hogy a csatorna azért veszít sok vizet, mert néhány helyen megüledett és repedések keletkeztek, amelyek, miután földdel be voltak temetve, azonnal láthatók nem voltak.

Az ülededés annak következménye, hogy a munka téli időben végeztett és fagyos földanyagot használtak a csatorna és feneke feltöltéséhez.

Ezt megelőzően még 1783. áprilisban Jeszenovszky prefektus egy szakértővel (vagy Tumler vagy Kiehtreiber lehetett) szintén megvizsgáltatta a csatornát s akkor hasonlóképen azt állapították meg, hogy ugyancsak a téli munka miatt a mohatömítés tökéletlen, de főleg azt, hogy a gépezet ellenállása meghaladja a víz erejét. Új tömítést és felülcsapó vizikereket javasoltak.

A bizottsági véleményről 1784. május 13-án József császárnak is jelentést tettek.

Közben József császár Budán átutaztában 1784. október 12-én maga is meglátogatta a filatoriumot. Erről a Magyar Hírmondó Mindszent (október) hava 23-iki, 82. Levelében a következőket írja: „A Felséges Tsászár ezen Holnapnak 12-dik napján dél után Budára szerentsésen megérkezvén... Másodnapra kelvén... az úgynevezett Rátzvárosba, Vízivárosba és Óbudára ment, ahol a' *Sejem Fábrikát*, minden új épületeket szeme eleibe vévén, délután 5 órakor a' maga szállására, a *Fejér kereszt tzímerü* Vendég-Fogadóba vissza ment.”

Erről a látogatásról különben egyszer már megemlékeztünk.²⁶⁾

Megemlítendőnek tartom, hogy a filatorium építkezésének még egy áldozata is volt: Gföller kőművesmester, aki még 1782-ben meghalt és egy csomó adósságot hagyott özvegyére, akinek azután Gföller érdemeire és súlyos helyzetére tekintettel, amelyben családját hagyta, megengedték, hogy a mesterséget és munkát Mayerhoffer József kőművesmester (úgynevezett „Mitmeister”) vezetése mellett tovább folytassa.

Végre 1784. decemberben elkészült az új csatorna és a gyár gépezete megindulhatott.

Erről a filatoriumról írja Horváth Mihály²⁷⁾ a következőket:

„1781-ben József Ó-Budán egy igen szép s nagyszerű selyemgyárat állíttatott fel Zaneri Bertalan felügyelete alatt, melyben egy kerék 4240 orsót tön mozgásba.”

Zaneri Bertalan nevével azonban, amint azt a fentiekből is látjuk, az egész építkezés folyamán nem találkoztunk.

Zaneri tulajdonkép Fachini sortitora (selyemosztályozó) volt az óbudai filatoriumban, amint erről később szó lesz.

Fachini Sappl János észéki selyemtenyészési inspektor felhívására még 1781 körül 50 bál nyers selymet vett át, ebből mintát küldött Svájcba Reyneckbe Sauters ottani selyemgyáros üzletfeléhez, aki hajlandó volt az Eszékről küldött minta szerinti selymet átvenni. Azonban a küldemény nem felelt meg a mintának, miért is visszautasították, úgy, hogy vissza kellett szállítani.

Fachini Pál, János és társa (br. Fürnberg) 1782. októberében²⁸⁾ kérvényt adtak be az udvarhoz, amelyben elpanaszolták, hogy ez a selyem ott hever a bécsi raktárban és azért nem vették át, mert keverve van chichottával és faloppával (másod-harmadrangú selyemmel). Ugyancsak panaszkodtak, hogy Ó-Budára a filatorium számára már tetemes selyemkészlet érkezett, amelyet azonban az építés elhúzódása miatt nem tudnak földolgozni és így káruk van.

Kéri, hogy a kifizetési határidő csak a filatorium üzembe helyezése napjától számíttassék.

Ezt a kérelmet a kamara teljesítette is.

A filatorium befejezésének további késedelmeskedése miatt — nem ok nélkül — megindult, főleg br. Fürnberg tollából a kérvények áradata, válaszok, viszonzválaszok. Így 1784. áprilisban br. Fürnberg már nemcsak az Ó-Budára rendelt személyzet élelmezésére és egyéb költségeire fordított kiadások, hanem az elmaradt haszon („lucri cessantis”) megtérítését is kívánta.²⁹⁾

A kamara azonban ezt a kérdést csak az új csatorna elkészülte után, akkor volt hajlandó érdemben tárgyalni, ha kiderül, hogy a kontrahensek (Fachini és Fürnberg) által készített belső gépezet kifogástalan és minden változtatás nélkül helyes mozgásba hozható.

Br. Fürnberg panaszja volt az is, hogy Sappl előbb a régi állott selyem földolgozását kívánta és erre nézve memorandumának második pontjában így ír: „... a kontrahensek mindjárt kezdetben nem hagyták, hogy régi, állott selymet tukmáljanak rájuk. Ennek oka, hogy annyira biztosak voltak őket illető jogaikban, hogy ők maguk kérték a m. kir. udvari kamara útján Ő Felsége legkegyelmesebb elhatározását arra nézve, vajjon a jóváhagyott szerződés erejénél fogva kötelesek-e az ők és magának a terméknek hírénevet rontó állott árút átvenni és a friss selymet gonoszul addig állni hagyni, míg értékében csökken, vagy vajjon őket a szabad választás és a fennálló körülmények s a szükségletnek megfelelő rendelkezés joga megilleti-e?”

Amint a kamara válaszából kiderül, legfelsőbb rendeletre a kontrahenseknek ezt a kívánságát is figyelembe vették és teljesítették.

Az 50 bál selyemre vonatkozó igazoló jelentésében Sappl elismeri, hogy nincs hozzáértő osztályozója s azért javasolja, hogy Zaneri (más helyen Zanoni) Bertalan — Fachini sortitora (selyemosztályozója) Ó-Budán

— mérsékelt jutalom ellenében Eszékre rendeltessék, s ott a személyzet jelenlétében végezze az osztályozást és közülök a legalkalmasabbat tanítsa ki.

Erről a kamara az udvarhoz jelentést is tett s a jelentésben panaszkodik a kontrahensek folytonos nyugtalansága és kigondolt kérései miatt s fél, hogy a kincstár nagyon belebonyolódik az ügybe.

Itt nem terjeszkedem ki hosszabban az ismételt iratváltásokkal, rescriptumokkal hosszan elhúzódó ügyre, csak még annyit említek meg, hogy Zaneri-t, II Józsefnek a kancellária előterjesztésére tett azon megjegyzése miatt, hogy mint Fachini emberét, alkalmaztatását aggályosnak tartja, nem is vették igénybe, hanem helyette a kamarának szóló rescriptumban megígérték, hogy Olaszországból hozatnak egy sortitort.

Érdekes még a többi között Marvan Antalnak, a filatorium kantinosának a kontrahensek kártérítési követeléséhez csatolt számlája³¹⁾ 1782. október 1-jétől 1783. szeptember végéig 37—41 árva gyermek étkeztetéséről és azok mosási költségeiről. Egy-egy gyermek napi étkezéséért hat krajcárt, mosásért hetenként három krajcárt számít föl.

A filatoriumhoz kiadott árvagyerek száma tehát már erősen megnövekedett és üzembehelyezésig szaporította a többi személyzetre fordított meddő kiadások összegét.

Ilyen eléggé vigasztalan előzmények után indult meg tehát az üzem.

Ezt megelőzően szeptember—október havában a helytartótanács és az udvari kamara is Pozsonyból Budára kerülnek, s így a filatorium működését az 1785-ben egyesített két dicasterium közvetlen közelből kísérhette figyelemmel.

Egyúttal megszűnt az óbudai prefectura és ügyeit a pesti adminisztrátor, br. Orczy László vette át. Mindez azonban a filatorium sorsán nem sokat lendített.

II. József érdeklődését ekkor már inkább Mazzocato Ágoston és az általa javasolt gombolyítóház (deglomeratorium) tervezése és építése foglalta le.

Mindamellett 1786. februárjában nem mulasztotta el, hogy a kancellária útján újból szemrehányó rendeletet intéztessen a helytartótanácshoz, sürgetve a filatorium vízvezető csatornájának építésénél elkövetett mulasztások megvizsgálását és arról jelentéstételt.³²⁾

A helytartótanács jelentésében, mely 1786. május 16-án kelt, előadja, hogy a volt m. kir. udvari kamarának a vízi csatorna építésére vonatkozó javaslata mellőzésével annakidején az a megoldás hagyatott jóvá, amely a legolcsóbb volt (3976 forint).

Azután következett a téli munka, amelynek eredményét már ismerjük, valamint a vizsgálóbizottság véleményét is.

A régi csatorna hibáiért senki sem tehető felelőssé s a régi csatorna anyagát azért nem lehetett az újhoz felhasználni, mert a régi tölgyfából, az új pedig fenyőfából készült.

Végül pedig nagyon találóan megjegyzi:³⁾

„Az ügy egész folyamatából következtethető, hogy a csatorna helytelen megépítése semmi más oknak nem tulajdonítható, mint annak, hogy az összes körülményeket *nem a vízépitésben alapos tapasztalatú mérnök, hanem csupán mesterember kutatta ki.*

A helytartótanácsnál ekkor már tudták, hogy nemcsak a vízvezető csatorna körül vannak bajok, hanem egyrészt a vízmennyiség sem elegendő, másrészt a Duna áradásai alkalmával beálló duzzadások még a meglévő vízierő kihasználását is időszakonként részben vagy teljesen korlátozzák.

Ezt a kontrahensek is keservesen tapasztalhatták, mert br. Fürnberg — ekkor már nyíltan társ — 1786. május 20-án³⁴⁾ újabb panaszt emel a m. kir. helytartótanácsnál, hogy a Frankl malomnál levő vízmedence bedőlött és a víz egy része elfolyván, az óbudai filatorium nem kap elegendő vizet, aminek következtében csak egyharmad erővel tud dolgozni.

Miután Kiehtreiber, a Frankl malom bérlője a medencét nem hajlandó kijavíttatni, mert az nem az ő kötelessége, megfelelő gyors intézkedést kér.

Erre a helytartótanács vizsgálatot rendelt el. Június 9-én és 14-én Pichler Ferdinánd hajózási adjunctus³⁵⁾ Hatos József ülnökkel (Assessor), a pesti adminisztrátor helyettesével kiment a helyszínére, akikhez június 16-án még a pestmegyei megbizottak, Margalics János és Tomcsányi Miklós is csatlakoztak. A bizottság megállapította, hogy a Frankl malomnál levő víz tükre november óta ötnegyed hüvelykkel (3 és fél cm) apadt s ugyanezt észlelték a filatoriumnál is, bár ez utóbbinál br. Fürnberg szerint 2" (5 és fél cm) volt az apadás.

Megállapították továbbá, hogy ugyancsak novemberben az úgynevezett *török fürdő* (Sogenannte Türken Bäd), amely a Frankl malom közelében valamivel lejjebb lehetett, a filatorium bérlői mélyítették és tisztították, hogy ily módon is több vizet kapjanak.

Ez alkalommal Kühtreiber, a Frankl malom bérlője azt állította, hogy a forrásmedencében a víz apadását semmiesetre sem a csak felső részében elkorhadt szekrény, helyesebben tölgyfakoszorú hiánya okozza, hanem legnagyobb részben a *török fürdő* kimélyítése az oka ennek, mert ez a forrásmedencével összeköttetésben van.

Ezért június 14-én — úgy a forrásmedencében, mint a filatoriumnál a vízszinnek szögbeveréssel való előzetes megjelölése után — a török fürdőbe a földet újból behányták. Már aznap délután 4 órakor a víz úgy a forrásmedencében, mint a filatoriumnál emelkedett, a bizottság tehát megállapítottan vette, hogy a forrás a török fürdővel össze van kötve.

Az elkorhadt tölgyfakoszorút azonban mindenestre pótlandónak találták. Költsége 11 forint 29 krajcár.

Meggyőződtek továbbá arról is, hogy a filatorium csatornája több helyen újból van tömítve, tehát előtte sok vizet veszíthetett, annál is inkább, mert az új csatornánál a hajókapcsokkal jobban takarékoskodtak, mint a réginél.

Látszik mindezekből, hogy br. Fürnberg és társai ekkor már ide-oda kapkodtak, keresték mindenfelé a vízhiány okát s igyekeztek azt saját érdeükben is minden módon megszüntetni.

De a helytartótanácsnál is tudták, hogy a hibát főleg Fürnbergéknél kell keresni.

Ugyanez időtájban érkezett le a bécsi udvari kamara 1786. június 16-én kelt értesítése, hogy Ő Felsége ugyan a jelen esetben eltekint a filatorium csatornájánál bekövetkezett tekintélyes kár megtérítésétől, azonban jövőre ily költséges kincstári épületek létesítésekor mindig rátermett és hozzáértő építészek és mérnökök közreműködését kell igénybe venni.

Együttal utasítja a helytartótanácsot, hogy a régi csatornából visszanyert 436 tölgyfarönk anyagát ne pocsékolják el és ennek felhasználásáról jelentést tegyenek.

A helytartótanács közben június 27-én elrendelte a forrásmedence-szekrény tölgyfakoszorújának kicserélését és a török fürdő betömését is.³⁷⁾ Utasítja együttal a kontrahenseket, hogy a csatornát, amely szintén oka a vízvesztésnek, szerződészerű kötelességüknek megfelelően javítsák ki.

A 436 drb. tölgyfarönkre nézve azonban br. Orczy László pesti adminisztrátor jelenti, hogy azokat cölöpökké ácsolták s a földbe verték, kiálló rövid részük tehát kincstári célokra már nem használható.

Odaadják tehát br. Fürnbergnek a megajánlott 50 forintért.

Br. Fürnberg nem nyugszik bele, hogy a vízhiányért az általa készített csatornát is okolják. Ez ellen 1786. július 25-én kelt hosszadalmas fölterjesztésében *erélyesen* tiltakozik s a vízhiány főokának a Frankl malom alatti török fürdő betömését tartja. Erről Reischl János Gáspár cs. kir. és polgári ácsmesterrel együtt meg is győződik, amennyiben megállapítják, hogy a lazán földdel betömetett *török fürdő*-ből a víz még így is szivárgott és 1 és fél hüvelykkel emeli a filatorium vízszinét. A betömés következménye tehát csak a környező földek elposványosítása lesz.

Kéri ezért újabb bizottsági eljárás megtartását és azt, hogy ahhoz hívják meg őt is.

A viszony br. Fürnberg és a budai és pesti hatóságok között nem lehetett valami barátságos. Ezek már unták amannak folytonos fölterjesztéseit és panaszait, amelyeket hol az udvarhoz, hol a helytartótanácsához intézett. Különben is görbe szemmel nézhettek rá, mint II. József pártfogoltjára, aki folyton az udvarhoz, sőt II. Józsefhez szaladgál audienciára.

II. József jóindulatának jele, hogy 1786 augusztus második felében budapesti tartózkodása alatt újból megtekintette a filatoriumot, amikor is br. Fürnberg maga kalauzolta őt a gyárban s ez alkalommal — Fürnberg szerint — legteljesebb elismerését fejezte ki és további kegyelméről biztosította.³⁸⁾ Ilyenkor br. Fürnberg bizonyára nem tett lakatot a szájára, midőn érdekei megvédéséről volt szó. Ezt írásai is bizonyítják.

Heppe egy alkalommal jelenti is a helytartótanácsnak, hogy Orczy helytartósági tanácsos és kamarai adminisztrátor említette neki, hogy őt br. Fürnberg úr alávalóan beárulta.³⁹⁾

A magyar ember szemében különösen gyűlöletes és megvetésre méltó az árulkozás. Talán ennek folyománya, hogy br. Orczy és Heppe nem javasolják a török fürdő újbóli megnyitását, mert ez a Frankl malom bérlőjére nézve lenne káros, holott a betöméssel a filatorium sem szenvedne vízhiányt.

Máskülönben érthetetlen volna ez az álláspont, ha az érthető ellenszenvet, mint indító okot nem vesszük számításba, mert a malombérlőnél csak néhány százforintról lehetett szó, míg a filatoriumnál ezrekre menő kárról.

A helytartótanács 1786. augusztus hó 1-jén új bizottsági eljárást rendel el. Ezt október 24-én br. Fürnberg sürgetésére ismét elrendeli, ehhez Fürnberget is meghívta, felhíván újból a pesti administratúrát és a hajózási igazgatóságot annak megtartására. Utasítja azokat, vizsgálják meg ismét, vajjon a török fürdő megnyitásával nyer-e vízmennyiségben a filatorium és mit veszít a Frankl malom és mikép lehet ezen segíteni?⁴⁰⁾

A bizottsági eljárás azonban az idő előrehaladott volta és a Duna áradása miatt jobb időkre maradt.

Baj volt azonkívül a filatorium munkásainak elhelyezésével is.

Erre vall br. Fürnberg 1786. november 10-iki fölterjesztése a helytartótanács⁴¹⁾ amelyben a lakószobák szaporítását és betegszoba építését kéri.

Csatolva van ehhez kilenc olasz munkás aláírásával egy olasznyelvű kérvény is,⁴²⁾ továbbá dr. *Oestereicher József Mór* óbudai orvos és egyúttal a filatorium orvosának véleménye, amelyben a munkások között fölépített láz- és bőrbetegségekért a szűk és kevés számú lakást okolja.

A bajok betetőzéseül vagy már inkább a vég kezdete gyanánt, — mikor? — nem állapítható meg — *névtelen följelentés* érkezett a m. kir. udvari kancelláriához Bécsbe, hogy Fachini és Fürnberg a hat vagy hét éven át átvett selyemért még 200.000 forinton fölült tartozik a kincstárnak és ha a leggyorsabban nem intézkednek, a kincstárt 100,000 frt-nál is nagyobb kár érheti.

Miután pedig az illetőknek úgy Bécsben, mint Budán hatalmas barátai vannak, kiknek útján mindent megtudnak, azt javasolja a följelentő, hogy az óbudai filatoriumban *minden selyemkészletet leltározzanak*, az áru-raktár, a könyvek és a levelezés átvizsgáltság és zár alá helyezettessék, hasonlóképp leltározzák Bécsben a Brandstätten levő selyemraktárakat is.

Ezt a kancellária azonnal elküldte gr. Nickyhez, a helytartótanács elnökéhez, akinek jelentése alapján azután a m. kir. udvari kancellária 1787. március 26-án javaslatot terjesztett elő II. József császárhoz.⁴³⁾

Ebben a többi között fölemlíti, hogy annak ellenére, hogy a helytartótanács, helyesebben gr. Nicky 1786. február 27-én azt javasolta, hogy Fürnbergéknek ezentúl *csak készpénzfizetés ellenében adjanak* selymet, 1786. április 6-án a helytartótanács⁴⁴⁾hoz a bécsi cs. kir. udvari kamarától decretum érkezett, amelyben

1. a contrahensek néhány követelése méltányosnak ismertetett el. Utasítja továbbá a helytartótanácsot, hogy

2. egy leszámolás készítendő és a contrahensek pontos fizetésre szorítandók.

3. Az eddigi szerződést, miután az óbudai filatorium megnyitása oly sokáig húzódott, három évre 1792-ig meghosszabbítja és elrendeli, hogy a *régi selyemkészlet nekik becslés ellenében átadassék*, hasonlóképp megfelelő osztályozás után a szerződésszerű áraikon és fizetési határidők mellett a *szlaroniai újselyem* is.

Ennek folytán az országos könyvelőség (amely a volt kamaraiból alakult és a helytartótanács mellett működött) utasítást kapott 1786. május 9-én a leszámolás elkészítésére. Ez azonban az elhanyagolt számadások miatt késett és csak az év vége felé készült el, miután a számadásokat megtalálták.

A leszámolásra 1787. január 2-ára br. Fürnberget Budára hívták.

Br. Fürnberg meg is jelent, de kijelentette, hogy a számadási könyvek a *bécsi községtanácsnál* vannak letéve.

Ekkor az ügyek már nagyon rosszul állhattak.

A sok baj és zavar Fachini Pál idegeit felőrölte, elméje elborult, nejét pedig a hat neveletlen gyermekkel való sok gond és bánat sírba vitte, úgy, hogy az egész megroppant vállalkozás már teljesen br. Fürnberg nya-

kába szakadt, a ki Fachini Jánost, Pálnak ügylátszik legidősebb fiát, tette meg a bécsi üzletben provizionáriusának.⁴⁴⁾ Közben 1787 elején II. Józsefnél audiencián is volt, aki Fürnberg szerint további támogatását megígérte.

A helytartótanács újabb kérelmére, hogy br. Fürnberget a könyvekkel Budán való megjelenésre kötelezzék, Fürnbergnek nyolcheti határidőt adtak, hogy a könyvek helyett hitelesített bírói kivonatokat (beglaubte gerichtliche Auszüge) mutasson be.

A kancellária előterjesztéséből kitűnik, hogy a kontrahensek tartozása a jóváírások után a legutóbbi rezolúciók alapján kiadott selyemért járó 42,744 forinton kívül még 192,000 forint. Nagy összeg!

Végeredményben a kancellária javaslata az volt, hogy hívják a kontrahenseket egy Bécsben összeülendő bizottság elé, ahol is főlhívnák őket a leszámolásra.

Erre a javaslatra II. József széljegyzete, hogy: A kancellária által javasolt bizottság összehívandó és ha az adósok tartozásukat biztosítani nem tudnák, azonnal azokhoz az eszközökhöz kell nyúlni, amelyekkel a kincstár érdekei az adósok üzleti hitelének lehető kímélése mellett (mit so viel möglicher Menagierung des übrigen Handlungs Credits der Schuldner) megóvhatók.

A lefolytatott vizsgálat eredménye volt, hogy a kontrahensek vagyonát, amelynek cessionáriusa — immár br. Fürnberg — a kellő biztosítékot letenni nem tudta, zár alá helyezték.⁴⁵⁾

Az óbudai filatoriumnál a helytartótanács a zárgondnoksági teendőkkel: ifj. Klobusiczky József helytartósági tanácsost, Venturini Lajos számíztet (Mittels Buchhalterei Rait Offizier) és Rupp Károly óbudai kamarai pénztárnokot (Einnehmer) bízta meg.

Br. Fürnberg ekkor már látja, hogy az óbudai filatorium fennálló szervei hibái folytán — ránézve csak veszteséggel dolgozhat s azért ürügyet keres, hogy szabaduljon kötelezettségei alól.

1788 májusában engedélyt kér, hogy az óbudai filatorium idegen személyzetét, amellyel izgága volta miatt sok baj van, elbocsáthassa és a selymet fonatlanul Bécsbe hozhassa s ott eladhassa. Így szerinte jobb árakat is lehetne elérni, mert a fonatlan selymet most jobban keresik, mint a fonottat.⁴⁶⁾ Ezt hosszasan indokolja.

A helytartótanács nagyon helyesen ellenzi ezt, mert ily módon nem érnék el azt a célt, amit éppen az óbudai filatorium építésével el akartak érni, hogy a selyem földolgozásával a pénz munkabérekben az országban maradjon.

Elismeri ugyan, hogy a filatorium személyzete idegen és köztük s a kontrahensek között civódások, ellentétek fordulnak elő, az elbocsátás ellen sem lenne észrevétele, csak az fokozatosan volna eszközrendő, míg a hazai munkaerők (árvagyermek) megtanulják a mesterséget.

Közben Lorandi Miklós, aki Fachininak, helyesebben most már br. Fürnbergnek az óbudai filatoriumnál könyvelője volt, egy fölségfölderjesztésben⁴⁷⁾ följelentést adott be, amelyben panaszkodik, hogy a selymet a *pesti sóhivatalnál* sokáig eladatlanul tartogatták s csak akkor határozták el az elárverezését, amikor már a selyemárak estek. A panasznak, helyesebben följelentésnek ez a része Mazzocato ellen irányul, evvel itt nem foglalkozom.

A harmadik pontban Lorandi jelenti, hogy a kontrahensektől azt az utasítást kapta, hogy az átvett selymet többé ne fonassa meg az óbudai filatoriumban, hanem fonatlanul küldje Bécsbe és hogy Fürnberg az átvett selyemért a kincstárral szemben még mindig hátralékban van, dacára annak, hogy nem dolgozott veszteséggel.

Ugyancsak Lorandi 1788. augusztus 28-án jelenti, hogy az óbudai filatorium selyem hiányában már *ötödik hete* áll.

Mindezek csak bizonyítékai, hogy a filatorium rövid élete ekkor már kialvóban volt és Lorandit a kenyér elvesztésének félelme indította arra, hogy még gazdái ellen is feljelentést adjon be. Mindenesetre erősen jellembe vágó hiba.

A helytartótanács természetesen ezekben a jelentésekben foglaltakat, a Fürnbergre vonatkozót kivéve, hosszasan cáfolgatja, helyesebben ahol igazak, ott azok indító okait adja elő. Egyúttal Sappl-t Eszéken utasítja, hogy a szükséges selymet a filatorium számára küldje föl.

Közben br. Fürnberget felhívják, nyilatkozzék, miféle biztosítékot tud nyújtani az Eszéken neki átadandó selyemkészletre⁴⁸⁾

Br. Fürnberg válaszában megemlíti, hogy 40.000 forint biztosítéka van letétben és az óbudai filatoriumban levő feldolgozott és nyers selyem is megér 40.000 forintot. Kéri, hogy a selyem átvételekor elégedjenek meg 5000 forinttal, a többit ezután 6—6 havi időközben törleszteni.⁴⁹⁾

Ezt az ajánlatot, a nagy tartozás ellenére — úgy látszik — elfogadták, már csak azért is, hogy a megtagadás ne legyen ürügy a filatorium üzemének beszüntetésére. Erre vall az is, hogy részletekben mindig újabb selyem mennyiségeket bocsátanak rendelkezésre, különösen midőn azt *Rupp Károly* most már tisztartó (Hofrichter) mint voltaképeni zárgondnok is sürgeti.⁵⁰⁾

Fachiniék november 21-én a helytartótanácsához fölterjesztést intéznek, melyben kéri, hogy a filatorium összes személyzetének az év végéig mondjanak föl, mert ők beszüntetik a fizetéseket. Ha azonban a kincstár tovább akarná az üzemet folytatni, a személyzetet megtarthatja.⁵¹⁾

Erre december 2-án a helytartótanács előterjesztést tett az udvarhoz, amelyben arra való utalással, hogy a kontrahensek azért kapják a selymet kedvezményes áron, hogy az óbudai filatorium üzemét még áldozatokkal is fenntartsák, a selyemátvételi szerződés és az óbudai filatorium szerződésének oly módon való egyeztetését javasolják, hogy az azonos időtartamú legyen.

1788-ban tört ki a törökkel a szerencsétlen háború, amelynek viszonytagságai és megpróbáltatásai II. József egészségét is teljesen aláásták s amellett az evvel járó gondok és költségek úgy az ő, mint az udvar figyelmét ily aránylag jelentéktelen ügytől, mint az óbudai filatorium, teljesen elterelték.

Lorandi 1789. január 22-én intézkedést kér a helytartótanácsától a filatorium és személyzetének további sorsára nézve. Jelenti továbbá, hogy ha a készletben levő 26 mázsa selymet szeptember haváig meg kell fonni, az esetben a létszámból (12 *incanirózó*, 7—8 *duplirozó* és 5 *segéd*) 4 *incanirózót* el lehet bocsátani, ha azonban júniusig kell vele elkészülni, akkor még fel is kell venni személyzetet.⁵²⁾

A helytartótanács intézkedést kérő fölterjesztésére a m. kir. udv. kancellária 1789. február 23-án kelt leiratában főleg avval az indokolással,

hogy a nyersselyem-árak még mindig igen magasak és az országban üzemben levő filatoriumok a selyem megfonásához elegendők, a kontrahensek belátására bízandónak tartja, vajjon az óbudai filatoriumot továbbra is üzemben akarják-e tartani.⁵³⁾

A helytartótanács márc. 24-én kelt előterjesztésében újból megismétli aggodalmait, hogy milyen kára lenne az országnak és a kincstárnak, ha a filatorium megszűnnék. Miután pedig az épület távoli fekvésénél és berendezésénél fogva másra, mint filatoriumra nem alkalmas, annak más célra való felhasználására nézve nem tud javaslatot tenni.⁵⁴⁾

1789. április 16-án a m. kir. udvari kancellária újból fölhívja a helytartótanácsot, tegyen javaslatot az óbudai filatorium épületének fölhasználása iránt, miután főszempont előtte, hogy a kontrahensek hátralékos tartozásaikat kifizessék, ami a filatorium üzemének megszüntével még inkább biztosítható lesz, mert a személyzet elbocsátásával a kontrahensek évi 4000 forintot takarítanak meg.

Különben is az Eszéken levő 2, az Óbudán és Pesten levő 3, továbbá a csabai filatorium a csökkenő állami selyemkészletek mellett nem lesz fenntartható.⁵⁵⁾

Ekkor ugyanis főleg a legtöbbet termelő déli vidékeken a török háború miatt a selyemtermelésben nagy visszaesés állott be.

Egyúttal jelzi, hogy br. Fürnberg újabb kérvényében a bérösszeg fizetése alól is felmentést kér.

Erre a helytartótanács április 21-én kelt újabb terjedelmes fölterjesztésében ismételten javasolja, hogy a kontrahensek a szerződés fönntartására köteleztessenek.

A többi között ezeket írja:

„A kontrahensek magánelőnye volna az egyedüli ok, amely kérelmük támogatásánál figyelembevehető és semmiképpem látható, milyen előny háramlanék ebből a magas kincstár, annál is inkább, mert az ügyek mostani menete mellett a hátralékok fizetése amúgy is biztosítottnak látszik.”

„Mindezek a körülmények Fölségednek ezt a hű és legengedelmesebb hivatalát arra indítják, hogy a kincstár elkerülhetetlen veszteségére a figyelmet ismételten ráirányítsa, mert kötelességének tartja azt erejéhez képest elhárítani és magát egyúttal a belőle következő felelősség alól kivonni.”

Sajnos, a helytartótanács, bár eléggé nem becsülhető hazafias indokokból, jobb ügyhöz méltó buzgalommal vesztett ügyet vett pártfogásba.

Az udvarnál fölismerték a filatorium sarkalatos hibáját, a vízierő elégtelenségét és a Duna áradásai alkalmával teljes szünetelését, azonfölül nyomott a mérlegen a török háború miatt csökkent selyemtermelés miatt beállott selyemhiány, a nyersselyem aránylag jó ára és br. Fürnbergnek — úgy látszik — hatalmas pártfogói Bécsben.

Mindezek az okok közrejátszhattak abban, hogy a m. kir. udvari kancellária 1789. június 2-án gr. Pálffy Károly kancellár aláírásával rescriptumot intézett a helytartótanácsához,⁵⁸⁾ amelynek rövid foglalata, hogy br. Fürnberg kérelmére Ő Felsége a kérelmező által felsorolt indító okokra tekintettel a kontrahenseket a folyó (1789-iki) bérletével a filatorium bérleti szerződésétől fölmenti. A folyó évre a bérleti összeget meg kell fizetni, az épület pedig, miután az kellő vízierő hiánya miatt sem malom, sem más vízimű céljaira nem alkalmas, átadandó a katonai gazdasági bizottságnak.

Evvel tehát a filatorium sorsa meg volt pecsételve.

Hiába írt azután június 19-én a helytartótanács a kancelláriához újabb hosszas fölterjesztést, amelyben leginkább a már ismert indokok alapján kéri a filatorium fönntartását, arra már választ sem kapott.⁵⁷⁾

A budai Generalkommando már július 7-én kéri, hogy azok a helyiségek, amelyekben gépek nincsenek, átadassanak.

A helytartótanács július 10-én értesíti a katonai főparancsnokságot (Generalkommandót), hogy a bérlet csak az év végén jár le, mindamellett br. Fürnberget fölhívja, hogy miután a lakóépület már üres, nyilatkozzék, mikor adhatja azt át.⁵⁸⁾

A munkásokat ekkor már utiköltséggel elbocsátották.

Végül a helytartótanács a változhatatlanba kénytelen-kelletlen belenyugodván, 1789. augusztus 7-én értesíti a Generalkommandó-t és br. Schilson pesti adminisztrátort, hogy legmagasabb rendelet értelmében a filatorium a katonai gazdasági bizottságnak gépekkel együtt fog átadatni, miért is azok br. Fürnbergtől leltár ellenében átveendők és egyúttal a katonai gazdasági bizottságnak átadandók.⁵⁹⁾

Az átadásra vonatkozó jegyzőkönyv és leltárkimutatás hiányzik, azonban októberben a filatorium már a katonaság birtokában volt, mert október 30-án a „Generalkommando” kéri a helytartótanácsot, hogy a már átvett filatoriumtól jobbra a kocs útig és balra a vízvezetősatornáig terjedő terület és fészter neki régi felszerelési tárgyak (Monturs-Sorten) tisztítására és lakkozó műhely céljaira átadassék.⁶⁰⁾

1790. február 20-ára sok szenvedés és tett intézkedései legnagyobb részének visszavonása után meghalt II. József. Helyét a trónon II. Lipót király váltotta föl.

Az országban az aléltságot a nemzeti közszellem ébredése, sőt erős lendületű tevékenysége váltotta föl.

A magyar nyelvvel együtt a hazai ipar is mind több pártolóra lett.

Ez azonban a filatorium sorsán már nem változtatott.

A katonaságnál első ízben ugyan nem sokáig maradt. Már 1791. május 18-án a budai „Generalkommando” az udvari haditanács rendeletére megkeresi a már ekkor újból életrekellett m. kir. udvari kamarát, hogy az óbudai filatoriumot vegye vissza, mert az katonai kórházi anyagok („von den Spitälern eingesendte alte Sorten”) tárolására fölösleges, de nem is alkalmas, mert az árvíz nedvessé teszi és a benne levő három filatorgép eltávolítása csak nagy rongálással és költséggel járna. Erre különben is teljesen elegendő a kiscelli kaszárnnyában levő száraz sírbolt.⁶¹⁾

Ezt a m. kir. udvari kancellária 1791. augusztus 18-án el is rendeli és november 28-án az átvételt foganatosították is.

Az erre vonatkozó leltári kimutatás — bár érdekes az akkori viszonyokra — nem nyújt elegendő támasztékot a gépberendezés rekonstruálására.⁶²⁾

Jellemző különben az ország egyik fő polgári és katonai hatósága közötti viszonyra, hogy az átadás alkalmával talált 239 forint 23 krajcárra értékelt hiányok fölött évekig folyt a vita, alkudozás és iratváltás, míg végre az megegyezéssel kiegyenlítést nyert.

A pesti administratura ezentúl a filatoriumot egy szabadságolt katonával őrizteti 6 krajcár napi zsold és 1 forint havi kenyérpénz ellenében.⁶³⁾

1792-ben II. Lipótot I. Ferenc váltotta föl az uralkodásban, akinek azonban uralkodása első szakában kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a selyemtenyésztést és ipart Magyarországon fejlessze.

Még 1792-ben, március 5-én Mazzocato Ágoston és fiai Miklós és Alajos közös javaslatot és ajánlatot adtak be az óbudai filatorium 10 évre való bérbevételére.

Ajánlatuk főbb vonásokban a következő:

1. Egy finom selyemfestőt kellene a nevezett filatoriumban berendezni, hogy a festésért ne kelljen külföldre menni. Ugy látszik, az Ó-Budán volt selyemfestő már ekkor megszűnt vagy méretei nem voltak elegendők a tervhez.

2. Kötelezik magukat, hogy 14 szövőszéket saját költségükön fölállítsanak és pedig hatot selyemszövetekre, négyet bársonyra, kettőt szalagokra és kettőt „Töbicht” készítésére, továbbá gépeket a selyemáruk fényezésére és teljes elkészítésére. Itt igyekezni fognak új találmányokkal is elősegíteni a selyemgyártást.

3. A teljesen tönkrement vízi csatornát csekély költséggel úgy lehetne helyreállítani, hogy a jövőben kevés vagy semmi javítást sem fog igényelni.

4. A hajtóművet úgy javítják ki, hogy több mint egyharmaddal kevesebb erővel állandóan és egyenletesen fog működni.

E helyreállítások és fölszerelés után kötelezik magukat annak ellenében, hogy nekik évi 80 mázsa selyem adatik át földolgozásra és a munka megkezdése alkalmával azonnal a Contó 12 mázsa, hogy a legfinomabb nyersselyem fontját 8 forint 15 krajcárért veszik át s azonkívül az átvett selyem minden fontja után évenként 16 krajcárt, tehát 80 font után évi 2120 forintot fizetnek bérösszeg gyanánt.⁶⁴⁾

A m. kir. udvari kamara ezt az ajánlatot az országos építési igazgatóságnak (Landes Bau Direction) avval az utasítással adta ki, hogy Mazzocato részvételével helyszíni szemle alapján készítsen költségvetést a filatorium helyreállításáról.

Az építési igazgatóság 1795-ben tett jelentésében az épület helyreállítására 6000 forintot, a gépezetre 1500 forintot tart szükségesnek s emellett megjegyzi, hogy megfelelő vízmennyiség hiánya miatt a filatorium rendes üzembe soha sem lesz helyezhető.

1799-ben újabb véleményadásra szólíttattván föl, az építési igazgatóság Sax Zachariás adjunktussal tanulmányozta a vízhozzávezetés kérdését. Bizonyára töle ered — bár nincsen aláírva — az a terv, amely a solymári patak, továbbá a békásmegyeri és a Frankl malom vízének új vízvezető árokkaival való egyesítését és a filatoriumhoz való vezetését vette számításba. Erről helyszínrajzot és három változatban hosszszelvényt is készített.

Ennek alapján azután kimutatja, hogy a filatoriumot még akkor sem lehetne eredeti helyén meghagyni, ha a békásmegyeri és solymári patak vizét is odavezetnék, mert nem lehet oly esési magasságot elérni, amellyel a Duna árvízének káros duzzasztó hatása kiküszöbölhető lenne.

Az építési igazgatóság javaslata tehát, hogy a filatoriumot a *Frankl* vagy a *Krempl* malomhoz helyezték át.

A m. kir. udvari kamara erre 1799. október 2-án fölhívta az építési igazgatóságot,⁶⁵⁾ hogy tanulmányozza a filatoriumnak az úgynevezett császár malomhoz (Kayser-Mühle) való áthelyezését. A császármalom a mai Lukács-fürdő területén feküdt.

Ezt több szempontból előnyösnek tartaná. Így elsősorban azért, mert a filatorium személyzete a szomszédos polgári házakban könnyen otthont találhatna; nem kellene továbbá étkeztetésről és vízről, valamint egyéb szükségletekről gondoskodni, ami elkerülhetetlen, ha azt künt a pusztaságban akár meglevő helyén hagyják, akár a Krempl vagy Frankl malomhoz áthelyezik. Könnyebben is lehetne munkaerőt kapni és a gyermekek ebédre és éjjelre hazamehetnének.

Ehhez a munkához, melyről terv és költségvetés készítendő, vegye igénybe Mazzocato selyemfonómester (Seiden-Spinnmeister) segítségét és tanácsait.

Készült-e erről terv és költségvetés, annak nyomát nem találtam.

Annyi bizonyos, hogy mindezek csak tervezgetések voltak, mert a háborús idők miatt soha annyi pénz nem állott rendelkezésre, mint amennyi ehhez szükséges lett volna. Ezt a kamara az udvarhoz 1804. június 1-én intézett fölterjesztésében⁶⁶⁾ maga is elismeri.

Ebben szóba hozza annak gabonaraktár céljaira való átalakítását is, amely 4304 forintba kerülne, és 8000 pozsonyi mérő gabonát lehetne benne két láb (0.62 m) magasan elraktározni. Tekintetbe véve azonban azt a körülményt, hogy úgy a Dunától, mint Óbudától messze van, ezt végeredményben mégsem javasolja, hanem nyilvános árverésen való eladását.

Az eladást a következő lényeges feltételekhez fűzi:

- a) az épületet csak selyemfonásra szabad felhasználni,
- b) a megajánlott ár egy részlete azonnal lefizetendő, a többi részletekben,
- c) a vevő sem a Frankl, sem a Krempl malom vizét nem veheti el, hanem csak annyira duzzaszthatja, amennyire azt az építési igazgatóság megállapítja,
- d) a vevő nem tarthat igényt kincstári selyemre, csupán csak úgy, mint a többi belföldi gyáros.

Megjegyzi végül a fölterjesztésben, hogy Mazzocato Miklós óbudai gyáros kérvényében a filatoriumnak vagy ingyen átadását, vagy mérsékelt áron való eladását kéri. Az óbudai prefektus azonban ellenzi az eladást, mert a filatoriumban lakik az erdőhivatal számvivője, ott van a pénztár és ott tartják a hradeki vágott fát is.

Az udvar a fenti fölterjesztésre csak kerek harmadfél év múlva 1807. április 23-án válaszolt, amelyben megjegyzi, hogy nincs kifogása a Mazzocato-nak nyilvános árverésen való eladás ellen, ha az eladási ár biztosítható.⁶⁷⁾ Minden esetre az épület a selyemtenyésztés és gyártás céljaira fönttartandó.

A m. kir. kamara május hó 14-én erre azt javasolja, hogy a filatoriumot árverés mellőzésével adják oda 10.000 forintért Mazzocato Miklós-nak, aki a selyem megfonását már addig is saját találmányú gépével, amelyhez nem szükségesek felnőtt szakképzett egyének, hanem elegendők kis óbudai gyerekek (mit Beihilfe kleiner Kinder von Altofen), tökéletes minőségben képes elkészíttetni, amint azt bemutatott mintákkal is igazolta.

Érdekes, hogy Mazzocato Miklós kérelmét a katonai hatóság is támogatta. Az iratok mellett fekszik az óbudai katonai ruházati bizottság parancsnokságának (Kais. kön. Monturs Commissions Commando) nyilatkozata másolatban, amelyben igazolja, hogy Mazzocato Miklós 1792-ben föllálított selyemgyárában emberszeretetből nyomorék és más munkára *alkalmatlan gyerekeket öt éves kortól fogva alkalmaz, különösen pedig katonák szerencsétlen gyermekeit*, így br. Rieppurg alezredes nyomorék természetes fiát és Renz főhadnagy hülye leányát.⁶⁸⁾

Mindenesetre ma ettől lényegesen eltérő a gyermekvédelemre és a gyermeki munkaerő fölhasználására vonatkozó fölfogásunk.

Az eladási feltételek egyébként az előbbi fölterjesztésben javasoltakkal azonosak lennének.

Javaslatát főleg avval indokolja a kamara, hogy időközben a fonottselyem, főleg az „*orsolio*” ára rohamosan emelkedett s azt a belföldi gyárosok drága pénzen külföldről kénytelenek beszerezni.

Mi lett a sorsa ennek a fölterjesztésnek, annak nyomát nem sikerült megtalálnom sem a kancellária, sem a kamara irattárában.

Valószínű, hogy maga Mazzocato Miklós is lemondott már a hosszasan elhúzóó megvételi ajánlatról, annyival is inkább, mert a megszabandó szigorú föltételek, különösen a vízierő szempontjából, nagyon megnehezítették volna az amúgyis korlátolt használhatóságot.

Annyi bizonyos, hogy 1810-ben már ismét a katonaság birtokában van.⁶⁹⁾ Október 5-én ugyanis a Budán székelő főparancsnokság (General-kommando, Suprema Armorum Praefectura) megköszöni, hogy az óbudai filatoriumot katonai kórház céljaira átengedték. Kéri, hogy a kamara a gépezetet távolíttassa el és a Kiscelli kaszárnjának a tüzérség által átadott kriptájába helyezze el.

Innentől a kancelláriai és kamarai levéltár irataiban nincs többé nyoma ez épületnek, úgyszintén a katonai parancsnokságnak a hadi levéltárban levő iratai között sem találtam rá.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy az épület, ha egyáltalában kórház céljaira igénybevétték, hosszabb ideig erre szolgált volna. Hiszen a nedves hely erre épen nem volt megfelelő.

Annyi bizonyos, hogy soha többé selyemgyárnak nem használták.

Schamsnak Budáról 1822-ben megjelent műve⁷⁰⁾ ekkép szól róla: „*Ausser der Gränzlinien gehören noch hierher der einst berühmte Filatorium, an der Strasse nach St. Andre, ein Gebäude von ungewöhnlicher Höhe mit 6 Stockwerken, das als Aerarialgut einst sinnreiche Maschinen zur Seiden-Spinnerey hatte, und bey 80 Menschen beschäftigte, nun aber unbenutzt steht.*”

Vörös Lászlónak a székesfővárosi muzeumban levő — 1833-ban kiadott — térképén „Régi selyemgyár” néven szerepel.

Haeuffler ismert munkájában⁷¹⁾ már úgy említi: „*seit Jahren unbenutzt und ohne Obdach dastehend, almählig zur Ruine wird.*” 1854-ben tehát már omladozófélben lehetett.

Megemlíti végül Römer Flóris „Pannónia területén Magyarországbán fennmaradt néhány római várnáról” c. cikkében.⁷²⁾

Ebben Aquincumról szólván, megkísérli a Marsigli-nak Danubius Pannonico-Mysicus c. munkájában említett, sokat vitatott két „castrum” helyének meghatározását. A többi között így ír róla: (50 old.), „A vízvezetés

ducait, mint legbiztosabb támpontot vevén, az Óbudához közelebb álló vár (castrum) ott keresendő, hol mai nap a selyemgombolyító intézet nyomai állanak. Ott találunk római sáncnyomokat is. Természetes, hogy már alig lehet valamit kivenni, még kevésbé biztosat mondani.”

1862-ben tehát a filatoriumnak már csak nyomai látszanak.

Ma pedig nyoma sincsen.

Ez is Ó-Buda tekintélyes épületeinek egyike, amelyik nyom nélkül tűnt el az idők tengerében.

Csakhogy míg a többieket jórészt a háborúk, a török hódoltság viharai pusztították el, ezt alig 100 év alatt a békés mindennapi élet lassan őrlő malma, az újabb építkezések, a vasút hódító, mindent legázoló ereje tünnetelte el a föld színéről.

Röviden összefoglalva: *sok jó akarat, szép terv, de az állami hivatalos szervezettel többé-kevésbé mindig együttjáró nehézkesség és balszerencsével párosult kevés hozzáértés* a jellemző tényezői ennek a jobb sorsra, fővárosunk érdekében virágzásra hivatott — aránylag nagyszabásúan megindult — iparág elpusztulásának. Székesfővárosunk területén azóta sem került mása.

Nem mulaszthatom el végül, hogy a bőséges anyag szíves rendelkezésre bocsátásáért dr. Csánki Dezső államtitkár úrnak, a m. kir. országos levéltár főigazgatójának és tisztviselőkarának hálás köszönetemet nyilvánítsam.

1) Cam. Hung. Ser. cult. Ao. 1799. Fons. 6. pos. 54 fekszik Ao 1804. Fons 2. pos. 74—75. alatt.

2) Orsz. levéltár. Acta Cam. oecon. Ao. 1779 febr. No. 192.

Solenghy 1779. jan. 31-én újból sürgeti a második filatoriumot, mert a folyton szaporodó óbudai gyárosokat nem lehet fonott orsoglyó selyemmel ellátni s ebből úgy a gyárosoknak, mint a kincstárnak kára van, mert a fonatlan selyem raktáron hever és romlik.

3) Orsz. levéltár. Acta. cam. oeconom. Ao. 1778. május. No. 265.

4) Deglomeratorium már ekkor több volt az országban, így a többi között Eszéken is.

5) Cam. Hung. Ser. cult. Ao. 1792. Fons 20 p. 1-2.

6) Kam. Akten d. k. u. Statth. Serici cult. (oecon. publ.) Ao. 1789 Fons 10 pos. 4.

7) Acta cam. oecon. Ao. 1782. Május. 486.

8) A Valero-féle gyárral kapcsolatos és más magánfilatórium lehetett.

9) A már előbb is említett Lander-féle jelentésben (Kamarai levéltár. Act. oecon. Ao. 1782. május. 486): „da nun querüber wegen denen dreyen Maschinen Räder so von oben bis unten durchsichtig sindt, keine reglmässige Schliessen können gezogen werden, so ist das Gemäuer auf disze höche und etwas stärker, da es von allen seithen denen heftigen Winden und Witterung frey ausgesetzt ist, angegeben und alle zweyte Stokhwerk mit eiszenen Klampfen Schliszen zu versehen.”

10) Kam. levéltár. Oecom. Ao. 1781. Február 251. *(éppis elrendelt)*

11) Cam. Hung. Serici cultura Ao. 1792. Fons 20 pos. ad 1 (10). *Szerződés (május)*

12) Cam. Hung. Ser. cult. Ao. 1792. Fons 20 pos. 1—2.

13) Kamarai levéltár. Oecon. 1781. Martius 510.

14) A forintot 60 krajcárral számították.

15) Kamarai levéltár. Oecon. Ao. 1781. Augusztus 741.

16) Kamarai levéltár. Oecon. Ao. 1781. october 299. *in istom*

17) Kameral Acten d. kön. ung. Statth. Fons 16 B. pos. 80—81.

18) Lásd Jeszenovszky jelentését. Kam. levár Ao. 1782. Február 234. *... 1782*

19) Kamarai levéltár. Oecon. Ao. 1782. Április 745.

20) Kamarai levéltár. Oecon. Ao. 1782. Április 981. *... 1782*

21) Másolata: Kamarai levéltár. Oecon. Ao. 1782. Május 486.

22) U. o. Ao. 1792. october 108.

23) U. o.: „De quo recenter praeteritis diebus, Excellentissimus Dominus Comes Franciscus Zichy edoctus, heri a parandis Dominos comites et Barones, Archi-Episcopum Colocensem, Carolum item Sigray, Antonium Jankovits, Cajetanum Sauer, Antonium Sándor, Czobor, Generalem Alvinczy, Comitissas porro Karolianam, Sigrayanam, Samuele Gyulaynam, Illésházyanam, Baronissam Sándorianam, Generalissam Beleznaianam etc. ad idem Filatorium eduxit et in ejus cursus cum reliquis plenum solatium habuit.”

24) Kamarai levéltár. Oecon. Ao. 1783. Dezember 2352: Der Unternehmer des neu zu errichtenden Canals bey dem Seiden — Filatorio zu Altofen B. v. Fürnberg habe dieser kön. Hofstelle vorgestellet, dass die neue Wasserleitung Contractmässig nicht hergestellt werden könne, ohne zugleich das Wasserrad, welches eine unmittelbare Beziehung auf dem Wasserfall hätte, abzuändern und dessen geworfenen Grundl auszubessern.”

„Die Abänderung des Wasserrades gern gestattet, dass ehe und bevor daran Hand angelegt werde, Er Navigations-Adjunct sich nach Empfang dieses Cameral Decrets allsogleich nacher Altofen verfüge und daselbst mit dem dortigen Müllermeister Tumler erstlichen das dermahlige Filatorium sammt den Wasserrad so wie es dermahlen ist nach allen seinen Theilen genau abzeichne”.

25) Kamarai levéltár Ao. 1783. october 1847. „Quoniam Sua Majestas Sacratissima investigandum clementer praeceperit: Quis culpam vitiosae structurae serici Filatorii et Canalis V. Budensis gerat? et qua ex ratione ligna veteris canalis ad structuram novi impendi nequeant? ex eo Excellentiam vestram requirendam duxi, quatenus pro peragenda quaestionum harum investigatione peritos universitatis Hydraulas V. Budam exmittere eorundemque Informationem et opinionem subscriptione deputationum Hydraularum et Geometrarum roborandam excelsae Camerae Regiae Hungarico Aulicae transmitti haud graveretur Excellentia vestra. Posony 7-a Octobris. 1783.

26) Historia 1929. Pestbudai Emléklapok. 115. Garády: A vizivárosi „Fehér kereszt” fogadó és szomszédjai.

27) Az ipar és kereskedelem története Magyarországon az utolsó három század alatt 1840. 216.

28) Kamarai levéltár 1782. october 825.

29) Kamarai levéltár 1784. Április 861 és 956. „...dasz Sie (Kontrahenten) aber nicht gleich Anfangs alte, verlegene Waare sich aufladen liessen, davon ist die Ursache bereits angegeben worden und die Kontrahenten so fest ihres habenden Rechts überzeiget, dasz sie selbst eine hochlöbl. königl. Hung. Hofkammer die hohe Gnade gehorsamst bitten Seiner Allernädigsten Majestät die Frage ad decisionem vorlegen zu wollen, ob Kontrahenten vi contractus nunc inclausulati gehalten seyen zuerst die vorlegene, ihren und der Producto Kredit verderbende Waare anzunehmen und die Seide vom frischen Abzuge mutwillig bis sie verdirbt oder am Werthe geringer wird, liegen zu lassen, oder aber ob ihnen das jus electionis et juxta circumstantias et necessitatem disponendi zustehe „?” Erre a kamara válasza:

Eidem Regiae huic Camerae Aulicae retulerit dominum Baronem Declarationem suam in eo fecisse, quod praetensiones suas relate ad indemnisationis punctum secun-

dum formatas mediante praememorata benigna resolutione regia jam in favorem sui et compagniae suae stabilitas esse intelligat..."

30) Orsz. levéltár. Act. cancell. Ao. 1784. No. 1059. No. 8245, No. 58, Az 1059 számból: "...certo certius aerarium regium ob horum inquietam cogitando rationem et complures per contrahentes excogitatas quaestiones majoribus adhuc molestiis impleretur"

31) Act. cancell. Ao. 1784. No. 577.

32) Kam. Acten d. kön. ung. Statth. Ao. 1785/86. Fons 16. B. Pos. 80—81.

33) U. o. „Aus dem ganzen Hergange der Sache lässt sich folgen: dasz wenn gar der Kanal schlecht erbauet worden sey, allenfalls keiner anderen Ursache aufgeschrieben werden kann, als dass nicht alle Umständen durch einen des Wasserbaues gründlich erfahrenen Ingenieurs, sondern einen bloßen Werkman erhoben worden seyen".

34) Kam. Acten d. kön. ung. Statthalterey Ao. 1785/86. Fons. 16 B. Pos. 86—88.

35) U. o. Fons 16. B. Pos. 113—114.

36) U. o. Fons 16. Pos. 115. Ebben: "...für die Zukunft zur Errichtung derley kostspiligen Aerarial Gebäude jeder Zeit dem Werke gewachsene und Bauverständige Baumeister und Ingenieure beigezogen werden sollen."

37) U. o. Fons 16 B. pos. 114. 121. 122. 181. 182. 183. 244. 252, 253,

38) Cam. Hung. Ser. cult. Ao. 1792. Fons 20 pos. 1—2. l. br. Fürnberg kérvényét.

39) L. a 37. alatti iratokat. "...hat mir der kön. Statthalterey Rath und Cameraladministrator v. Orczy erinnert, dass ihn der Herr Baron v. Fürnberg gewöhnlich angezeigt habe."

40) Kam. Acten d. k. u. Statth. Ao. 1785/86. Fons 16. B. pos. 282., 283,

41) U. o. Fons 16 B. pos. 299.

42) Francesco della Cvazze, Giovanni Battista Guluangi, Giachomo Mattei, Giovanni Battista Bisolei, Giuseppe Primon, Giuseppe Fava, Francesco Pasetti, Francesco Gresta, Andreia Sentier.

43) Acta cancell. Ao. 1787. No. 5623.

44) Cam. Hung. Ser. cult. Ao. 1792. Fons 20.

45) Act. cancell. Ao. 1787. No. 5685.

46) Kam. Acten d. k. u. Statth. Ao. 1788. Fons 17. pos. 4.

47) U. o. Ao. 1788. Fons 17. pos. 49.

48) U. o. Ao. 1788. Fons. 17. pos. 31—33.

49) U. o. pos. 43.

50) U. o. pos. 57.

51) U. o. pos. 50.

52) U. o. Ao. 1789. Fons. 10. pos. 2.

53) U. o. pos. 4. és Act. cancell. Ao. 1789. No. 2056.

54) U. o. pos. 10—11.

55) U. o. Ao. 1789. Fons 10. pos. 14—15.

„Der privat Vortheil der Contrahenten wäre hier der einzige Grund, welcher zur Unterstützung ihrer Bitte in Betrachtung gezogen werden kann, und wo auf keine Weise abzusehen was für ein Vortheil dem allerh. Aerarium daraus zu fließen könnte; um so mehr als nach dem bisherigen Gang ihrer Geschäfte die Tilgung der Aerarial Rückstände ohnehin gesichert zu seyn scheint"...

„Alle diese Umstände bewegen daher diese t(reu) g(ehorsamste) Stelle E(urer) Majestät den unvermeidlichen Verlust des allerh. Aerary nochmals in aller Unterthänigkeit vorzustellen, da man es sich zur Pflicht rechnet, solchen nach Kräften abzuwenden und sich zugleich der daraus folgenden Haftung zu entziehen."

56) U. o. Ao. 1789. Fons 10 pos. 29., továbbá a 6612. sz. kancelláriai irat. Erdembe vágó része így szól:

„Nach eingelangten weiteren Bericht von 21-ten April. dieses J. No. 15277 über das Gesuch der v. Fürnberg, Paul Fachinischen Cessionärs, worinne derselbe von dem Pacht-Contract in Ansehung des Altofener Filatoriums entlediget zu werden gebetten hat, geruheten Se. Majestät in Rücksicht der von demselben angeführten Beweggründen zu entschlieszen, dasz gedachten Contrahenten die Pachtung des Filatoriums mit Ende des 1. Pachtjahres abgenommen, bis dahin aber derselbe den Pachschilling entrichten soll; was das Gebäude betrifft, dieses wäre, weil aus Mangel des Wassers und der sich immer zu dessen Herbeyzulassung geäusserten Schwierigkeit weder zu einer Mühle, noch zu andern Wasserwerke tauglich ist, der Militair Oeconomie Comission lediglich zu überlassen“ etc.

57) Kam. Act. d. kön. ung. Statth. Ao. 1789. Fons 10. pos. 31,

58) U. o. pos. 14—16.

59) U. o. Fons. 13. pos. 25. 27.

60) U. o. pos. 28—29.

61) U. o. Ao. 1791. Fons 34. pos. 100—101., 133—135.

62) Cam. Hung. Oecon. Ao. 1792. Fons 9. pos. 10—12.

63) U. o. Ao. 1792. Fons 9 pos. 12.

64) U. o. 1792. Fons. 34. pos. 4. (található Ao. 1795. Fons 6. pos. 17-18. alatt.)

65) U. o. Ser. cult. Ao. 1799. Fons 6 pos. 54—55. (Fekszik Ao. 1804. Fons 2 pos. 74—75-nél:

„Indeme diese Localität hiezu aus mehreren Rücksichten viel ersprieszlicher und zweckmässiger wäre, als der Platz von der Frankel oder Krempel Mühl, massen erstens die Nothwendigkeit der Neben-Gebäuden zur Unterbringung des bei den Filatorio benöthigten Personale ganz wegfallen würde, da dasselbe die Unterkunft in den benachbarten Bürgershäusern sehr leicht finden könnte; es wäre hiebei zweytens nicht nothwendig, wegen einen Gastgeber für die Arbeits-Leute, wegen Zuführung des Trinkwassers und mehr anderer Nothwendigkeiten zu sorgen, für welche man allerdings besorgt seyn musz, wenn das Filatorium dem Orte entfernt ist, hiezu kommet drittens dasz selbst die zur Filirung erforderlichen Arbeitsleute viell leichter zu bekommen wären, wenn das Filatorium in der Stadt als auszer derselben in einer Einöde und einschichtig seyn würde, da die bei dem Filirungs Geschäft verwendenden Arbeitsleute und Kinder zu Mittag und auf die Nacht sich nach Haus zu ihren Eltern, Verwandten oder der ihrigen begeben könnten.“

66) Cam. Hung. Serici. cult. Ao. 1804. Fons. 2. pos. 75. Fons 2 pos. 12,

67) U. o. Ao. 1807. Fons 1. pos. 38.

68) U. o. Ao. 1804. Fons 2 pos. 74—75. (Ebben Fons 13 pos. 1. ex 1793).

69) Franz Schams Vollständige Beschreibung der königl. Freyen Hauptstadt Ofen 638.

70) Haeuffler: Buda-Pest 1854. Umgebungen 35.

71) Arch. közlemények III. k. 49 és k. oldalak. (Röhm)

Melléklet

1781. június 27. A m. kir. udv. kamara szerződése Fachini Pállal az óbudai filatorium bérletéről.

Anheute zu Ende gesetzten Dato zwischen der königlichen Hungarischen Hofkammer an Einen, dann dem wienerischen Handelsmann Paul Fachini anderen Theils wegen

Übernehm des Altofner Seiden Filatory bis weitem Allerhöchste Begnehmigung nachstehender Contract errichtet und beschlossen worden, Als

Erstens: wird ihm Paul Fachini das in Altoven erbauende neue Filatorium, welches selber bis Ende 8-bris d. J. gänzlich in gangbaren Stand zu bringen gedenket, von dem Tag an, als in selben wird gearbeitet werden können, auf die Zeit des mit ihm untern 26 May 1780. angestossenen Seiden-Übernehmens Contracts, nemlich bis Ende des 1789.-ten Jahres unter folgenden Bedingnisze in Pachtung übergeben, dasz selber

Zweytens: verbunden seyn solle alle und jede in demselben vorfallenden kleinern Reparationen, als benantlich Räder, Spullen und Haspeln aus eigenen zu bestreiten, die grözern Reparationen hingegen, insofern selbe nicht aus eigener oder seiner Leuthe Fahrlässigkeit entstünden, in Zeiten anhero anzuzeigen, damit solche von höhern Behörde verschaffet werden können. Nicht minder

Drittens: das hiezu nötige Personale ebenfalls ohne Ausname aus eigenen zu bezolden.

Viertens: verobligiert sich obgemeldter Pächter zu diesen Werke Waisen Kinder aus dortiger Gegend gegen einen seiner Zeit zu bestimmenden mässigen Beytrag auf Kleidung und Kost zu verwenden und selben durch die erste zwey Jahre, auf welche auch oberührter Betrag zu verstehen kommet, in den dabey erforderlichen Manipulationen guten Unterricht also zu geben, dasz sie sodann ihre Nahrung selbst dabey gewinnen können. Ferners:

Fünftens: Verbindet sich erörterter Pächter von denen auf sothanes Filatorium verwendeten Unkosten vier Einhalb per Cento auf oberwehnte Pachtungs-Zeit mit Ausgang jeden halben Jahrs in das allhieszige Cameral Haupt Zahlamt richtig abzuführen und da dieser Köstens Betrag dermalen, wo das Filatorium noch im Bau begriffen ist, nicht verlässlich bestimet werden kann, so wird selber nach gänzlich vollendeten Bau ihm diesseits bekannt gemacht werden.

Endlich wird selber erlaubt auch auswärtigen die Seide auf dieser Filatorio zu filiren jedoch mit der Bedingnisz, dasz selber nicht solle befugt seyn, auch von auswärtigen mehr als von dem Orsoi 1 fl. 30 x. und von der Trama 1 fl. 9 zu verlangen. Zu mehrer Sicherheit gegenwärtigen Contracts wird das bey Gelegenheit des wegen Übernam der Seide untern 26. May 1780. angestossenen Kontrackts eingelegte Graf Führbergische superintabulirte von höchsten Gehörde für hinlänglich anerkannte Cautions Instrument 40 m. fl. (40.000 fl), da die Caution des Bannanten Contrats nur 10 m. fl. betraget, auch in Ansehung des Überrests eingelegt. Daher von diesem Kontrackt zwey gleichlautende Exemplarien errichtet und jedem Theile zugestellet worden.

Paul Graf Festetics

Ex Consilio Regiae Camerae Hungarico

Anton Graf v. Brunsvik

Aulicae, Posony die 27 Juny 1781.

Paolo Fachini L. S.

Relate ad Punctum 4-tum wird hiemit zu folge Kameral Verordnung von 11. 7-ber nachtgetragen, dasz laut Allerhöchsten Hof Rescript dd. 24. Aug. h. a. für die Knaben und Mädlein, so in die Lehre gegeben werden, das Kostgeld auf 40 und 24 fl. bestimet seyn, für die Kleidung jedoch für jeglichen Waisen 12 fl. abgereicht werden.

Der Königl. Hung. Hofkammer Buchhalterey den 20. 7-ber 1781. Szurkovits V. Buchalter, Adam Vital Raith-Rath,

Rausch Rait-Rath.

(Cam. Hung. Serici cult. Ao. 1792. Fons. 20 pos. ad 1—10.)

Garády Sándor

XVIII. századi budai ujságok helyi hirei

I.

A magyar hírlapirodalom első monografusa Ferenczy József megemlékszik róla, hogy az első magyarországi német hírlap Budán keletkezett a XVIII. század harmadik-negyedik évtizedében s címe a következő volt: Wochentlich zweimal neu ankommender Mercurius, die sowohl in, als ausser Europa neu eingelaufenen Affairen und Begebenheiten in sich enthaltend. Ofen gedruckt und zu finden bey Johann Georg Nottenstein. Az ujság kiadója Nottenstein János Gy. budai nyomdász volt, kinek tulajdonába 1728-ban jutott a Landerer-nyomda s ennek következtében az ujságot a Landerer-nyomda betűivel nyomták. Sajnos, csupán néhány évfolyam maradt fenn belőle az Egyetemi Könyvtárban (1731, 1732, 1735 és 1738 évek) s a legrégibb lappéldány 1731. április 2-ről van keltezve, nem állapítható meg tehát pontosan, hogy mikor indult s mikor szűnt meg? Túlnyomóan politikai és katonai természetű híreket tartalmaz s Magyarországról aránylag kevés ujságot tud. Bennünket elsősorban helyi-hírei érdekelnek s a következőkben ezek magyar fordítását adjuk. A helyi hírek csaknem kizárólag egyházi ünnepélyekre vonatkoznak, ami arról tesz tanúságot, hogy Budán a jezsuiták hatása alatt élénk vallásos élet fejlődött ki, amelynek megnyilvánulásai mindenképen méltók a figyelemre, mert jellemzik az akkori közszellemet.

E helyi hírek a következők:

1731. 56. sz. Buda. Július 8. Minthogy az itt elraktározott sok puska-
por miatt nagy az aggodalom az emberek között, azért ma reggel szentbe-
széd után az emberek sokaságától kísért díszes körmenet vonult ki a városi
főplébánia- és jezsuitakollégiumi templomból egészen a katonai főőrségig.
Ájtatos imádság elvégzése után a körmenet körüljárta a Szentháromság-
szobrot és visszatért a templomba, ahol Ertl Tóbiás plébános és jezsuita-
kollégiumi rektor dob és harsona hangjai mellett ünnepi szentmisét mon-
dott szent Donát tiszteletére, hogy közbenjárására az Uristen Buda főváro-
sát a villámcsapásoktól megkímélje. Tegnap reggel látogatta meg Csáki
Imre bíboros és fivére Csáki Zsigmond tárnokmester a Fehérvári-kapú
alatt fekvő B. V. M. ad sanguinem kápolnát . . . , amely alkalommal a budai
tanács néhány tagja a magas pártfogókat legalázatosabban üdvözölhette.

1731. 59. sz. Buda. Július 22. Az 1235.-ben Erdélyben megtelepedett
szent Ferenc-rend 1400 ban Buda-fővárosban is kapott klastromépítésre
alkalmas helyet és az idők folyamán ez a rend oly nagyarányú fejlődést
mutatott, hogy a keresztény név ősellensége, a kegyetlen török, noha Budát
és környékét hatalmába kerítette és elpusztította, ezt a rendet kiirtani nem
tudta, mert a bosnyák-hercegovinai rendtartomány, melynek hatásköre Bu-
dáig terjedt, ide is állandó utánpótlást küldött . . . Midőn végül ez a Mária-
ország Isten kegyelméből felszabadult . . . az összeomlással fenyegető tem-
plomuk régi állapotában nem volt fenntartható, azért a rend új templom
építését határozta el, a budai v. tanács jóvoltából kissé nagyobbított terü-
leten. Az alapkő letételére illő tisztelettel felkérték a városi tanácsot, és az
ünnepség napjául júl. 19-ét tűzték ki. Előbb azonban addig is keresztet
állítottak fel a megjelölt helyen, ami az ünnepi szertartáshoz tartozott. Ezt

követőleg az alapköletétel így folyt le: Szentbeszédet tartottak a most tartandó szent ténykedésekről, énekes nagymisét mondtak dob és harsona hangjai mellett. Ezek után a beszentelést egyházi szokáshoz híven és a hercegérsek felhatalmazására P. Ertl Tóbiás a budai jezsuita kollegium rektora nagy ájtatossággal az emberek nagy sokasága jelenlétében végezte el, akik örömmel látnák a most megkezdett és Isten nagyobb dicsőségét és Szt. Ferenc tiszteletét hirdető mű mielőbbi befejezését; majd szép beszéd kíséretében ismét felkérték a testületileg megjelent városi tanácsot az alapkő letételére, amit az köszönettel fogadott és örömmel teljesített. Az alapkő chronographonja ez volt:

In Nomine S. S. S. Trinitatis.

Inscriptio primi Lapidis Ecclesiae novae in loco antiquae aedificandae Fratrum Minor. Observantium in Regia Liberaque Civitate Budensi. Die 19. Julii positi.

OrDo paVper a paVpere franCIsCo stIgMatIbVs nItente InstItVtVs in CVnctos orbIs fines graVIs DVM Iret sonVs eIVs aD panno-nIaM perVenIt In saeCVLo a genItto nobIs salVatore bIs seXto Anno saeCVLI trIgesImo qVinto DItores VIneae eVangeLIi operarII Ivbente Caesare et rege sIgIsMunDo In transILVanIae plagas VenerVnt qVibVs LoCa Donat fratrVMquVe prIVILegIa Instante Ipso rege eVgenIVs qVartVs ConflrMat post annos IngressIonIs pannonIae DVCentos.

Ipsa regla CIVItas buDa fratres De obserVentIa ConVentV DItat InItto saeCVLI ab eLapso partV DIvae VIrgInIs bIs septIMI pannonIae partes Vastante tVrCa et DIrIplente sVb InsVLa LeporVM habitant aC CentenIs sVbaCtI perICVLIs; fIDELIbVs ChrIstIanIs bVDae aC pestInI toto tVrCae aeVo saCraMenta praebenDo eX ferVore perstIterVnt. HInC IICet MVLtos fratres aC ConVentVs tVrCICA et stIgIa rables eVerteret (proVInCIa enIm bosnae ab aDrIa VsqVe In eXtera tartarICA erat) ad praesens taMen InVICTI persIstVnt et eXIVsa barbarIe hostIs notIVs eC-CLESIAe CapItate et In terrIs ChrIstI VI Carlo, CLeMente XII In regIMIne feLICIt CAROLI VI regIs pannonIae frVCTVs paCIs COLLIGVnt. LapIs sVb regla eIVs pletate aC ope ColLoCatVs est Deno et nono IVLII (beata aVgVrIa) a Caesare IVLIIo InstItuta IntrahensIs MensIs etC.

CelsIssImo prIncIpeetC.

1731. 74. sz. Buda. Szeptember 9... látogatottság tekintetében kiemelkedő volt a hagyományos szept. 2.-iki Buda dicső visszafoglalása emlékére rendezett ünnepség, mert a fenti plébániákhoz hasonlóan Pest szabad királyi város is a szokáshoz híven megjelent és ottani papságát és városi tanácsát oly nagy közönség kísérte, hogy azokat a különben nagy befogadóképességgel bíró repülőhid még harmadik szállításában sem volt képes áthozni. Ami a szokásos ájtatosságot illeti, minden szép és fényes volt, főleg azért, mert a kedvező időjárás a többnyire új céh-lobogókkal való felvonulást lehetővé tette... Istentisztelet után pedig... Jörger gr... Buda és Pest nemesi és katonai előkelőségeinek, számra nézve 40 személynek, díszebédet adott. Fényre nézve nem sokkal maradt el az előbbi mögött a szept. 9.-ikén a Szentháromság-társulat rendezésében a városi főplébánia- és jezsuitakollegiumi templomból vezetett körmenet, mert a szomszédos községi plébániák zászlóikkal és sok hívővel szintén résztvettek benne... A Szent-Márton-hegy főapátja vitte a körmeneten a Szentséget és mondta az ünnepi

szentmisét; ez utóbbit megelőzőleg 4 helyen és 4 nyelven tartottak szentbeszédet. Az ünnepség résztvevői közt volt igen sok pesti főnemes, akik a többiek épülésére mindvégig ájtatoskodtak.

1731. 75. sz. Buda. Szeptember 14. Ma reggel vonultak fel az összes plébániákból a processiók a Kálvária-hegyre, ahová a Szt. Kereszt, illetve városházi kápolnából az értékes foglalatalt bíró, hosszúkás kereszt-ereklyét is elvitték, amely kereszttel, mint sokan tudni vélik, régente a dicső hadvezéreket, miután jó távolságra elébük vitték, megáldották. A mohácsi csata után Pozsonyba szállították. 1712.-ben végre más drága templomi kincssel együtt ez is visszakerült Budára, ahol a városházán tiszteletére és alamizsnás szt. János tiszteletére kápolnát építettek, ahol most is őrzik és naponta alapítványi misét mondanak.

1731. 101. sz. Buda. December 11. — Dec. 2.-án kezdődött a 9 napos xavéri ájtatosság reggel 9 órakor énekes misével, este letenyével a városi főplébánia- és jezsuitakollegiumi templomban, mindkét esetben szentségkitétellel. A következő napokban ezt megismételték. Tegnap este a letenye előtt tartott szentbeszéddel az ájtatosságot befejezték. Az indiai nagy apostolnak a pestis miatt örökre fogadott ünnepét, melyet bőjt előzött meg, minden elképzelhető fénnel és buzgalommal ülték meg. Közbeesett Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe, melyet az egész város valamennyi templomában, főleg azonban a vizivárosi ferencrendi templomban ennek az ünnepnek nevééről ujonnan megalakított társulattal ünnepeltek meg. Reákövetkező vasárnapon tartotta ájtatosságát a Mária-János-társaság Mária szeplőtelen fogantatásáról történt elnevezése emlékére a karmelitáknál, ahol a szentbeszéd után a szószékről nyilvánosan felolvasták a szeplőtelen fogantatásra tett esküt és ily módon megújították a városi tanács, a társulati tagok és a jelenlevők szokás szerinti fogadalmukat, amellyel már régóta magukat és a város közönségét Mária tiszteletére kötelezték.

1735. 16. sz. Buda. Február 22. Most 3 napon át, tehát vasárnap, hétfőn és kedden tartották meg példás ájtatossággal az itteni városi főplébánia- és jezsuita templomban, a Várban, a szokásos 40 órai szentségimádást szentségkitétel mellett nagymisével, mindennap délelőtti és délutáni szentbeszéddel, amely napokon a polgári iparoscéhek, a katonák altisztjeikkel, a latin és német iskolák, hajadon és férjes nők szép rendben óránként váltokozva a legszentségesebb Oltári Szentség előtt buzgó imádságukat végezték és a mai nehéz, viszontagságos időkben a mindenható Isten áldását igazságos fegyvereinkre különösképp kikérték, nem kevésbbé ma este a jelzett 40 órai szentségimádás végén a templom előtt a Szentháromság-szobor körül tartott körmenetben mindkét nembeli hívők nagy ájtatossága mellett résztvettek.

Ugyane napon érkezett meg Bécsen keresztül egy lengyel királyi követ, aki 2 napi itt tartózkodás után útját a Dunán Konstantinápoly felé folytatta.

1735. 17. sz. Február 27. — Elmult csütörtökön, szent Mátyás apostol napján, a Várban a városi főplébánia és jezsuitakollegium templomában reggel a nagymise tartama alatt látta el Kirnreither Antal jezsuita atya a sziléziai Teschenből származott 17 éves Löwel nevű zsidófiút, az egyedül üdvözítő keresztény tanban való kioktatása után, a keresztség szentségével. A fiú a keresztségben a Teschinger Antal Mátyás nevet nyerte, az ünne-

pélyes szertartásnál az itteni városi tanács vállalta el a keresztapa tisztét és a keresztelésnél Seyller Fer. József legidősebb belső tanácsstag működött közre.

1735. 26. sz. Buda. Március 30. — Mult vasárnapon, március 27.-én vette kezdetét XII. Kelemen pápának a háborús veszélyek elhárításaért, a keresztény fejedelmek egyetértéséért, a hitetlenek kiirtásáért stb. hirdetett jubiláris búcsúja. Ebből az alkalomból már reggel 7 órakor gyülekeztek a vizivárosi plébániatemplomnál a körülfekvő plébániák, a várbeli és váronkíüli összes papság keresztjével és társulati lobogójával, a német és latin iskolák és azután megkezdődött a körmenet a Vizikapun keresztül a Várba, a városi főplébánia vagy jezsuita templomba oly impozáns néptömeg kíséretében, hogy mindenki, főleg az idegenek csodálkoztak azon, hogy a kir. fő- és székváros ilyen népes. A főtemplomban egyházi beszéd és nagymise volt szentségkítéssel ugyanannyi ájtatos hívó részvétele mellett.

1735. 40. sz. Buda. Máj. 16. — Ma, amidőn a Szent Kereszt hetében a 3 napi szokásos processziók kezdetüket veszik, megtörtént, hogy erre a napra esik Nep. szt. János ünnepe is, melyet a Szeplőtelen fogantatásról nevezett társulat a karmelitáknál, a Várban ünnepel. Ezért a körmenet látogatottabb volt és a nagy szentet, mint a becsület és jó hírnév oltalmazóját jámborsággal úgy tisztelték, hogy az istentiszteletet délelőtt és délután a legünnepélyesebb keretek közt tartották meg. Hasonló esemény folyt le a túlnan fekvő Pest sz. királyi városban a domonkosrendieknél, a szervitáknál és a klarisszáknál. Az utóbbiaknál az ünneplés reggel hajnaltól déli fél 12 óráig tartott. Röviden mondva több szerzet versenyzett egymással e szent nap minél fényesebb megülésében.

1735. 46. sz. Buda. Június 8. — Mult vasárnapon mint a Szentháromság ünnepén már reggel 7 órakor indultak el az itteni városi és elővárosi plébánia közönsége papjukkal és a szerzetesrendek keresztjükkal, továbbá a latin és német iskolák a Várba, a városi főplébánia- és jezsuitatemplomba, ahol a pestis miatt a Szentháromság tiszteletére fogadott ünnepi szertartást végezték. Ez ckból a főplébániatemplomból fel 8 órakor elindult a körmenet, melynek élén József herceg, Hessen Darmstadt tart. grófja és földvári plébános haladt az Oltáriszentséggel. A menet iránya a Vizikapú felé a főör-ségig, majd visszafordulva a másik oldalon a főplébánia templom terén fel-állított szép Szentháromság szoborig volt. Itt 4 helyen 4 szentbeszédet tartottak, úgy mint német, magyar, szerb és tót szentbeszédet. Ezek elhang-zása után a Szentháromság-szobornál nagymise volt, melyet az új infulás prépost nagy épületesség mellett tartott úgy, hogy mindenkit nagyobb ájtatosságra sarkalt; a nagymise alatt háromszor sütötték el a mozsarakat. Az ájtatosságot közmegelegedésre a templomban szentségáldással fejezték be.

1735. 52. sz. Buda. Június 29. — Mult vasárnapon tartotta meg az orszá-
gúti plebániatemplom a szokásos úrnapi ünnepséget. Korán volt szent-
beszéd, 8 órakor nagymise, majd nagy távolságra körmenet. 4 hevenyészett
oltárnál evangélium olvasáskor a polgárság 12 mozsarat sütött el. József
herceg, Hessen Darmstadt tart. grófja, földvári apát énekelte a nagymisét
és vezette szentséggel a körmenetet.

1735. 58. sz. Buda. Július 20. — A karmelitáknál a Felsővárosban mult
vasárnap skapuláre-ünnep volt, amelyen József herceg, földvári apát és
harsona — és dob — kíséretű kórus szereplése mellett énekelte a nagymisét

és vezette délután nagy távolságra a körmenetet, jóllehet a templomban a nagy tömeg és az utcán az erős napsütés miatt alig volt elviselhető a hőség. Ezt követő hétfőn Gottwald Ferenc jezsuita rektor és városi plébános a Várban ugyanitt felszentelte a Károlyi huszárezred zászlaját, amelyre az ujonnan toborzott legénység felesküdt és a legnagyobb rendben a városon át szolgálati helyére vonult.

1735. 59. sz. Július 25. — Legutóbbi hírünket, amely a Károlyi huszárezred 11. századának a Vár plébániatemplomában történt zászlószen-teléséről megemlékezett, kiegészítjük azzal, hogy az itteni katonai parancsnok úr vezérkarával és tisztjeivel azon jelen volt, sőt a zászlóba az első szöveget ő ütötte. A szertartás alatt a templom előtti téren a templomi harsonák és dobok állandóan szóltak. Utána a parancsnok az ezred és a helyőrség tisztjeinek díszebédet adott, mely alatt zenekar játszott.

1735. 64. sz. Buda. Augusztus 10. — A legközelebbi hetekben lesznek a törvényszéki tárgyalások az ebben az országban néhány hónappal ezelőtt elfogott és részben idehozott lázadók ügyében, amely tárgyalásokon Jörger gr. parancsnok fog elnökölni.

1735. 65. sz. Buda. Augusztus 14. Mult csütörtökön este tették fel szerencsésen a Felsővárosban a ferencrendieknek a különben értékes, de a Buda dicsőséges visszafoglalása alkalmából erősen szétlőtt és Rost Paskál guardián külön igyekezete és fáradozása mellett megújított magas toronyra a szép aranyozott, nagy gömböt, művészien kidolgozott és szintén megara-nyozott kereszttel, nagy közönség jelenlétében, harsona- és dobszó és a mozsarak megszólalása közben. A végén Tedeummal és szentségáldással adtak hálát Istennek a támogatásáért, miközben az összes harangok megkondul-tak és mozsárlövések is újra megreszkettették a levegőt. Az esemény ünne-pélyességet emelte a parancsnokló tábornok és várparancsnok, Jörger gr. és számos nagyúri előkelőség jelenléte.

1735. 68. sz. Buda. Augusztus 24. — Temesvárról hírül adják, hogy különféle szállítások megkönnyítésére és a közjó érdekében a magyaror-szági kormányzat beleegyezésével két temesvári fuvaros, u. m. Hartbeck György és Aradi Péter, két hosszú távolságra és nyolc személy befogadá-sára alkalmas kocsit készítettett, amelyek nyáron, vagyis április 10-től no-vember 20-ig, havonta háromszor, azaz minden hó 1., 10., és 20. napján egyszerre Pestre indulnak és 2 napi rendszeres pihenő után ismét vissza-térnek; télen ellenben dec. 1.-től április 1.-ig havonta csak kétszer, úgymint 1.-én és 16.-án közlekednek. Az út díjszabása: 1 személyre felső ülésen $\frac{3}{4}$ mázsa podgyással 4 frt., a középső ülésen 3 frt., az alsó ülésen szintén 3 frt., a rekeszben 2 frt., ennél többet nem kell fizetni; ha az utas ezen felül akar valamit magával vinni, úgy az, valamint a küldhető árú mázsánként 36 kr. további fuvardíjba kerül. A kocsiknak, akár egészen, akár félig van-nak megrakodva, a meghatározott napokon el kell indulniok és megérkezé-sük alkalmával a pesti Angyal-vendéglőben 2 napra megpihenniök, mialatt becsületes és nem gyanús, rendes útlevéllal ellátott utasokról gondoskodhat-nak.

1735. 71. sz. Buda. September 5. — Mult pénteken szeptember 2.-án ünnepelték Budán fényesen annak évfordulóját, hogy ez a szab. kir. fővá-rok és Buda vára 1686. szeptember 2.-án a keresztény név öselleniségének 170 évi rabigája alól felszabdult. E célból a szomszédos Pest szab. kir. vá-rok, az itteni vizivárosi plébánia a szerzetesrendekkel és a környék plébá-

niáival szokásos keresztjük alatt reggel 8 órakor körmenetileg a Várba érkeztek, ahol a városi főplébánia- és jezsuita kollegiumi templomban Patachich kalocsai érsek ünnepi nagymisést mondott, majd az Oltáriszentséggel ama bástyaáttöréshez indult, ahonnét a várat elfoglalták; ott Kálanek József jezsuita szép beszédet tartott (amelyben kifejezésre juttatta, hogy alázattal elsősorban Istennek kell hálát adnunk, mert ezen fő- és székváros visszafoglalása útján szabadságunkba visszahelyezett és nem kell gonosz támadástól félnünk, valamint azért, mert a magyar királyság III. (VI.) Károly dicső uralkodása alatt állandóan békében élhet, aki a kereszténység ősellenségét nemcsak biztos kézzel távoltartotta, hanem az ellenséget egész Magyarország területéről, Szerbiából, a Bánságból és a további vidékekről is elűzte, amiért Isten után tisztelettel neki is köszönetet kell mondanunk.) A beszéd köztetszést aratott... A prédikáció után ugyanitt megszólalt a zene a Szentségáldás alatt, majd lotharingiai gránátosok adtak sortűzet és mozsárlövések hangzottak el. Innét körmenetben visszamentek a főplébániatemplomba a zászlóik alatt díszben álló céhek sorfala közt. A templomban ismételten hálát adtak kétszeres sortűz és mozsárdurrogás közepette. Másnap a budai városi tanács rendelkezésére gyászmisést mondtak a Vár előtt elhunyt katonákért és tisztekért. Mult vasárnap augusztus 28-án ülték meg az ágostonrendiek az Országúton rendalapítójuk sz. Ágoston napját, amely alkalommal József herceg, Hessen Darmstadt t. grófja, földvári apát nagyszámú hívő jelenlétében a nagymisést mondotta.

1735. 74. sz. Buda, Szeptember 14. — Mult vasárnap, szeptember 11-én a kapucinusoknál a Vizivárosban egy Nadosh Izsák nevű 12 éves zsidófiút, miután önként elhagyta szüleit, a ráakasztott u. n. tízparancsolatot a Dunába vetette és Gergely vasárnapi szónoktól, a mostani guardiántól a keresztény vallásban oktatást nyert és szellemi ujjászületését álhatatosan kívánta, megkeresztelték, amely alkalommal a Reimayer Ferenc Károly József nevet nyerte el. Keresztatyja Sternthal báró, a schullenburgi ezred parancsnoka volt, közbejött akadály miatt azonban a nemesgondolkodású Vossmayer József belső városi tanácsos és említett kapucinus atya segítették át a szertartáson.

1735. 78. sz. Buda. Szeptember 28. — Mult vasárnapon, szeptember 25-én reggel szentelte fel ünnepélyesen Patachich Gábor Ármin gr. kalocsai érsek, belső titkos tanácsos, hétszemélyes táblai ülnök a Várban a karmelitáknál a Szentháromság és Pazzisi Mária Magdolna tiszteletére az ujonnan öntött nagy harangot.

1735. 103. sz. Buda. December 26. — A minoritáknál a Vizivárosban a nagy fáradsággal és szorgalommal folytatott templomépítés már annyira haladt, hogy a föloltárt ideiglenesen felállították és a felette való templomrész teljességgel elkészítve befedték úgy, hogy nemcsak karácsony estéjén, hanem az azt követő napon is szépen elhelyezett baldachin alatt, amelyen Hessen Darmstadt grófi és hercegi címere volt látható, kitűnő zene mellett nagy ájtatossággal végezhetette a szertartást József herceg, mialatt a meglehetősen nagy templom alig volt elégséges a megjelent hívek befogadására.

1736. 28. sz. Buda. Április 4. — Mult hó, azaz március 18-án tartotta főpapi díszben József herceg, Hessen Darmstadt grófja, földvári apát a vizivárosi bosnyák-hercegovinai ferencrendieknél a szt. József ünnepe előtti délutáni ájtatosságot és ájtatosan résztvett az azt követő szentbeszé-

den és Miserere imádságon. Szt. József ünnepén pedig ő tartotta a nagymisé és a litániát a nép nagy részvétele mellett, 20.-án végül elhunyt édesanyja lelkiüdvéért mondott ünnepélyes gyászmisé.

Március 25.-én ugyancsak a herceg megszentelte és kiosztotta a barkát, majd a nagymise és délután a litánia és bűnbánati imádság szertartásait végezte el és jelen volt a prédikáción.

Március 28., 29., 30., 31. ugyancsak a herceg látta el ünnepi ornátusban a szokásos szertartásokat és vezette a nép élénk részvétele mellett a feltámadási körmenetet.

Április 1.-én húsvét ünnepén a herceg tartotta a nagymisé és délután a litániát és a ferenciekrendieknel ebédelt. Mindezekben a ténykedésekben a herceg példás nagy ájtatosságról tett tanúságot.

1736. 54. sz. Buda. Július 3. — Mult pénteken június 29.-én szerencsétlen eseményben volt részünk. Ugyanis 200 férfi és nő vegyest hajón gabonakaszálásra indult a Dunán lefelé, mikor a pesti parthoz közel a megyei akasztófa közelében a hajó zátonyra futott, alul léket kapott és az említett aratók négy kivételével valamennyien a hullámokban életüket veszítették. A megmenekült négy visszatérve szomorodott szívvel adta elő a történeteket.

Szombaton reá június 30.-án délután túl a pesti oldalon egy felülről jövő jól megrakott, meglehetősen nagy hajó kikötés alkalmával erős szélviharban tönkrement, utasainak azonban sikerült, bár nehezen, a szárazföldet elérni.

Ugyancsak június 30.-án a pestmegyei törvényszék 4 személyen hajtotta végre a halálos ítéletet. Először egy vérfertőzésben bűnös testvérpárt, férfit és nőt lefejeztek. Másodszor egy a Szodoma-bűnben vétkes embernek a fejét vették és testét a négyrészt vágott tehénnel, amellyel vétkezett, elhamvasztották. Harmadszor egy többszörös tolvajt felakasztottak.

1736. 61.sz. Buda. Július 30. — A Duna folyam mind hosszabb vonalon és mind erősebben kiárad és a víz eléri a Vásártéren a vizivárosi vámhivatalt, sok helyen már a Fő-utcát is ellepte.

1736. 68. sz. Augusztus 22. — Augusztus 18.-án szombaton érkezett ide este 8 és 9 óra között Pálffy János gr., t. tanácsos, a magyarországi cs. és kir. hadsereg parancsnoka, éjszakára megszállott Pest szabad kir. városban és másnap 19.-én reggel 7 órakor magasrangú tisztek társágában a várágúuk üdvölvései mellett elindult hajón a Dunán le a hadsereghez.

1736. 72. sz. Buda. Szeptember 5. Mult vasárnapon, azaz szeptember 2.-án nagy fénnel, mint más években, nagymise és a budai főtemplomból a bástyaáttöréshez vezetett impozáns körmenet keretében ünnepelték az 50. évét anak, hogy I. Lipót alatt Lotharingiai Károly vezérlete mellett szerencsésen visszafoglalták és a török járma alól felszabadították Buda szab. kir. fővárost és várát. A szentbeszédet Khabes Bernát jezsuita rendes vasárnapi szónok tartotta meg és a szeretett budaiak lekére beszélt (a Lev. könyve 25. fej. X. 10. e szavai alapján: Santificabis Annum quinquagesimum et dabis remissionem cunctis habitatoribus terrae tuae: Ipse enim est Jubilaeus. Az 50. évet tartsd szentnek és adj bűnbocsánatot országod összes lakóinak, mivel ez az öröm éve), hogy saját kiváltságos helyzetük tudatában az 50 év előtt itt pusztított veszélyekre, véres eseményekre való visszaemlékezés és e hely dicső felszabadulásának gondolata készítse mindinkább őket ennek a jubileumi évnek ájtatos megülésére és felszabadítói

iránt való legbensőbb hálára. A szentbeszéd elején megszólaltak a harsonák és dobok. Szentbeszéd után a schmettaui gránátosok sortüze, néhány mozsár durrogása és zene mellett szentségáldás volt, majd körmenetben a budai céhek zászlóinak sorfala közben visszatértek a főplébániatemplomba. A templomban ismételt hálaadás volt kétszeri sortűz és mozsárszó kíséretében. Másnap a budai városi tanács rendelkezésére gyászistentisztelet volt a Budavár előtt hősi halált halt katonákért és tisztjeikért.

1736. 99. sz. Buda. December 10. Mult szerdán, december 5.-én ért Pestre a passarovitzai táborból a hadseregparancsnok erdődi Pálffy János gr. tábornagy, ahol egy éjszaka időzött és másnap 6 lovas kocsin Budán át a várágújk tüzelése és Isten oltalma mellett Bécsbe hajtatott.

1737. 18. sz. Buda. Február 27. — E napokban érkezett ide 1350 schmettaui gyalogezredbeli ujonc, akiket Ullenfeld gránátoszázados a csehországi földműves osztályból toborzott. Február 25.-én a Várban feleskették, megszámlálták és 8 gyalogezredbe osztották őket. Más hír, hogy egy budai polgár, egy kádármester felesége 3 élő gyermeknek adott életet, akiknek a keresztségben a Tamás, Nándor, Antal nevet adták. Antal 26 órára reá meghalt, a másik kettő azonban életben maradt.

1737. 44. sz. Buda. Június 3. — Mult héten néhány a hajóhídhöz szükséges bádoggal hoztak Bécsből, ahol gyártották.

1737. 48. sz. Buda. Június 17. — Mult csütörtökön este kikötött a pesti parton két lövés leadása után egy mindenképen jól felszerelt sajka. Péntek reggel érkezett a lotharingiai herceg és fivére Károly herceg néhány hajót számláló kíséretével és málhájával, akiket a Várból 24-24 ágyúlövés üdvözölt. A kíséretet ugyanolyan jól felfegyverzett sajka követte, mint amilyen az első volt. De a herceg nem szállott itt partra, mint legtöbben remélték, hanem kíséretével folytatta útját a hadiszállásra.

1738. 33. sz. Április 23. Buda. — Mult szombaton azaz 19.-én az itteni kapucinusok megkezdték délután 4 órakor ünnepélyes körmenettel dob- és harsonaszó és taracklövések mellett 2 napi ünnepségüket abból az alkalomból, hogy két rendtársukat, Péter Leonissai Józsefet és Fráter Szerafin a Monte Granziot boldoggá avatták. Az ünnepségen a budai jezsuita akadémiai kollegium érdemes igazgatója és főplébánosa Mayerl Benedek vitte a Szentséget.

1738. 44. sz. Buda. Június 2. — Május 29.-én fegyvereinknek a kereszténység ellensége fölött való győzelmeiért 40 órai imádság volt, amely nagy körmenettel kezdődött. A körmenetet a jezsuita főplébános Mayerl Benedek vezette a főplébániába a plébánosok és szerzetesek kísérete mellett. Ott a jezsuita vasárnapi és böjti szónok Hochenwarter János mindenki meglegedésére igen szép beszédet mondott. Ezután az említett rektor dob és harsona hangjai mellett nagymisét tartott. Az ájtatosságon résztvettek a polgári céhek, a fő és alsó iskolák óránként váltakozva.

1738. 47. sz. Buda. Június 11. — Keresztszeghi gróf Csáky Zsigmond szepesi főispán, kir. tárnokmester a budai fürdő használata közben 73 éves korában itt csendesen elhunyt az Urban.

1738. 52. sz. Buda. Június 22—24.-én ünnepelték Budán Regisi János Ferenc szenttéavatását a városi főplébániatemplomban. Két emelvényt állítottak fel, az egyiket a bejáratnál, mely a szent boldog halálát, a másikat a főoltár előtt, amely a szent életét ábrázoló képekkel volt díszítve.

Az ünnepi misét Althan gr. váci püspök mondotta trombita és dobszó kíséret mellett. A körmenetet a szent viasszszobrával a szerzetesrendek keresztjeinek és a céhek zászlóinak előlvitele mellett tartották meg. Az első nap ünnepi szónoka Olimpio kapucinus, a másodiké Tóbiás karmelita, a harmadiké Fresacher Mária Ede szervita, a pesti invalidusotthon prédikátora volt. (Kivonatos szöveg.)

1738. 71. sz. Buda. Szeptember 3. Tegnap szeptember 2.-án nagymisével és szokásos ünnepélyességgel ülték meg az 52. évfordulóját annak, hogy 1686-ban e napon... Buda szabad királyi várost és várát a török járom alól felszabadították. A szentbeszédet Locher Theophil jezsuita rendes ünnepi szónok tartotta... Judit könyve 16. 31. e része alapján: *Dies autem victoriae huius festivitatis in numero sanctorum dierum accipitur et colitur ex illo tempore, usque in praesentem diem...* A szentbeszédet zene és szentségáldás, a helyőrség sortüze, tarackok elsütése követte. A körmenetnek a főplébániatemplomba való visszatérése a díszbe öltözött és zászlóikkal megjelent polgári céhek sorfala között ment végbe. A templomban többszörös hálaadás volt, miközben kétszer sortüzet adtak és mozsarakat sütöttek el. Ma a helybeli tanács rendeletére gyászmise volt a Budavár előtt elhunyt katonák és tisztek lelkiüdvéért.

1738. 89. sz. Buda. November 5. — Tegnap mint a cs. és kir. felség III. (VI.) Károly nevenapján a városi főplébánia- és jezsuita templomban ünnepi szentmise volt háromszoros taracklövés mellett.

1738. 100. sz. Buda. December 15. — December 11.-én reggel 1 órakor hunyt el a szentségek felvétele után Jörger toleti gróf, groisbachi báró, kamarás, titkos tanácsos, az udvari haditanács tagja, budai várparancsnok és az alá tartozó kerületek parancsnoklótábornoka, lovassági tábornok, egy dragonyos ezred ezredese, Katzelsdorf és Schönau ura 69 éves korában. Lelkiüdvéért naponta háromszor teljes órán keresztül megszólaltak az összes harangok. A parancsnoki épület előcsarnokában a teljes katonai díszben felravatalozott holttest mellett 2 oltárt emeltek, amelyeken e napok alatt délelőtt szüntelen miséket mondtak magas- és alacsonyrangú emberek nagy részvétele mellett. (Kivonatos szöveg.)

II.

A Budán megjelent következő német ujság az „Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten” volt, melyet Schickmayer Jakab indított meg 1787-ben. Az egyetemi könyvtárban található első évfolyamának tartalma arról tesz tanúságot, hogy nagyobbigényű olvasóközönségnek volt szánva, amit ismét azon körülmény tesz érthetővé, hogy Buda város olvasóközönségének szellemi színvonala erősen emelkedett azóta, hogy II. József rendeletére a magyarországi kormányhatóságok, a helytartótanács és kamara Pozsonyból ide költöztek át s ezzel Buda Magyarország kormányzati központjává lett. Ezzel kapcsolatosan Budán sok változás történt, mert ennek az áthelyezésnek köszönhetők II. József azon rendelkezései, melyek a hajdani karmelitatemplomból színházat, a hajdani karmelitakolostorból kaszinót s a hajdani városmajorból üdülőhelyet teremtettek. Igaz, hogy a kormányhatóságok idehelyezése folytán Buda városa elvesztette az egyetemet, amelyet

II. József Pestre helyezett át, az egyetem azonban innen is érezte hatását Buda közművelődésére, legfeljebb az egyetemmel kapcsolatos anyagi előnyöktől esett el a város.

Mint hogy ilyenformán az 1787. esztendőben Buda városa ujjászületésének első éveit élte, nem érdektelenek a helyi vonatkozású újsághírek s ezekből közöljük a következőkben az érdekesebbeket.

2. szám. 1787. január 6.

Sok a reményünk, hogy jövő nyáron ismét tekintélyes számú katonaság fog Pesten gyülekezni. A táborozás napjára a felső rendelet augusztus 12-ikét tűzte ki. Azt beszélük, hogy sok magas személyiség fog azon részt venni és erre való tekintettel oly nagy a tevékenység a kir. várpalota javítása és rendbehozatala körül.

II. József 1786. dec. 18.-án elrendelte, hogy ezentúl az ország okmányait és levéltárait Budára hozzák és elhelyezésükre a Várban levő, volt ferencrendi klastromot és ennek templomát használják fel.

Pesten 1786. október 11.-én kezdte meg működését a szegényintézmény és 1786. december 28.-ikáig 1635 f. 53 kr.-t gyűjtöttek össze, amiből 334 szegényt ápolnak. Remélhető, hogy szorgos támogatás mellett biztos alapot sikerül teremteni és bölcs vezetés mellett a szegények kielégítő segélyezéshez jutnak. Ujlakon 1786. szeptember 17.-én vezették be a szegényintézményt, amikor is az újlaki plébános, Lubischitz Ignác a tárgynak megfelelő beszédet tartott, amely nyomtatásban is megjelent és jószívről tesz tanúbizonyságot.

A nagy katonai épületnél, amely Pesten a Váci-kapú előtt most épül, 9 személyt letartóztattak, mert a mézszállításnál, mint mondani szokás, dupla krétával írtak s a kincstárt több ezer forinttal megkárosították.

4. szám. 1787. január 13.

Egy szobrász ajánlata. Rövid ideje, hogy egy ügyes szobrász, Bauer Ferenc János ideérkezett, aki szolgálatait felajánlja úgy a főuraknak, mint a nagyközönségnek. A bécsi képzőművészeti akadémiától bizonyítványa van, hogy különös buzgalomával a művészetben kitűnt és az előkelőségeknél és az udvarnál folytatott működése alapján az első díszítőkhöz sorolandó. Javára irandó, hogy a gr. Fries-palota díszítéseit oly izlésesen készítette el. Lakása jelenleg Vár 31. sz.

5. szám. 1787. január 17.

A budai és pesti városi tanács helytartótanácsi rendelkezésre közhírré teszi, hogy senki se merjen jégállás esetén Budáról Pestre, vagy Pestről Budára átmenni, amíg az átjárásokat el nem készítették és mindenkinek megtiltják, hogy más úton, mint a megjelölt helyeken, áthaladjon. Kelt 1787. január 15.

Ma, január 17.-én bekövetkezett végre a jégállás, amelyre a fenti hirdetés vonatkozik. Mivel azonban még megbízhatatlan a jég, a közlekedés teljesen megbénult.

Január 12.-én ép állapotban Budára érkezett Magyarország legrégebb

levéltára, melyet mult évben Blauenburgban, az anspachi levéltárban fedeztek és melyet az örgróf a híres Spies diplomatikussal Bécsbe küldött és Schmidt udvari tanácsos ott leltározott és amelyre a legfőbb országos hatóság Magyarország számára igényt jelentett be. A jövőben a budai kamarai országos levéltárban a magyar okmányok e legrégibb és legbecsesebb darabjait fogják szorgosan őrizni. Ez okmányok száma állítólag 1109 és valamennyi értékes darab. Köztük a legrégibb, mint velünk közlik, az 1081. évből való. Az okmányok leginkább magyar királyok adományaira és más jutalmazásaira vonatkoznak s a harcokban érdemeket szerzett nemességet illeték.

Az 1786. decemberében feloszlatott pannonthalmi (sz. mártonhegyi) főapátság kincsei most már szerencsésen Budára értek és legfelsőbb parancsra az általános vallásalapba fognak soroztatni. Egyéb igen érdekes és értékes régiségek között az összes régi érmék teljes gyűjteményét is fellelték benne, amelyeket aranyból, ezüstből és egyéb ércből valamennyi magyar uralkodó alatt vertek. Valószínűleg az udvari régiséggyűjteménybe szállítják és így az utókor számára megőrzik, amit minden tekintetben megérdemelnek.

A budai majolikagyár hirdetése. Minthogy alulírott már mult évben az u. n. Krisztinavárosban új majolikagyárat alapított és azt a tökéletesség oly magas fokára emelte, hogy nemcsak a tatai és holicsi, hanem az elismert kitűnő danzigi és angol asztali edényeket szépségre és szilárdságra utánozni képes, köteletségének tartja a mélyen tisztelt közönség figyelmét e belföldi gyártmányaira annak közlése mellett felhívni, hogy azokat nemcsak mint teljes asztali készletet, hanem egyes tányérokat, tálakat, nem kevésbé egyes csészéket és más a kávékészlethez tartozó darabokat, egész fehér vagy festett állapotban a legjutányosabb és legolcsóbb áron adja. Ezért az ilyenmű árúk barátait azok megtekintésére a legudvariasabban meghívja. Alulírott lakása a Kéményseprő-kápolna mellett 113 sz. alatt, a Krisztinavárosban van. Budán, 1787. január 19. Kuny Domonkos, a gyár tulajdonosa.

A budai katonai laktanyák eladása. Buda szabad királyi főváros ezenel közhírré teszi, hogy miután legfelsőbb parancsra a budai várban levő laktanyákat a budai polgári város közönsége az általa a Vizivárosban megépítendő katonai kórház ellenében tulajdonába vette és e laktanyák közül hármat a 3., 5. és 6. sz. alattiakat (amelyek közül az egyik a főörség megett, a másik kettő a fegyvertár környékén, a Duna-folyamra, Pest és Vác városokra irányuló szép kilátással fekszik) márc. 21-én nyilvános árverés útján a legtöbbet ígérőnek eladja s azért mindenki, akinek a vételhez kedve van, említett március 21.-én délelőtt 10 órakor jelenjék meg a megejtendő árverésen a budai városházán. Buda, 1787. január 18.

8. szám. 1787. január 27.

Pest szabad királyi városhoz igen komoly hangú rendelet érkezett, hogy a mindinkább elharapódzó rablások és gonosztettek megakadályozására agilis rendőri felügyeletet gyakoroljon, amiért elrendelik: I. hogy az útlevel híjjával találtakat a legközelebbi hatóság születési helyükre toloncolja; II. ha ugyanazon megyében egyik helyről a másikra akar valaki menni, útlevelre van szüksége, amely 3 hétig érvényes, de a helyi hatóság a körülmények mérlegelésével meghosszabbítást engedélyezhet;

III. ha más megye területére akar menni, akkor a szolgabíró aláírása is szükséges és az ilyen útlevelel három hónapig érvényes;

IV. az átutazók igazolványát meg kell vizsgálni és az igazolvány nélkül találtakat a legközelebbi helyi hatóságnak kell átadni;

V. a szállásadóknak a legerélyesebben meg kell tiltani a gyanús, ismeretlen és igazolványnélküliek befogadását és a rendelkezés áthágóit szigorúan meg kell büntetni;

VI. a megyei tisztviselők úgy, mint a helyi hatóságok különös figyelemmel legyenek a félreeső fogadókra és épületekre;

VII. a helyi hatóságok minden korcsmát, különösen a külső részekén, többször és váratlanul ellenőrizzenek.

12. szám. 1787. február 10.

Febr. 4.-én a budai új színházban előadták Andromeda és Perseus melodramát, melynek szerzője Kempelen Farkas udvari tanácsos, aki darabjával rendkívüli sikert aratott. A darabot egy magasállású személyiség tiszteletére csupa műkedvelővel adatták elő, akik közt az említett udvari tanácsos leánya és hozzá méltó fia utánozhatatlan ügyességgel játszották a főszerepeket. Az elhalt Zimmermann híres karnagy a darabhoz írt zenéjét a főparancsnokságon alkalmazott Rohrmeister vezetése mellett, aki a hegedűszólót művészien játszotta, az állami szolgálatban álló legjobb műkedvelők zenekara oly nagy pontossággal és általános elismeréssel adta elő, hogy hasonló színdarabsikerre nem emlékeznek itt Budán.

13. szám. 1787. február 14.

Buda. Ófelsége udvari decretummal helybenhagyta azt az előterjesztést, hogy a Vizivárosban a kapucinuskolostornál fekvő két kertet nyilvános térré lehessen átalakítani és egyszersmind engedélyét adta arra, hogy a két kert szegletében álló magánházat 3112 f. 59 kr. összegért, amelyre becsülték, kisajátíthassák és az összes költségeket a kincstár viselje. Hogy a Viziváros lakóainak e rég óhajtott kényelmet mielőbb nyújthassák, már lebontották a falakat és teljes buzgalommal azon dolgoznak, hogy a teret mielőbb rendeltetésének átadhassák.

15. szám. 1787. február 21.

Körrendelet. II. József ismételt és hangsúlyozott kívánsága a német nyelvű levelezés ügyében, hogy a megyék, mint annak már 1786. nov. 1. kelt rendelete értelmében történni kellett volna, mostantól kezdve jelentéseiket a helytartótanácsához úgy, mint a kir. biztosokhoz német nyelven írják meg.

Körrendelet valamennyi szabad kir. városhoz II. József azon rendelkezéséről, hogy a szabad kir. városok quoad politica publica az illetékes megyék, quoad oeconomica a kir. kamarai hatóságok fennhatósága alá tartozzanak.

II. József azt az előterjesztést, hogy a budai karmelitatemplomot a mellette levő klastrommal színházzá és kaszinóvá alakítsák át, helybenhagyta és elrendelte, hogy a kivitelhez szükséges 28.362 f. 45 kr. pénzeszeget, melyet a költségvetés megállapított, Buda fővárosnak a következő feltételek mellett előlegezzék:

1. hogy a hozzá szükséges építkezési anyagot a legközelebbi kamarai uradalomból termelési áron szerezze be;

2. hogy a város a kincstár által nyújtott előleget 20 év alatt kamatmentesen és olyképen fizethesse, hogy minden negyedik évben az előleg egyötödrészét törlessze;

3. hogy az építkezésről okmányokkal felszerelt számadást vezessenek.

Egyébként folyó évben csak annyiban lássanak az építkezéshez, hogy egyelőre az építkezési anyagot szerezzék be, de az igazi átalakítást csak jövő tavasszal kezdjék meg. A színház, kaszinó, terraszképzésének vezetésével és felügyeletével II. József Kempelen Farkas, akkor még helytartónácsi tanácsost bízta meg és elrendelte, hogy, mivel a vallásalapnak a templom és a klostrom átengedéseért kárpótlás jár, azok az átvételi állapotnak megfelelőleg szakértőkkel felbecsültessenek, a régi állapotban megbecsült ingatlanok értékét pedig a város, mely hasznukat veszi, jövedelmükből lassankint anélkül, hogy erejét veszélyeztetné, a vallásalapnak megtérítse.

Ez a határozat már 1786. nov. 14.-én érkezett a budai tanácshoz és azóta teljes erővel megindult a munka a színház és a kaszinó körül. Az időközben Bécsbe áthelyezett Kempelen udvari tanácsos megtartotta az építkezés vezetését és ez biztató jel arra, hogy a kivitel szép és izléses lesz.

16. szám. 1787. február 24.

Beleznay Miklós tábornok, akit a felvilágosultak és szabadgondolkodók épűgy, mint a vallás hívei barátjuknak, illetve oszlopos tagjuknak tartottak, január 19.-én keresztény öntudat megnyilatkozásai közepette halt el. Atyja Beleznay János altábornagy, anyja pedig Grassalkovics Zsuzsanna, néhai Grassalkovics kamarai elnök nővére volt.

Holttestét február 22.-én a következő gyászünnepségek között vitték Pestről örökös birtokára, Pilisre, ahol örök nyugalomra helyezték.

A kíséret a Kempf és Spielmann gránátoszázadokból állott, melyet Alvinczy br. tábornok vezetett és vezényelt és a melyhez előírasszerűen 3 ágyút is vittek. A gyászmenet a következő sorrendet követte:

1. Elején haladt a Kempf gránátoszázad, amelynek közeibe egy-egy ágyú volt beékelve.

2. Ezt követte a fekete posztóval betakart paripa 3 rőfnyi uszályal, melyet 2 fekete egyenruhába öltözött loápoló tartott és megettük haladt a házi cselédség.

3. Erre következett a pesti városi plébános 3 segédlelkészével rendes gyászornátusban és

4. utánuk a holttest 6 fekete posztóval betakart ló által húzott és külön e célra készített kocsin,

5. majd egy teljesen felvértezett ember lóháton és

6. ezután a közeli rokonság és a meghívott vendégek.

7. A befejezést a Spielmann gránátos-század képezte, melynek végső szakasza előtt a harmadik ágyú is felvonult.

A menet a halott házatól az Uri-utcába, majd az Invalidus-utcába, a téren áthaladva a Bádó kalapig tartott, innét pedig a Kórház-utcán át, a

papnövelde mellett, a Kecskeméti-kapun át az első külvárosi köhídig haladt, ahol a századok elvonultak, a koporsót más kocsira rakták át és Pilisre vitték. A katonai kíséret zeneszó mellett visszatért a Gránátos kaszárnyaiba.

19. szám. 1787. március 7.

1787. febr. 24.-én kelt leiratában értesíti Majláth gr. Pest város tanácsát, hogy II. József az utolsó tisztujítási jelentésre akkép döntött, hogy az eddigi tanácsstag Perchtold Lukács évi 504 f. teljes fizetéssel nyugalmi állományba vonuljon és az újonnan megválasztott tanácsstag Sarlay József választását II. József helyben hagyja. A többi megválasztott tanácsi személyzetre nézve Lányi tisztujítási biztos a szükséges utasítást megkapta. Mivel azonban a városi tanács megalakításáig még némi időre van szükség, az új feladatok pedig nagyobb számú munkaerőt igényelnek, azért Majláth gr. ideiglenes tanácsstagoknak kinevezte Kegel kapitányt, Doleviczényi Sándort, Muskaterovicz Jánost és Gotthardy városi rendőrkapitánynak ideiglenesen megadta a tanácsban való szavazati jogot. Ugyanezen a napon ki nevezték lajstromozónak (registrator) az eddigi jegyzőt Pistory Nep. Jánost, kiadónak Gozleth Ferencet és jegyzőnek Jagsics Mátét.

20. szám. 1787. március 10.

Buda. Buda és Pest összeköttetésének megújítása és e városok és az egész ország kereskedelmének előmozdítása érdekében Falk kamarai adminisztrátor minden igyekezetével azon van, hogy a hajóhidat a Dunán elkészíttesse. A hajók nagy része már horgonyra van erősítve és a többi beállításán is szorgalmasan dolgoznak. Néhány nap alatt teljesen befejezik a munkát, amiért azok, akik a pesti országos vásárt meg akarják látogatni, bizonyára hálásak lesznek.

21. szám. 1787. március 14.

Buda. Tegnap nagy ünnepélyességgel ülték itt meg II. József születésnapját. A katonaság díszben volt, az összes magas országos hatóságok, az egész főnemesség egybegyűlt a budai városi plébániatemplomban, ahol az ágyúk díszlövése mellett ünnepi szentmisét hallgattak.

23. szám. 1787. március 21.

Buda. Március 19.-én volt II. József nevenapja, amelyet épúgy, mint előbb születésnapját, nagy fénnel ülték meg. Batthyány hercegeérsek monddta a budai plébániatemplomban az ünnepi misét.

28. szám. 1787. április 7.

Figyelmeztetés. Mivel eddigelé szokásos volt húsvét hétfőjén a Gellért-hegyre való kirándulás és ott főleg a fiatalság puskalövésekkel és tűzijátékkal a legveszélyesebb mulatságokat rendezi, azért szabad kir. Pest városának tanácsa a szerencsétlenségek megelőzése végett elrendeli, hogy e város lakói közül elmaradhatatlan büntetés terhe mellett senki se merjen a fentjelzett hegyen lövöldözni vagy tűzijátékkal szórakozni. Szintúgy meg-

tiltja a tanács, hogy a házak tövében és az utcákon dohányozzanak és pedig 6 f. büntetés vagy elzárás terhe mellett. Azt pedig, aki erről tudomást szerez és jelentést nem tesz, a felettes hatóság 18 f. bírsággal sújtja.

Bejelentése az első állatviadalnak, amely a Váci kapu előtt ujonnan épült amfiteátrumban 1787. április 9.-én kezdődik.

Az itteni színjátszás vezetésének átvétele alkalmával a vállalkozó kötelességét érzi annak, hogy semmit se mulasszon el, ami a közönség szórakoztatására szolgál. Jól rendezett állatviadatok, nem éppen olyanok, amelyeknél a keresve keresett kegyetlenség a néző nemesebb érzelmeit sérti, hanem inkább olyanok, amelyeknél a különféle állatok ereje, vakmerősége és ügyessége lép előtérbe, már a legrégibb időkől fogva a legerkölsösebb népeknél szokásban voltak, amelyek mellett a különböző társadalmi rétegek szórakoztak. Ez a gondolat vezette a vállalkozót abban, hogy az itt már hosszabb idő óta divatos állatviadalkat Pest és Buda lakosai számára oly színvonalra emelje, hogy a monarchia városainak bármelyikével szégyen nélkül vetekedhessék. Az e célra emelt épület egyesíti az illő terjedelmet a szilárdsággal és biztonsággal és a lehető legnagyobb tisztasággal. A nagy költségen előteremtett állatok erejükkel és a küzdelemhez megkívánt ügyességükkel a vállalkozó gondosságát eléggé fogják igazolni és így bizvást remélheti, hogy buzdalma, amelyet már számtalan esetben siker kísért, a közönséget megnyeri és e vállalkozásával sem fog tetszés és támogatás hiányában kudarcot vallani.

Bizakodással és ama tudatban, hogy a vállalkozó minden lehetőt megtett, meghívja a katonai személyeket és mindkét város nagyrabecsült lakóit a látogatásra és emellett kijelenti, hogy legnagyobb becsvágya arra irányul, hogy köztetszést arasson.

Helyárak.

Páholy 1 arany, I. emeleti zártszék 1 f., II. emeleti zártszék 30 kr., Parterre noble 40 kr., II. földszint 20 kr., hátsó hely 10 kr.

29. szám. 1787. április 14.

Figyelmeztetés. Pest város szózata:

Mivel nyilvánvaló, hogy az épületek önkényes felépítésével a szomszédságnak panaszra adunk okot és költséges peres eljárást provokálunk, egész új házak szertelen helyeken való elhelyezésével a legfelsőbb helyekről megkívánt utcaszabályozást lehetetlenné tesszük, főleg a külvárosokban a kémények biztonságára kevés figyelemmel vagyunk, azért ez a tanács külön építési bizottságot alakított, amely a szükséges építési szakértők bevonásával nemcsak a fentérintett dolgokra, hanem mindenre ügyelni fog, ami az építészetet illeti.

Ennek következtében mindenkit, aki városunk területén új házat emelni, vagy másnemű építkezésbe fogni, vagy a meglévőt átalakítani vagy megnagyobbítani akarja, kötelezünk arra, hogy mielőtt munkálatait megkezdje, a telekkönyvi hivatal révén az építési bizottságnak jelentést tegyen, minden épületrészről kettős tervrajzot adjon be és egyáltalában az építkezést csak akkor indíthassa meg, amikor tervét, melyet az általános szabályozás szemmel tartásával ítélnék meg, alulírott az építkező megnyugtató-

sára ki nem adja. Ellenkező esetben mindenki önmagának tudja be, hogy ha szabályellenes eljárása után a rendnek meg nem felelő építkezést el kell távolítania és a károsult szomszédokat kárpótolni kényszerül. Kelt Pest szabad kir. város tanácsüléséből, 1787. április 3.

31. szám. 1787. április 21.

Azt az előterjesztést tették, hogy a magyarországi árvaházakat egye-
síteni kellene; abban a hitben vannak, hogy a nagy épület egy részét, ame-
lyet most Pest mellett építenek, arra szánják.

32. szám. 1787. április 25.

Pest szabad kir. város ezúton mindenkit arról értesít, hogy a kőműves-,
kőfaragó- és ácssegédek ama helytelen szokása, hogy vásár- és ünnepnap
előtt előbb hagyják abba a munkát, mint máskor, nemcsak itt, hanem min-
denütt, magasabb hatóság intézkedésére jogosultságát elveszítette. Ezért
újra felszólítjuk a legmagasabb rendelkezés szellemében az említett kőmű-
ves-, kőfaragó- és ácssegédeket és valamennyi munkást, hogy a munkaidőt
tartsák be, ha a legszigorúbb büntetéstől meg akarnak menekülni. Pest,
1787. április 21.

33. szám. 1787. április 28.

Buda. Ápr. 27.-én nyilvánosan elégettette az új Kapucinus-téren, a Vi-
zivárosban a budai harmincad hivatal legmagasabb előírásra néhány hiva-
tali személy jelenlétében mindazokat a kereskedelmi forgalomból eltiltott
árúkat, amelyeket az új harmincadrendelet óta részben becsempészték, rész-
ben az elmulasztott beszolgáltatás miatt a különböző harmincadhivatalok a
raktárakban lefoglaltak és az itteni harmincad hivatalba beszolgáltattak.
Ezek közt az árúk közt volt francia Gros de Four, terzenell, sima és mintás
atlasz, párisi (selyem) kelme, selyempántlikák, kendők, structollak, török
gyapottakarók és ágytakarók és szász porcellán.

36. szám. 1787. május 9.

Máj. 24.-én reggel 9 és délután 3 órától kezdve a tisztelendő atyáknál, a
szervitáknál a legtöbbet ígérőnek készpénzfizetés ellenében eladják az el-
hunyt Palma felszentelt püspök ingóságait. Ezek közt az ingóságok közt
vannak arany mellkeresztek, arany láncokkal és azok nélkül, ékköves
aranygyűrűk, sokféle ezüst, régi arany és ezüstérmék, ruhák, fehérnemű,
könyvek stb. Ez alkalommal egy minden kényelemre berendezett és jó
állapotban lévő angol túrakocsi is eladó.

Árverés, Június 4.-én a pesti egyetemi könyvtárban 2000 könyvet bo-
csátanak nyilvános árverés alá. Köztük van igen sok nagy és ritka mű,
mint: Acta Sanctorum Bollandi — Corpus Historiae Byzantinae Vol XIX.
— Graevii Gronovii Thesaurus cum supplementis — Biblia Poliglotta Briani
Waltoni — Acta Petropolitana (teljes) — Acta Eruditorum Lipsiensia —
Bibliotheca veterum Patr. Gallandii — Fleuri Historia Eccl. Voll. 72. —
Roo Annales Austriae Oeniponti 1592 (ritka) — Inchoffer Annales eccl. R.
Hung. (ritka.).

37. szám. 1787. május 12.

Elszámolás. Buda szabad kir. főváros szegényintézményének az 1786. szept. 1.-től 1787. jun. 31.-ikéig terjedő időre vonatkozó bevételei és kiadásai:

Bevételek

1786 szeptember hóban	1.233	37½
1786 október hóban	668	31½
1786 november hóban	613	87½
1786 december hóban	572	36½
1787 január hóban	1.013	33
	4.101	26

Kiadások

1786 szeptember hóban	88	47
1786 október hóban	413	52
1786 november hóban	437	44
1786 december hóban	456	27
1787 január hóban	702	48
	2.098	18

Ha	4.101 f 26 kr.
bevéteiből levonjuk a kiadást	2.098 f 18 kr.
akkor marad pénztárkészlet	2.003 f 08 kr.
Ehhez járul kötelezettségéből ennek az intézménynek átengedett	300 f
mivel a tanácssal rokoni viszonyban álló Gutschwager esedékes kamatkövetelését a szegények közt kiosztani rendelte; evvel együtt a pénztári állomány	2.303 f 08 kr.

41. szám. 1787. május 26.

II. József elhatározta, hogy a Bécsben már több éven át sikerrel működő zálogház mintájára a szükségben levők kisegítésére itt Budán zálogházat állíttat fel. A budai zálogház 1787. június 1.-én kezdi meg működését. (Az ujság részletesen közli az alapszabályait.)

42. szám. 1787. május 27.

Buda. 1787. május 22.-én nyílt meg a József-betegotthon az Erzsébet-szüzeknél. 7.-től 8 óráig tartott a kápolna beszentelése, 8.-tól 9 óráig méltatták beszédben az uralkodó atyai gondoskodását és jóságát és 9-től 10 óráig mondtak a betegteremben szentségkitétellel 3 misét.

Az egyházi szerek budai királyi raktára mindenki tudomására adja, hogy f. év. jún. 11.-én árverésen az említett raktárhelyiségben több értékes tárgyat fog a legtöbbet ígérőnek eladni és pedig valódi drágaköveket foglalaton és foglalaton nélkül, gyöngyöket, ezüstöt, különböző arany és ezüst paszományokat, drága kelméket és több efféle kolostori felszerelést. Buda, 1787. május 25. (Ily árverést többször hirdetnek).

46. szám. 1787. június 13.

Medárd vásár. A Medárd vásár, amint ez már megszokott dolog, rendkívül nagy forgalomnak örvendett és felülmúlhatatlan lett volna, ha az azt megelőző barátságtalan idő az utakat járhatatlanokká nem tette volna, ami 3000-nél több kereskedelmi áruval megrakott kocsit megakadályozott a vásár elérésében. Más jószág és árú mellett különösen hazai terményekben volt nagy üzlet. E cikkek közül leginkább szalonna, viasz, méz, olaj, dohány cserélt gazdát és pedig:

1 mázsa gyengébb minőségű szalonna	15 frt.
1 mázsa nehezebb minőségű szalonna	16
1 mázsa sárga tisztított viasz	65 30
1 mázsa közepes méz	65 30
1 mázsa jobb méz	16 30
1 mázsa dohány	6
1 mázsa kender	8—9
1 mázsa török faolaj	33—34
1 mázsa rizs	28—28 $\frac{1}{4}$

47. szám. 1787. június 16.

Valeró István és Tamás flór- és selyemkalmegyárosok Pesten a Terézvárosban elhatározták, hogy ez évben első esetben kísérletet tesznek ama selyemgubók beváltásával, amelyeket az itteni környéken termelnek. Azért tudatjuk a mélyen tisztelt közönséggel, hogy mindenki, aki eddig termelt gubóit az óbudai gyárba vitte, hozzájuk is hozhatja eladás végett és azért bizalommal fordulhat nevezett gyárosokhoz.

48. szám. 1787. június 20.

A vasárnap este 10 órától hétfő délig tartott eső annyira megduzzasztotta azt a patakot, amely a budakeszi hegyvidékről a krisztinavárosi rétek mellett elhalad és a Rácvárosban a Dunába ömlik, hogy kerítéseket és fákat kidöntött, a Rácvárosban házakat rongált, boltokat ellepett.

56. szám. 1787. július 21.

Folyó hó 15-én éjjel 1 órakor az „Arany hajó” szállodában tűz támadt, harangok, dobok verték fel a lakosságot álmából. Szerencsére az erős szél a lángot a Duna felé vitte. Az oltásból főleg tűzérkatonák és kapucinusok vették ki részüket. A szálloda annyiban nem égett le egészen, amennyiben az elülső részen csak a háztető hamvadt el. Nagy kára volt özv. Landerernének, akinek könyvraktára és papírkészlete elégett és károkat szenvedett a szállodás és egy dohánykereskedő lakó is.

58. szám. 1787. július 28.

Rendelet a pesti főiskolánál felállított állatorvosi iskola ügyében. II. József azt a határozatot hozta, hogy az állatorvosi tanszéknek a pesti főiskolán való felállítása után a jövőben sem orvos, sem sebész nem nyerhet alkalmazást a megyéknél vagy városoknál anélkül, hogy e tanszék előadásait nem hallgatta és arról kielégítő bizonyítványt ne kapott volna. Mint-

hogyan ez az iskola most nyílt meg és előadásait már megkezdte, a reávonatkozó legfelsőbb rendelkezést mihez tartás és pontos követés végett mindenki vel közöljük. Buda, 1787. július 25.

59. szám. 1787. augusztus 1.

Budán, a Vizivárosban 212. sz. alatt az Erzsébitszűzekkel szemben levő rézárúüzletben kaphatók Batthyáni Tivadar gr. rézárúgyárából ujonnan érkezett árúk, mint különböző öntött és kovácsolt templomi, asztali és egyéb rézgyertyatartók, mindenféle vasalás, házi és konyhai szükségleti cikkek, tűk és díszárúk. Azonkívül ezeknek az árúknak az ára az előző árakhoz képest lényegesen csökkent, amiért is az üzlettulajdonos az igen tisztelt nagyközönség kedvező véleményét és vásárlását bizton remélheti.

61. szám. 1787. augusztus 8.

A cs. és kir. kiváltságos dunai gyorshajózási társaság ezúton tisztelettel közhírré teszi, hogy különböző árufeladók óhajára e hó, vagyis augusztus 15.-ik napját tűzte ki az első gyorshajó megindítására. Igéretet tesz, hogy legközelebb e szállítások körülményes magyarázatát nyilvánosságra hozza, egyelőre azonban közli: 1. hogy az első út felügyeletét és vezetését a tapasztalt Winkelmann József cs. és kir. udvari hajósmesterre bízta, aki a hajót Belgrádig elvezeti, akihez az árufeladók fordulhatnak és aki a küldeményeket annak rendje és módja szerint átveszi és e hó 6.-ikától kezdve hajóra rakja, 2. hogy Zimonyban Skrivó kereskedő e gyorshajózási vállalat résztulajdonosa felhatalmazásukra az árúkat átveszi és rendeltetési helyükre tovább szállítja; 3. hogy ezt az első szállítást majd még két későbbi a teherárú mennyiségének és a hajózási körülményeknek figyelembevételével — egy szeptemberben és egy októberben — követni fogja.

Mandl Mózes Dávid óbudai kereskedő tudomására adja a nagyrabecsült közönségnek, hogy mostantól kezdve selyemkereskedését a „Kék csilag”-hoz Pesten, a Váci-utcában megnyitotta, ahol választékos, finom selyemneműek, többféle selyemszalagok mellett még különleges kendőket, teveszőrt, valódi fonalakokat és hasonló árút a legjobb minőségben és a legolcsóbb árban úgy kicsinyben, mint nagyban árusít. A nagyrabecsült közönség kedvező támogatása arra fogja készíteni, hogy mindenkit a legolcsóbban és legpontosabban kiszolgáljon.

62. szám. 1787. augusztus 8.

Vadászbérletre a polgárok is kaphatnak engedélyt, hogy ha kimutatják, hogy gazdaságukat nem hanyagolják el, illetve hogy házuk van ugyan, de földjeik művelését bérbeadták és ipart nem űznek. Ezt a rendeletet a városok jövedelmének emelésére adták ki. Buda, 1787. június 12. (Helyt. t. rend.).

64. szám. 1787. augusztus 18.

Egy pesti orvos ír a lapnak két szomorú esetről, amikor nem az orvos tanácsát kérték ki. Tizenegy héttel azelőtt veszett kutya megharapott egy asszonyt. Első félelmében orvoshoz ment, de mivel az fájdalmas módon ke-

zelte, egy külvárosi vadászhoz fordult, aki egyebet tőle nem kívánt, mint hogy sz. Hubertus cédulákat nyeljen le. Teljes bizalommal imádság közben ezt meg is tette és sebét betapasztotta. Augusztus 11.-én azonban e betegség sajátosságaként víziszony és nagy félelem fogta el, majd kitört rajta az örjöngés és a megrémült család fájdalmára augusztus 14.-én elhalt. Hasonló eset történt mult évben egy 18 éves leánnyal. Babonás emberek tanácsára a veszett kutya harapása ellen a kutya szőrét tette a sebére és orvoshoz nem ment. Három hét múlva erőt vett rajta a szomorú betegség és három nap alatt végzett vele.

65. szám. 1787. augusztus 18.

Egy kard elárverezése. Pest szabad királyi város közhírré teszi, hogy Báthory István fejedelem kardja az idők forгатagában a pesti városi tanácshoz került megörzés végett és ez a városi tanács felsőbb utasításra eladja azt árverésen a legtöbbet ígérőnek a közeledő országos vásár idején, augusztus 30.-án. Ez a kard, melynek verete $11\frac{3}{10}$ finomságú arany és amelyre már 339 f.-ot ígértek, állítólag ugyanaz, mint amelynek bírásával II. Szolimán szultán dicsekedett és amelyről Báthory — az adoma szerint — azt mondta volna, hogy kardját küldheti ugyan, de karját nem. Ugy a kardot, mint egy briliáns rózsagyűrűt, elárverezik augusztus 30.-án délután 4—5 órakor a pesti városházán és mindenki naponta megsejmelheti azokat Mack városjegyzőnél a városházán. Pest, 1787. augusztus 18.

66. szám. 1787. augusztus 22.

Bula F. Henrik igazgató, 1787. aug. 23.-án kelt összeállítása az új budai színház helyáraitól.

	I. em.	II. em.	földsz.
Évi bérlet 4 személyes páholyra, 144 előadásra	48 a	42 a	35 a
Évi páholy belépőbérlet	60 f	50 f	40 f
Havi páholybérlet (1 személyre)	3 a	12 f	10 f
Évi zártszékbérlet	40 f		

Tisztviselőknek parterre noble évi 20 f ($\frac{1}{4}$ évi lefizetéssel).

Katonatisztek (vezérkari- és idegen tisztak kivételével) vagy testületileg bérelhetnek, vagy a napi jegy felét fizetik.

Napi jegyek: I. em. páholy 4 f, II. em. páholy 3 f., földszinti páholy 2 f. 30 kr., zártszék 50 kr., parterre noble 40 kr., II. hely 20 kr., karzat 10 kr.

69. szám. 1787. szeptember 5.

II. József Essiget, aki eddig mint főigazgató a moszkvai árvaház élén állott, kinevezte századosi rangban a pesti beteg- és szegénygondozó intézmény főigazgatójává 2000 f. évi fizetéssel.

II. József megengedte, hogy az ág. evangélikusok imaház céljára házat béreljenek (imaházat még nem építhetnek), prédikátort és kántort tarthatnak, az ezzel kapcsolatos költségeket csak a főuraknak szabad viselniök és lelkészüknek ingyen kell a budai és pesti kórházakban ápolat ugyanazon vallású szegények vallási szükségleteit kielégíteni. Buda, 1787. július 31. (Helyt. t. rend.)

A városi tanácsok tisztujtása Buda és Pest szabad kir. városokban. Minthogy az egész bírósági apparátus legfelsőbb határozatra újjáalakul és annak szervei már szeptember 1.-én megkezdik működésüket, azért az uralkodó az avval kapcsolatos városi szervezet tekintetében, amennyiben fizetések, bíráskodás stb. dolgában változtatni kell, elrendelte, hogy a most már meghatározott munkakörök ez az ágazata is végleges elintézését nyerjen.

Buda szabad királyi főváros tanácsának személyi és fizetési vonatkozásait így állapították meg: Városbíró Pavianovich János, polgármester Szlatini Ferenc évi 600—600 f. fizetéssel. 400 f. évi fizetéssel tanácsstagok Sperlagh János, Kamerlauf József, Hillebrand József, Seth Antal, Rudolf Ferenc, Lazlovszky József, Petőcz Márton és Kramer Károly. Ez utóbbi egyszersmind városkapitány és 500 f. a fizetése. Rendes jegyző Balasi Ferenc 600 f. és segédjegyző Kramerlauf Ignác 300 f. fizetéssel. Első aktuárius Paviánovich Ferenc és második Német Mihály, mindkettő 300 f. fizetéssel. Számvevő Psehrer András és számtiszt Tonoly József.

Pest szabad királyi város tanácsa: Városbíró Hülff Mór Valentin őrnagy, polgármester Kregár Mihály, mindkettő 600 f. évi fizetéssel. Nyolc tanácsstag: Kögl József, Heuffel Ferenc, Boráros János, Paschgall Antal, Doleviczeni Sándor, Sarlai József, Muskatirovics János és Gotthardi Ferenc, aki egyszersmind városkapitány. Az első hét évi fizetése 400 f., az utolsóé 500 f. Rendes jegyző Mak Antal 500 f., aljegyző Linberger András 300 f. fizetéssel. Első aktuárius Pistory Nep. János, második Goszleth Ferenc, mindkettő 300 f.-tal. Ügyész Ebenhöch Antal 200 f.-tal, számvevő Majer Rókus Mihály 400 f.-tal, számtiszt Jagschitz Mátyás 300 f.-tal. Első kancellista Mészáros Ferenc 250, második Benyó Antal és harmadik Vaidinger János 200—200 f.-tal. Azután még két accessista egyenkint 150 f.-tal és két hivatszolgá mindegyik 140 f.-tal.

A cs. és kir. kispósta Buda és Pest szabad kir. városokban. A kispósta, melyet az uralkodó a közönség kényelmére Buda és Pest szabad királyi városokban bevezettetni rendelt, a főpósthivatallal szerves egészet képez és a főpósthivatali ellenőr vezetése alatt áll, aki mellé ellenőri minőségben egy főpósthivatali tiszt van kirendelve. A központban, mely a cs. és kir. budai főpósthivatallal egy és ugyanazon épületben van elhelyezve, az említettekén kívül még két alárendelt tiszt működik, akik úgy a levélfelvételt, mint a levélilletékek könyvelését és beszedését végzik.

A rendes levélhordók, akik közül 2 a Vár, 4 a Vizivárosok, 2 Óbuda, 3 Pest kiszolgálását látja el — a három gyorsfutárral együtt, vagyis 2 futárral Buda és 1 futárral Pest számára — vagy 200 f. ovadékot tettek le, vagy ismert személyeket állítottak jótállókként és a hűség és titoktartás esküjét tették le.

A kényelem, melyet a nagyközönségnek és főleg a kereskedői világnak ez a közhasznú intézmény szolgáltat, a következőkből áll:

1. Mindenki igénybeveheti e kispósta szolgálatait oly levelek feladásánál és kézbesítésénél, amelyeket a nagypósta tovább szállít, illetve ahhoz érkeznek; 2. továbbá oly leveleknél vagy csomagoknál, amelyek Budáról Pestre és Óbudára szólnak; 3. végül levelekre és csomagokra, amelyeket a Várból a Vizivárosba, vagy egyik elő- vagy külvárosból a másik elő- vagy külvárosba, egyik házból a másikba kell továbbítani.

E célra a központ nyáron naponta 7, télen 8 órától reggel nyitva van. Este azonban egész éven át 8 órákor kell bezárni.

Szállítani kell a postát a városban és a külvárosokban naponta

nyáron	8,	12,	3,	7 órákor,
télen	1/2 9,	12,	3,	1/2 6 órákor.

A gyorsfutárokat éjjel nappal bármely időben igénybe lehet venni.

A szállítás a következő módon történik: A két, a Várban szolgálatot teljesítő levélhordó reggel 7 órákor jelentkezik a hivatalban, átveszi a Vár leveleit, azokat 8 órákor szétviszi és az elküldendő leveleket összegyűjti. 1/2 11 órákor ismét megjelenik a hivatalban, hogy a naponta 11 órákor Bécsbe szállítandó postával, kedden, szerdán és szombaton az induló kassai és bányavárosi rendes postával a nyáron 8, télen 1/2 9 órákor gyűjtött levelek elszállíthatók legyenek. Éppen úgy kell ezeknek a levélhordóknak az időközben gyűjtött vagy az ablakon át beadott (Vár-) városi és (Vár-) elővárosi leveleket a hivatalban átvenni, 12 órákor széthordják és az ismét összegyűjtött leveleket 2 órákor a hivatalba viszik és ott a kézbesítendő leveleket átveszik, amelyeket 3 órákor kikézbésítenek, azokat a (Vár-) városi és (Vár-) elővárosi és nagypóstai leveleket azonban, amelyeket 3 óra körül összegyűjtenek, minthogy nyáron és télen is jó út és idő esetén a bécsi posta már megérkezett és szortírozva van, a hivatalba viszik, a befutottakat átveszik és nyáron 7, téli időben 1/2 6 órákor este a feleknek széthordják. Végül a 7 vagy 1/2 6 órákor gyűjtött városi és külvárosi leveleket beszállítják, hogy másnap 8 vagy 1/2 9 órákor rendeltetési helyükre érhessenek.

A Vízivárosban, Ujlakon, Krisztina- és Rácvárosban ugyanaz a szállítás ideje és módja, mint amelyet a Vár számára megállapítottak.

Óbudáról reggel 8 és délután 2 órákor szállítanak a hivatalba, hogy a levélhordó reggel 12 óráig és este 5 óráig a postajárat megérkezése vagy elindulása előtt megjelenhessenek a hivatalban és visszatérve reggel 10 óra és este 6 óra után a leveleket kikézbésíthesse és az újakat összegyűjtse.

Pest városában, melyet külvárosaival egy kerületnek lehet tekinteni, az ott alkalmazott, ellenőrző postatiszt a központ irányítása mellett látja el a kisposta ügyvitelét. A szállításokra és kézbesítésekre ugyanaz áll, mint Budán. Télen azonban a hajóhid felszedése után és jégzajlás idején minden a lehetőség szerint történik.

Póstai illetékek:

Egy levél díja Budáról Pestre, Pestről Budára, a Vízivárosokba,	
ezekből a Várba, a pesti külvárosokból a városba 6 lat súlyig	2 kr.
nehezebb súlyú levélküldeményekért	4, 5, 6 kr.
egyik házból a másikba a levél	1 kr.
Óbudára és 2 órai távolságra levél	5 kr.
3 óra távolságra levél	5 kr.
távoleső vidékre levél	10 kr.
Csomag-szállításának díja	9, 12, 15 kr.
Gyorsfutárdíj a Vízivárosokba és külvárosokba	5 kr.
Gyorsfutárdíj a Várból a Vízivárosokba vagy Pestre, vagy Pestről Budára	10 kr.
Gyorsfutárdíj Óbudára és egy órai távolságra	24 kr.
Gyorsfutárdíj másfélóra-távolságra	36 kr.
Gyorsfutárdíj két és félóra-távolságra	51 kr.

Gyorsfutárdíj háromóra-távolságra	1 f.
Gyorsfutárdíj utolsó szállítás után és éjjel a városban	10 kr.
Gyorsfutárdíj az utolsó szállítás után a városon kívül	20 kr.
Gyorsfutárdíj az utolsó szállítás után Óbudára és vidékre	40 kr.

Végül ha a gyorsfutárnak több mérföldet kell megtennie, minden mérföld után 15 kr-t és ha félóráig vagy annál is hosszabb ideig kell várakoznia, mérföldenkint 30 kr.-t kell fizetni.

A levelek és csomagok helyes és gyors kézbesítése főelőnye ugyan a közönségnek, de a kispósta alkalmi megbízatásokat is vállal. Ilyenek:

1. Kis nyomtatványok, reklámcédulák szétosztása úgy, hogy 1—2 óra alatt olvassák Budán, Pesten, Óbudán, Kiscellen, ahol a katonaság állomásozik;

2. Diszkrét híradások (új árúk megérkezéséről, látványos ritkaságokról, elveszett vagy lopott tárgyakról);

3. Válaszos nyomtatványok elintézése;

4. Ügyvédeknek bírósági hirdetmények rendszeres kézbesítése, ügynökök rendszeres értesítései.

5 Szerződés köthető a kispóstával, hogy több üzlettel és sok alkalmazottal bíró üzlettulajdonos a kispósta útján igazgathassa üzleteit, alkalmazottait.

6. Állandó összeköttetést tarthat fenn vidéken lakókkal vagy nyaralókkal.

7. Meghívók, gyászjelentések, szerencsekívánatok listászerint való szétosztása.

8. Köziratok, idézések, hitelezői meghívók, céhek, művészek körlevelei.

9. Gyógyszerárú, dohány, lottójegy vagy bármi tárgy vásárlására és szállítására vonatkozó megbízatás.

10. Zálogházba visz vagy onnét hoz. Bizalmas természetű ügyben a póstatiszt lakásra hívható.

11. Mérsékelt díj mellett szín- és reklámlapokat ragaszt és szétvisz.

12. Idegenvetést ad.

13. Oda is, ahol még nincs póstaállomás, 4—5 óra körzetben teljesít megbízatásokat.

14. Ha a rendes póstakocsi elment és egyelőre új nem érkezik, a kispósta rendkívüli kocsit is küldhet.

15. Akinek egyéb hasznos ötlete van, közölje a kispóstával.

A központban nyilvántartást vezetnek:

1. a nagy póstán átadott küldeményekről; (ha a levélhordó elhozza a levelet 1 kr.-ral drágább)

2. a városban és városon kívül gyűjtött s ide szóló küldeményekről;

3. az egyazon városban egyik házból a másik házbba küldött levelekről;

4. a külön kiosztandó küldeményekről (színlap, szerencsekívánatok, bejelentések stb.);

5. a póstaexpedíciótól a kispostának átadott pénzeslevelekről;

6. a gyorsfutárokról.

Figyelmeztetés: I. A fontosabb dolgokat nem a levélhordóval, hanem a póstahivatalban kell elintézni.

II. A címet és házszámot olvashatóan kell írni, az átvételi elismervényeket és vevényeket gondosan meg kell őrizni.

78. szám. 1787. október 6.

Pest. F. é. szept. 4.-én gyűltek össze a pestmegyei rendek gyűlésre, hogy bizonyos számú csapatok kiállításáról tanácskozzanak. Amidőn a rendek összeültek, Almássy főispán a rendek néhány képviselőjének kíséretében a megyeházára ment, ahol az első előterjesztésre hozzájárultak ahhoz, hogy azonnal 695 embert fegyverbe állítanak és pedig Buda 110, Pest 90, Kecskemét 40, Vác 18 stb. embert. Azután még megbeszélést tartottak a kivitel módosatairól és még néhány tárgyról és 12½ órakor a gyűlés szétoszlott...

79. szám. 1787. október 10.

Buda. E hó 6.-án északi fényt figyeltek meg a budai kir. csillagvizsgálón. Kezdetben sűrű szabálytalan piros fény emelkedett a sarki csillagig, 7¾ órakor ez a pirosság szétvált 8 széles világos sávba és ellepte a nagy medve csillagzatát. 8 órakor, amidőn az észak többi részét is elöntötte a pír, a fehér fénycsóva a kis medvéig hatolt. A fény északkeletről északnyugatra tartott és ¾ óráig volt látható. Ezalatt a barometer állása 28° 3' (párisi mérték szerint) és a Réaumur-hőmérő állása 9½ fok a fagyponthoz felett volt.

81. szám. 1787. október 17.

Pestről ismét egy görög kereskedő nemes cselekedetéről értesítenek bennünket. Ugyanis hogy a mindkét felekezethez tartozó hitsorsosai számára felállított iskolát támogassa és állása és vallása előkelőit követésre bírja, egy tiszteletreméltó öregúr, egy kereskedő, a görög nem egyesült vallás híve, névszerint Popovics Pál, 1000 f.-os önkéntes adománnyal ajándékozta meg ezt az intézetet.

Buda F. Henrik színházigazgató évadmegnyitó 1787. okt. 11.-én kelt meghívójában a következő részletek vannak:

Hiúságomnak hizeleg, hogy az 1785. és 1786. évben Budán némi sikert könyvelhettem el.

Ez ország fővárosa az uralkodó kegye következtében a tisztességes színjátszásnak illő templomot épített... Jelen társulathoz tartozik Nuth úr és Teller asszony az Eszterházy hercegi társulathoz és Hübsch úr és Hoffmann kisasszony az Erdődy gr. színházból.

Következő szerdán okt. 17.-én lesz a megnyitó Graf Guiscardi című új 5 felvonásos szindarabbal.

A budai új színházban hetenkint háromszor, úgymint vasárnapon, szerdán és pénteken, a pesti színházban pedig kedden, csütörtökön és szombaton lesznek a rendes előadások... Pénztárellenőr Tuschl úr, a bérlet és rendezés gazdasági vezetője, aki a Várban levő kávéházából intézi az ügyeket.

Az oda- és visszafelé irányuló közlekedésre rendőri előírás, hogy min-

den a színházhoz igyekvő kocsi a Vár-utcán át a Tuschl kávéháznál befordul, a Nagykarmelita-téren keresztül sorban az uraságokat a színház előtt leteszi és a Karmelita-utcán át hazahajtat.

Másodszor a kocsisoknak és egyéb alkalmazottaknak lelkére kötjük, hogy az őrszemmel szemben tiszteletteljesen viselkedjenek, égő fáklyával a leszállási helynél tovább ne haladjanak, a fáklyákat és lámpákat sem a színház, sem a szomszédos házaknál ne tisztítsák.

83. szám. 1787. október 24.

Híradás Pestről. Legfelsőbb rendeletre október 8.-án nyílt meg az Angolkisasszonyoknál Pesten egy 3 osztályból álló leányiskola, ahol a különböző rangú szülők leánygyermekai úgy közhasznú és ilyen iskolákra előírt tudományokban, mint a különböző női kézimunkákban díjmentes oktatást nyernek. Ez alkalommal P. Anselmus szervita, aki rendes hitoktató a pesti belvárosi népiskolában, az iskola-főigazgatóság, Pest város tanácsa és több előkelőség jelenlétében ez alkalomhoz illő beszédet mondott. Az angol kisasszonyok buzgóságába és legjobb igyekezetébe, főleg a főnöknőbe a szülők részéről helyezett bizalom abban nyilvánult meg, hogy mindjárt kezdetben 210 iskolanövendék jelentkezett úgy, hogy az első osztály terme, habár igen tágas, többet már nem fogadhatott be. Az ellátásban náluk lakó internátusi leányoknak külön iskolájuk is van és ezek az említett tantárgyakon kívül francia nyelvben is oktatást nyernek.

85. szám. 1787. október 31.

Az ág. evangélikus előkelőségek a Bádóg kalapnál levő imaházukba meghívták a radváni prédikátort Molnár Jánost, aki szentbeszédet tartott; miután a hívőknek megtetszett, felvették lelkésznek. Az első nyilvános istentiszteletük 1787. november 11.-én lesz.

87. szám. 1787. november 7.

Egy idő óta több tábornok érkezett ide. Hajóhídunk egy provianthajó révén sérülést szenvedett. A liszttel megrakott hajó a most nagyon megdagadt és sebes folyamon nem tudott a hidnál egyenesen áthaladni, a ferde helyzetben levő hajót az ár oly erővel vitte a hídnak, hogy láncai elszakadtak, horgonyai eltörték és a híd egyik szárnya levált. Szerencsére az ember-tömeg, amely a hídon állt, még kellő pillanatban visszavonulhatott. A híd egyik hajója elsüllyedt, a többi elszabadult hajót pedig össze kellett fogni. November 3.-án már ismét rendben volt a híd, de a vízállás napról-napra magasabb, dacára annak, hogy szombat óta a legkitünőbb időnk van.

91. szám. 1787. november 21.

Az elmúlt pesti Lipótvásár a kedvezőtlen időjárás dacára rendkívül élénk volt, különösen belföldi terményekben bonyolítottak le nagy forgalmat. Ama árúk között, amelyek leginkább gazdát cseréltek, voltak

1 mázsa sajt svájci mintára	10.— és 12.— f.
1 mázsa magyar sajt	4.30 és 5.— f.
1 mázsa juhsajt	4.— és 4.30 f.
1 mázsa méz	19.— és 20.— f.

1 mázsa olvasztott faggyú	22.— f.
1 mázsa olvasztatlan faggyú	16.— f.
1 mázsa nyers puhagyapju	30.—, 32.— és 33.— f.
1 mázsa tisztított juh gyapju	40.— f.
1 mázsa debreceni dohány	4.— és 4.30 f.
1 mázsa szegedi dohány	4.— és 4.30 f.

98. szám. 1787. december 15.

Óbudán felsőbb intézkedésre állami iskolát építettek. Pethő a budai főlelemisskola felügyelője bemutatta Sachner Gáspárt és Herpy Istvánt, mint odarendelt tanítókat. Az ottani esperesplébános Stipsits, aki az iskola vezetését átvette, megtartotta az ájtatosságot, mire a két tanító német és magyar nyelven az összegyűlt ifjúsághoz szép beszédet intézett. Az iskola 2 osztályból áll és a tanulók száma meghaladja a 300-at.

99. szám. 1787. december 19.

Levél Pestről, Ama jótévközt, akiknek evangélikus hitközségünk alapítását leginkább köszönjük, Belezna tábornokné szül. Podmaniczky az első helyet foglalja el. Ez a jámborsága és vallásszeretete révén kimagasló hölgy magára vállalta, hogy az imaház és a predikátor lakásához szükséges szobák bérét egymaga fedezze, e jelentős hozzájárulásán felül még különböző módon támogatja a megkezdett művet úgy, hogy a budai és pesti nemességnek csak a predikátor és kántor ellátásáról kell gondoskodnia. E jótékony támogatásával megörökíti Belezna tábornokné a maga emlékét annál a hitközségnél, amelynek 260 év óta sem Pesten, sem Budán nem volt szabad istentiszteletet tartani. Ugyanis a történelemből ismert dolog, hogy a protestánsoknak Budán csak 1523—1566 között, Pesten még rövidebb ideig volt lehetséges a tényleges vallásgyakorlat, de ez idő óta betiltották. Vállalkozásunk megsürgetéséért és kiviteléért szentmiklósi és óvári Pongrácz Balthazárnak tartozunk legnagyobb hálával, aki az eszmét felvetette, a két város nemességét támogatásra felhívta és az eléje gördülő akadályokat elhárítani igyekezett.

Jövő pénteken december 21.-én kerül első ízben a kir. budai városi színházban előadásra „Der König Theodor von Venedig” c. dalmű 2 felvonásban, amelyhez II. József kívánságára mindkét Szicília királynéjának hírneves karmesteré Paisiello, aki jelenleg az orosz cárné udvarában működik, a zenét írta.

101. szám. 1787. december 26.

A budai kaszinó. Minthogy öfelsege az üzleti fáradalmak kipihenésére, a főnemesség, a cs. és kir. tisztikar és az előkelő közönség szórakoztatása végett itt Budán kiváltságos kaszinót hívott életbe és alulírott annak gondozását átvette és — mondhatni — szabad. kir. Buda fővárossal már szerződését meg is kötötte, azért köteleességszerűnek tartja, hogy a kaszinó — magasabb meghatározás szerint való — berendezéséről tájékoztatást nyújtson részben azért, hogy mindenkit felvilágosítson, részben pedig azért, hogy vállalkozását a legelőnyösebben ajánlja.

F. év december 18-ikától kezdve szorosán a kir. városi színház mellett

a mostani városi épületben 225 sz. alatt a földszinten nagy játékszerterem, 2 csatlakozó billiárdszoba és egy étterem, nyáron pedig 3 szellős kis pavilon. A díszített terrasza áll a magas nemesség, az igen tisztelt katonai személyek és más válogatott előkelőség kényelmének rendelkezésére, amely helyiségekben hetenkint kétszer, ugyanis kedden és szombaton kaszinót tartunk, ahova minden distingvált személy bejáratos lehet.

Az évi tagsági díj egy személyre 6 f. 40 kr. Az ilyféle bérletet fizető urak felnőtt fiainak és leányainak, ha még atyai gondozásban részesülnek és önálló háztartásuk nincs, szabad belépőjük van. Azok pedig, akik nem akarják ezt az általános összeget megfizetni, minden egyes látogatásuk alkalmával 10 kr. belépődíjat fizetnek.

Minden kártyasztalnál 40 kr., a játékkártyáért 10 kr., a tábla és sakkjátéknál 20 kr. és végül a billiárdnál a kávéházakban szokásos játék-pénz-járulék adandó át, amivel szemben minden játékasztalnak két viaszgyertyája lesz, amint az egész terem is viasszal világítjuk ki.

A meghatározott napokon időközben tartandó zenéért semmi teher sem hárul a látogatóra.

Magas rendeletre a dohányzás tilos, senki sem léphet be vagy járhat körül feltett kalappal, a játékszerteremben és a billiárdszobákban (hűtők mint kávé, csokoládé, limonádé, mandulatej, fagyalt, cukrászsütemények kivételével) főtt meleg vagy hideg ételek és bor, sör, likőr és hasonló italok nem szolgáltatathatók ki, mivel az ilyesmi részére az étterem, a kerti pavilonok és a többi mellékhelyiség van fenntartva, de az utóbbiakban a kimondott kaszinónapok idején — felsőbb rendelkezésre — is csak az nyerhet kiszolgálást, akinek a kaszinóba is belépője van.

Mint hogy alulírott nemcsak merőn a kaszinóra van korlátozva, azért nála, a tiltott időn kívül, hetenkint vasárnapon, farsang idején pedig hetenkint egy napon, amikor a budai táncterem szünetel, bál lesz, amelynek 40 kr. a belépődíja, de itt is csak válogatott közönség nyerhet szabad bemenetelt. Továbbá mindenkinek módjában áll, a kaszinónapok kivételével, alulírott nál ebédet vagy vacsorát egy személyre egy aranyra is magasabb árért megrendelni, amint hogy készségét is bejelenti hogy ha egy zártkörű társaság nála dinert, szupét vagy privátbált akar rendezni, azt a legillőbb módon megvendégeli és csak arra irányul kérése, hogy ilyesmit a legfelsőbb intézkedés figyelembevételével kaszinói és táncterem napokon ne kívánják megtartani.

Azonfelül alulírott a közönség nagyobb kényelmére ebédkosztot is ad személyenként 20 kr.-ért, amelynek mindenki a legjobb kiszolgálásban részesül. Amellett naponta ép oly áron, mint a kávéházban, reggelivel is szolgálhat.

Azok, akik jobban akarnak étkezni, szíveskedjenek a vállalkozónak vagy előtte való este, vagy aznap a kora reggeli órákban megüzenni, hogy őket egy 20 kr.-os menünél jobb ételekkel várja.

Külön kívánságra egyes ételek is lesznek kaphatók s e célra az ételek, borok és hűtők árszabása mindenki tájékoztatására az étteremben kifüggesztett táblán lesz olvasható.

Ha valaki ételeket hához kíván szállíttatni, a vállalkozó ebben is rendelkezésére áll.

Ép úgy el van látva a legjobb közönséges és nemesebb borokkal, de hához csak az utóbbiakból szállít.

Minthogy egyébként már több éve a magyar főnemesség kegyes támogatását Baadenben élvezte és ez által nyert serkentést erre a vállalkozásra, azért ünnepélyes ígéretet tesz, hogy a főnemességet, a cs. és kir. katonai méltóságokat és az előkelő közönséget nemcsak az ételek különféleségével és jóságával, hanem a porcellánkészletek, a fehérneműek és ezüst-érmék tisztaságával a legfigyelmesebb módon fogja kiszolgálni.

Nincs most már egyéb hátra, minthogy vállalkozását látogatásukkal és szívélyes jóindulatukkal támogatni méltóztassanak, ami a legalázatosabb kérelme

Wahlther Antal

a kiválts. cs. és kir. kaszinó vállalkozójának.

Ezek a helyi hírek figyelemreméltóbb darabjai, amelyek sorozata bőségesen kiegészíthető lenne, ha a hirdetésszerű közlemények minden egyes darabját felvettük volna. Ilyen hirdetésszerű közlemények elsősorban az árverési hirdetmények, s a könyvkereskedők reklámjai az új könyvek számára, amelyeket mellőzhetőnek tartottunk azért, mert nem tarthatnak számot általánosabb érdeklődésre.

Figyelemreméltó a közlemények hangja, amely erősen lojális s a legteljesebb mértékben tárgyilagos, amely tulajdonságok a cenzura hatása alatt érvényesültek az ujságcikkekben. A szövegben feltűnő régies és nehézkes stílus annak tulajdonítandó, hogy az ujságírás akkori nyelvezetét igyekeztünk hűen megtartani, ami szemléltetőbbé teszi számunkra a kor-szellem sajátosságait.

Jacoby Péter.

A budai pestistemető és kápolnája

Budán közvetlenül a városnak a töröktől való visszafoglalása után a temetkezés a templomok körül történt. A templomok körül azonban a környező házak miatt csak korlátolt terjedelmű hely állott rendelkezésre, ezért kellett olyan területről gondoskodni, mely kiterjedésénél fogva alkalmas arra, hogy hosszabb időn át befogadhassa a városban elhunytakat. Az 1690-es évek elején osztotta ki a kamarai igazgatóság az utolsó nagy összefüggő területet a városhalon belül, amely addig gazdátlan és beépítetlen volt. E telektömb a mai Görgey Artur utca vidékén, a városhal és Csalogány-utca között feküdt és ennek a kiosztása közben fordult a budai tanács a kamarai igazgatósághoz temetőül alkalmas helyért.

A temető felállításának évét az 1732. évi Canonica visitatio 1695-re teszi,¹⁾ de más adatunk is van rá, hogy ebben az évben már meg volt a temető. 1695. augusztus 8.-án ugyanis Häntschl Antal Miklós császári kamarai számtiszt kertterületet kapott a Bécsi kapu alatt az Olajfákhegy-utcától balra, a karmeliták majorja és a temető mellett vezető utca közt.²⁾ Az a leirat, mely a temető területét a városnak kiutalta, nincs meg a fővárosi levéltárban, ránk maradtak azonban a temetőterület 1701-ben történt felmérésének az adatai. A telekfelmérésekről vezetett jegyzőkönyv

adatai szerint a temető a karmeliták kertjén túl feküdt, elől 60, hátul 70 öl széles, oldalt pedig 70—70 öl hosszú volt.³⁾

A temetőt elülről az egykori Sz. János-utca (ma Görgey Artúr-utca) határolta, hátul a Margit-körútig, a város faláig terjedt. Baloldali határvonala a mai Erőd-utcánál, melyet akkor még nem nyitottak meg, haladt el. Jobb felől az egykori Horvát- vagy Temető-utca (ma Kapás-utca) szegélyezte, amely utcának a temető felé eső oldalán 1724-ig nem állottak házak. Az 1739/40-ik években kitört pestis lezajlásáig e temetőt Burgers Freydhof, Freydhof in der Wasserstadt, Freydhof unter dem Wienerthor, Freydhof an der Stadtmauer, innerhalb der Stadtmauer neveken említik. Mikor 1740-ben a járványban elhunytak itten történt eltemetése miatt bezárták, általánosan pestistemetőnek hívták és ez az elnevezés rajta maradt egészen addig, míg csak ki nem került a város kezéből. A hivatalos dokumentumok is így hívják, ezekben is csak elvétve találkozunk más elnevezéssel. Így az 1754. évi temetőkápolna-számadás Horvát-utcai temetőnek, az 1756. évi pedig Bécsikapú alatt fekvő temetőnek nevezi.⁴⁾

A temető gondozására vonatkozólag 1726-ig csak egy adatunk van. Az 1707. év április 23.-án ugyanis két sírásónak az ügyét tárgyalta a tanács, akiket Konitz Lukács horvátvárosi bíró jelentett fel.⁵⁾ Konitz feljelentésében előadta, hogy beszédbe elegyedett a temető közelében lakó magyar háztulajdonosnővel s ez az asszony szóba hozta, hogy nem tud megmaradni házában a temetőből jövő rossz szag miatt. A beszélgetés további folyamán aztán kiderült, hogy a sírásók eltemetetteket ásnak ki és az ilyenkor kezükbe kerülő koporsókat elcipelik, sőt el is adják. A kihallgatott sírásók nem tagadták a vádat, csak szépíteni igyekeztek tettüket azaz, hogy a régi sírok felnyitása csak véletlenül fordult elő, ha az ujonnan készített sír fekvése túlságosan közel esett⁶⁾. Ennek a mentegetőzésnek volt is alapja, mert ebben az időben még nem volt szabály a sírhelyeknek meghatározott sorban való ásására, hanem a temetettők választották meg a sírhelyet és ha jeltelen sír került az útba, nem igen kímélték. A síroknak meghatározott sorrendben való megásását csak Mária Terézia rendelte el 1777-ben. E rendelet kemény szavakkal ostromozta azt a szokást, hogy a sírokat össze-vissza, a temetettők kívánsága szerint ásták meg.⁷⁾ A kihallgatás során azt is beismerték a sírásók, hogy az előkerült koporsókat kiszedték, sőt el is adogattak belőle. Erre azt mondták maguk melegségül, hogy a tetemet mindig kiürítették belőle és nem titkolózva, tehát nyugodt lelkiismerettel tették. A tanács nem akarta, hogy az eset híre köztudomásúvá váljék, mert a temető rosszul való gondozottsága miatt őket is felelőssé lehetett volna tenni, ezért hallgatást parancsoltak a sírásóknak és elbocsátották őket.⁸⁾

Jóval később állandó gondozót és felügyelőt kapott a temető. 1726-ban Bajorországból Budára érkezett egy Breymayr György nevű férfi, amint az egykorú feljegyzés mondja: „Remete ruhában, vagyis Seraphi Sz. Ferenc harmadrendjének az öltözetében” és bizonyítványait bemutatva kérte, hogy vegyék fel gondozónak a temetőhöz és a benne levő kápolnához. A tanács, miután Breymayr közben a budai ferences atyákkal felvétette magát az itteni harmadrendbe, teljesítette a kérést. Építtettek számára a temető bejárata mellett lakást, mely szobából, konyhából állott, 1727. október elsején pedig kezeibe adták a kápolna, a temető és a lakás kulcsait.⁹⁾ Megszabták azonkívül kötelességeit, megállapították javadalmazását. Kész-

pénzben 18 frt. járt neki évente a kápolna jövedelmeiből, azonkívül gyűjthetett alamizsnát, szüret idején pedig mustot. A számára készült utasítás 34 pontból állott.¹⁰⁾ Részletesen megállapították a temetéskor, körmenetek és istentisztelet alkalmával szükséges harangozás módját és tartamát. Megkövetelték a kápolna és temető idején való gondos bezárását. Kiemelték, hogy a kápolna karzatára vezető ajtót különös gonddal kell őriznie, nehogy vásott fiúk férjének az orgonához. Valahányszor őrhelyét elhagyta, fel kellett kérnie a tanítót vagy valamelyik szomszédját, hogy tartsák szemmel a gondjára bízottakat. Rendben kellett tartania a kápolnát, gondoskodnia kellett arról, hogy az egyházi ruhák tiszták legyenek. Gyermekek vagy ifjak temetése alkalmával a kápolnában elhelyezett koszorúkat (Cranzopfer) számba kellett vennie és havonta be kellett róluk számolnia a gondnoknak. Ügyelnie kellett, hogy idegen pap ne mond hasson misét, ne történjék visszaélés a szószékkel vagy gyóntatószékkel, jegyeznie kellett a megtartott misék számát. Minthogy rosszakaratú emberek egyízben rászédtek Breymayrt, megtiltották neki, hogy éjjelre idegeneket fogadjon be szállásra. A temető őrzésében segítségéül volt az éjjeli őr.

Szüksége volt a temetőnek ilyen állandó gondozóra. Már az 1707-ben a sírásók által elkövetett kegyeletsértés kívánatosá tette a lelkiismeretes, állandó felügyeletet. Mikor pedig az új kápolna felépült, ehhez is kellett megbízható gondviselő. Az új kápolna látogatottságának fokozódásával a teendők száma is megszorodott. 1732-ben harangok kerültek a toronyba, melyeket gyakran meg kellett szólaltatni, sokszor váratlanul, ha körmenet vonult ki a városból. Breymayr a temető bezárásáig lelkiismeretes teljesítette vállalt kötelességét s mikor a temetőt 1740-ben bezárták, leköszönt állásáról.¹¹⁾ Ettől kezdve nincs nyoma annak, hogy külön e célra alkalmazott egyén gondozta volna a temetőt vagy kápolnát. Arra sincs adatunk, hogy mi célra használták ezután a temetőőri lakást, melyet 1773 és 1776 közt átépítettek és kibővítettek.

A temetőnek minden részébe helyeztek holttesteket. Az 1776-ban készített alaprajz háromféle területet különböztet meg a temetőben. Körülbelül a temető közepéig terjedő részen nem temettek az 1739/40. évi pestisjárvány áldozataiból. A temető közepétől a városhalig terjedő részen vegyesen feküdtek a járvány áldozatai s a többi elhunytak, míg a Kapás-utcai oldalon kb. 4—5 öles sávon érintetlen volt a föld.¹²⁾ Sajnos, a sírokról, a följük készített emlékekről úgyszólván semmit sem tudunk, pedig érdekes adatokul szolgálhattak volna koruk izlésére és a budai szobrászok, kőfaragók képességeire. Miller említ egy síremlékre vonatkozó adatot.¹³⁾ Megemlékezik ugyanis Keppelernek, a temető-kápolna egyik legbuzgóbb pártfogójának s 17 éven keresztül gondnokának a haláláról, majd megemlíti, hogy hatalmas köemlék áll a bejárat közelében levő sírja fölött, melybe a következő latin mondást vésték: „Ch (!) are viator! Ut aeternum tibi gaudeas, precor; tu mihi reciproca prece serio adprecare.” Érdemes ezt feljegyezni, mint az egyetlen emléket ennek a rég eltűnt sírkeretnek a felirataiból.

Midőn 1738 végén kitört a nagy pestisjárvány, a temető legnagyobb részében voltak már sírok, a Szent János-utcai oldalon levő fele pedig már tele is volt, mert oda nem temettek pestisben elhunytakat. A járvány folyamán meghaltak a temető külső részébe, a kápolnától balra kerültek.¹⁴⁾ A járvány azonban oly nagy rémületet okozott, hogy az egész temetőt fer-

tözöttnek tekintették és attól féltek, hogy a további temetkezés föltámaszthatja a járványt. A hatóságok is azon a véleményen voltak, hogy a temető fertőző hatású lett, ezért az 1739. december 31.-én kelt királyi rendelet meghagyta a budai tanácsnak, hogy mindazon temetőket, ahova pestisben meghaltakat temettek, szüntessék meg, zárják körül kerítéssel és temetkezésre alkalmas újabb helyekről gondoskodjanak.¹⁵⁾ A vizivárosi temető bezárása azonban nem történhetett meg azonnal, mert időközben a város e részét, minthogy itt a járvány újra kitört, elzárták, tehát a Vizivárosban elhunytakat itt is kellett eltemetni. Az 1740-ik év vége felé azonban már nem használták e temetőt.¹⁶⁾ A temető fertőző hatásától való félelem továbbra is élt az emberekben, sőt mikor a polgárok lassanként megnyugodtak, a hatóság ügyelt arra, hogy ne hurcolják szét a temetőből a fertőzést. Egy ideig még kaszálni sem volt szabad a temetőt. A fűtermést Sailer Mátyás bérelte, aki 1743-ban kaszáltatott először a temetőben a bezárás óta. A városparancsnoknak ez tudomására jutott és tüstént elrendelte, hogy a szénát égessék el, nehogy széthurcolják vele a pestist. Elégetni azonban még sem merték a tűzveszély miatt, inkább szétszórták a temetőben, hogy ott enyészék el.¹⁷⁾ A következő évben azonban már nem kobozták el a lekaszált fűtermést. Ezután 10 év telt el anélkül, hogy változás történt volna a temető ügyében. Végre 1754-ben megnyílhatott a kápolna. Néhány év múlva fölvetették a temető megnyitásának a kérdését is. A megnyitást különösen az tette kívánatossá, hogy az 1740-ben felállított temető megtelt és helyette a városon kívül, a városmajor mellett nyitottak újat.¹⁸⁾

A polgárok kívánságát Kögl Ádám jezsuita, vizivárosi plébános tárta fel a helytartótanács előtt 1764 december 24.-én benyújtott folyamodványában s a régi temető újból való megnyitását azzal az indokolással kérte, hogy télvíz idején csaknem lehetetlen a halottakat a távoli sírkertbe kikísérni a rossz, fagyos úton.¹⁹⁾ Kérvényéhez mellékelte a temető alaprajzát, melyet Hamon Mihály készített számára és kijelölte rajta azokat a részeket, melyekbe nem temettek pestises halottakat, tehát akadálytalanul átadhatók a közhasználatnak. Bár kifejezte azt a véleményét is, hogy negyed század leforgása alatt a föld megemésztette mindazt, ami fertőző bele került. A helytartótanács leküldte Kögl folyamodványát a városi tanácshoz és kikérte a véleményét, a tanács azonban nem intézte el az aktát.²⁰⁾ 1766-ban Kögl újabb kérvényben szorgalmazta a polgárok kívánságának teljesítését. E kérvényhez csatolta a városi tisztiorvos, Persa István és a helyőrség orvosának, Vezza Gábornak a temető megnyitására vonatkozó szakvéleményét, melyben a két orvos határozottan állást foglalt amellett, hogy 25 év eltelte után nem fertőzők a holttestemek maradványai.²¹⁾ A helytartótanács újabb felszólítására Buda városa nem tartózkodhatott tovább a kérdésre vonatkozó állásontjának felterjesztésétől s elismerte, hogy a temetőnek nem lehet már fertőző hatása, azonban a megnyitásra való törekvést azzal magyarázta, hogy az csupán a plébános egyéni kezdeményezése, mert így akarja elérni, hogy ne kelljen a távolabbi temetőbe kijárni.²²⁾ A tanácsnak ez az állásfoglalása egyszer s mindenkorra elvette a lehetőségét annak, hogy a temető megnyitását ki lehessen eszközölni. A helytartótanács magáévá tette a tanács nézetét s nem engedte meg, hogy egyéni érdekből újból megnyissák a temetőt.

Később a városi tanács véleménye megváltozott, azonban ekkor már késő volt, mert a kormány törekvése arra irányult, hogy kitelepíttesse

a házak közt levő összes temetőt. 1770-ben maga a tanács kért engedélyt a bezárt temető megnyitására, és ugyanannak a két orvosnak a szakvéleményét is mellékelte kérvényéhez, akik annak idején Kögl véleményadásukkal támogatták.²³⁾ Az ekkor fellépett pestis azonban óvatossá tette a helytartótanácsot, ezért azt válaszolta a budaiak kérésére, hogy a betegség tartama alatt nem teljesítheti kívánságukat. 1773-ban újra orvosi szakvéleménnyel alátámasztott kérvényben sürgette a budai tanács a temető megnyitását és hozzátette a kívánsága érdekében felhozott régebbi érveikhez azt is, hogy a használatban levő temető megtelt.²⁴⁾ Végre 1774. októberében közölte a kamara a várossal, hogy a király megengedi ugyan a temető megnyitását, temetni azonban nem szabad bele többé, hanem valami más hasznos célra kell fordítani a területét.

A budai tanács ezután sem tett le arról a reményről, hogy végre elérje célját és ismét a város falai közt temetkezhetnek, ekkor azonban már teljesen kialakultak a kormányznak azok az elhatározásai, melyek a temetők és kripták ügyének országos rendezésére vonatkoztak a célszerűségnek és a közegészségügy kívánalmainak megfelelően. Mikor a város 1775. júniusában újra engedélyt kért rá, hogy a régi temetőt temetkezésre használhassák, erre mintegy válaszul megküldötte a helytartótanács a július 17-ről keltezett rendeletet, melyben kimondták, hogy a házak közt vagy azok közelében a jövőben egyáltalán nem szabad temetkezni, hanem a házaktól nagyobb távolságra kell új temetőket nyitni.²⁵⁾ Rupp a pestistemető megnyitására indított mozgalomról a következőképp emlékezik meg: „Ezen temető, a város belső fala mellett, 1739. a dögvész veszedelme miatt bezáratván, 1775. újra kinyitattani határozatott, de már a következő évben utasítást vett a budai tanács, hogy más alkalmas, távolabb fekvő helyről gondoskodjék, a pusztai temető pedig más célokra fordíttassék...²⁶⁾ Látjuk azonban, hogy e temetőnek más célra való felhasználását már 1774-ben elrendelték, az pedig, hogy temetkezés céljára nem használták többé, a temető megnyitására vonatkozó és már idézett aktákból épűgy megállapítható, mint ahogy ez tűnik ki a város által a helytartótanácsához a megnyitás érdekében több ízben intézett kérvényből. A helytartótanács 1776. január 23-án kelt leirata folyományaképp még egyszer remélhették a budaiak, hogy végre megkapják a kívánt engedélyt. A helytartótanács ugyanis pontos helyrajzot kívánt a temetőről, mely részletesen feltünteti, merre fekszenek a pestises halottak és hol található olyan terület, melybe nem temettek még senkit. A temetőről készült helyrajz 1776. márciusban ment el Pozsonyba és nem feledkezett el a tanács arról sem, hogy a felterjesztő iratban újra szorgalmazza a megnyitás ügyének kedvező elintézését.²⁷⁾

1776. május másodikán végre meghozták a határozatot, mely félreértésmentesen tudtára adta a budaiaknak, hogy semmi szín alatt sem engedélyezik a temetőnek eredeti rendeltetésére való újabb felhasználását.²⁸⁾ A kérés megtagadásának indoklásul felhozták azt, hogy a megnyitás esetleg mégis a járvány kitörését idézhetné elő, azonkívül ellenkeznek a megnyitás engedélyezése a temető-ügy rendezésére kiadott általános szabályzattal, mely világosan kimondja, hogy temető nem fektethető beépített területen. A leirat azt ajánlotta a városnak, hogy használja a szóbanforgó területet akár kaszálónak, akár legelőnek, esetleg raktárnak vagy piacnak és ha majd egykor feledésbe ment a fertőződéstől való félelem, eladhatják házhelyek céljára. Ez év júliusában a kamara is jelentést kért a tanácstól, hogy mi-

kép hasznosította az egykori temető területét.²⁹⁾ A tanács jelentéséből kitűnik, hogy egyelőre kaszálóként használták. 1778 elején a helytartónácsnak is tudomására hozták ezt azzal, hogy a mondott célra évi 50 forintért bérbe adták. Ezzel e temetőnek mint ilyennek a története le is zárult. Még jó ideig a város birtokában maradt, azonban későbbi hasznosítása olyan természetű volt, hogy a sírkert minden nyoma hamarosan eltűnt. Siettetten a temető pusztulását az is, hogy II. József uralkodása alatt sok egyéb kápolnával együtt a temetőkápolnát is végleg megszüntették, melynek kelekezését a következőkben adhatjuk elő:

Az első vizivárosi temetőben már a XVIII. század eleje óta állott kápolna, mely később a horvátvárosi egyházi élet központjává lett. Az 1732-ik évi canonica visitatio szerint Krisztus sz. Vérérol neveztek a temető kápolnáját,³⁰⁾ míg Miller szerint Segítő Szűz Mária kápolnának hívták.³¹⁾ Rupp a maga forrásaiban szintén megtalálta a temetőkápolna kétféle elnevezését és e kétféle elnevezés alapján két temetőkápolna fennállására következtetett. Rupp erre vonatkozó szövege így szól: „A polgári temetőben ... a kamarai igazgatóság által 1695. átengedett területen Krisztus Sz. véreről címzett kápolna állott 3 oltárral, neve azonban többé elő nem fordul. 1714. Kornfai János polgár és mészáros költségén Segélyző Szűz Mária kápolna építése kezdetett meg és a város által ki is építtetett, remetelakkal és telkekkel, de 1739. óta a dögvész miatt az idevaló temetkezés eltiltatván, emlékezete is elmosódott.”³³⁾

Az egykorú adatok azonban semmi kétséget nem hagynak fenn az iránt, hogy a vizivárosi temetőben csak egy kápolna állott. Az akták, jegyzőkönyvek nem említene sem Krisztus sz. Vére kápolnát, sem Segítő Szűz Mária kápolnát, mindig csak temetőkápolnáról beszélnek. Ha több temetőkápolna lett volna, közelebből meg kellett volna jelölni, hogy melyikről van szó közülük? Az 1732. évi canonica visitatio és Miller munkája is csak a temetőkápolna nevére és megépítésének idejére nézve közölnek eltérő adatokat, egyébként nincs közöttük eltérés. Különösen fontos az, hogy mindketten felsorolják az általuk ismertett temetőkápolna vagyonát, amely ingatlanból és pénzből állott és ezeknek úgy adományozóit, mint a mennyiségét is teljesen egyezően ismertetik. Megemlíthetjük, hogy a temetőről 1764-ben valamint 1766-ban készült alaprajz is csak egy kápolnát tüntet fel benne.

A két különböző elnevezés tehát egy kápolnára vonatkozik. E két elnevezés közül a canonica visitatióban találhatót kell hitelesnek tekinteni. A canonica visitatiót egyházi személyek állították össze, akik hiteles adatok birtokában sorolták fel és nevezték meg a hatóságuk alá tartozó egyházi intézményeket. Miller jóval később írta művét, s amint már említettük, nem ment át köztudatba a kápolna egyházi elnevezése, úgy, hogy e tekintetben Miller a közhasználat átvételére volt utalva.

Az 1732. évi canonica visitatio s Miller adatai nem egyeznek a kápolna keletkezési idejére nézve sem. A canonica visitatio szerint rögtön a temető megnyitása után épült benne egy kis kápolna, melyet 1721 és 1728 között Kornfai János hagyatékából és a Keppeler Rüdiger Gáspár által gyűjtött pénzből megnagyobbítottak.³³⁾ Miller szerint a temetőkápolnát a benne levő kriptákkal együtt Kornfai János építtette 1714 körül családi temetkezési helyül, később pedig Keppeler buzgólkodása folytán kibővítették.³⁴⁾

Az egykorú budai tanácsulési jegyzőkönyvek ismételtelen foglalkoztak e

kápolna ügyeivel s ezen adatokból pontosan megállapíthatjuk úgy az építés, mint az újjáépítés idejét és azt is, hogy mi adott az építkezésekre indítékot. A kápolna megépítése 1707-ben történt. Ezen év június 3-án Krempel tanácsnok bejelentette a tanácsülésen, hogy egy Rókus nevű bécsi szerzetes ismeretlen jótevő nevében engedélyt kért temetőkápolna építésére. A tanács elfogadta a felajánlott kápolnát és megépítésére a vizivárosi temetőt jelölte ki.³⁵⁾ A kápolna kisméretű lehetett, három hónap eltelte után már készen állott. Nyár végén Mayrhauser Lambert jezsuita atya engedélyt kért a primástól az ujonnan épült kápolna felszentelésére. A primás hat feltétel mellett adta meg a felszentelési engedményt, t. i., hogy 1. csak ünnepnap szabad benne misét mondani, 2. idegen pap csak a plébános engedélyével misézhet benne, 3. a misék napját és a misézők nevét fel kell jegyezni, 4. nyilvános ünnepségeket mint pl. processiókat nem tarthatnak ott, 5. a kápolna adminisztrálása a plébánost illeti és 6. a kápolnakulcsok a plébánosnál tartandók.³⁶⁾

A hívek hamarosan szeretetükbe fogadták az ujonnan épült kápolnát és résztvettek a szükséges egyházi szerek beszerzésében. Már az építkezés évében kapott a kápolna értékes kegytárgyakat, ugyanis Glöckner János szappanfőző mester 24 latos aranyozott kelyhet adományozott, melynek értékét 36 forint 48 krajcárra becsülték.³⁷⁾ Elsősorban a temető mellett fekvő Horvátváros lakóira volt előnyös, hogy nem kellett ünnepi istentiszteletek alkalmából a távolabb fekvő plébániára járniok.

1712 után beépült a temetőtől a Széna-tér felé eső terület s az ittlakó hívek számára szintén ez a kápolna volt a legalkalmasabb hely az istentiszteletek látogatására. A kis kápolna lassanként szűkké vált s szükség lett volna kibővítésére. Találkozott is buzgó ember, aki magáévá tette az ügyet s úgy anyagi segítséggel, mint másoknak a buzdításával hozzájárult ahhoz, hogy az új, nagyobb kápolna hamarosan tető alá kerülhetett. Ez az ember Kornfail János volt. 1717-ben a kápolna addigi gondnoka, egy Schmidt nevű budai polgár, mikor benyújtotta a kápolna 1713—1716 évi számadásait, kérte a gondnoki tisztség alól való felmentését. A tanács helyt adott kérésének s a gondnokságot Kornfail János vizivárosi mészárosmesterre ruházta.³⁸⁾ Kornfail, úglátszik, már korábban is a kápolna gondnoka lehetett, amint ezt a tanácsülés határozatából következtethetjük. („...Wird die Inspection dem Meister Kornfail wider übergeben.”³⁹⁾

A későbbi források Kornfailnak a kápolnaépítés körül való érdemeit nem méltatják eléggé. Az 1732. évi canonica visitatio szerint ugyanis Kornfail csak hagyatékkal járult a kápolna újraépítéséhez, az építés megindítója és végrehajtója Keppeler volt,⁴⁰⁾ míg Miller munkája szerint Kornfail a régi kis kápolnát építtette, az új nagy kápolna létrejötté Keppelernek köszönhető.⁴¹⁾ Az egykorú adatok azonban azt igazolják, hogy Kornfail — aki mint a kápolna gondnoka tudomással bírt a régi épület szűk voltáról — nemcsak megindította a munkálatokat, hogy nagyobb kápolna létesüljön a régi helyén, hanem tető alá is juttatta az új épületet. Keppelernek, az új gondnoknak, csak az építkezés befejező munkálatai s a szükséges belső felszerelések megszerzése maradt feladatul, amiben természetesen nem kevesebb buzgóságot tanúsított.

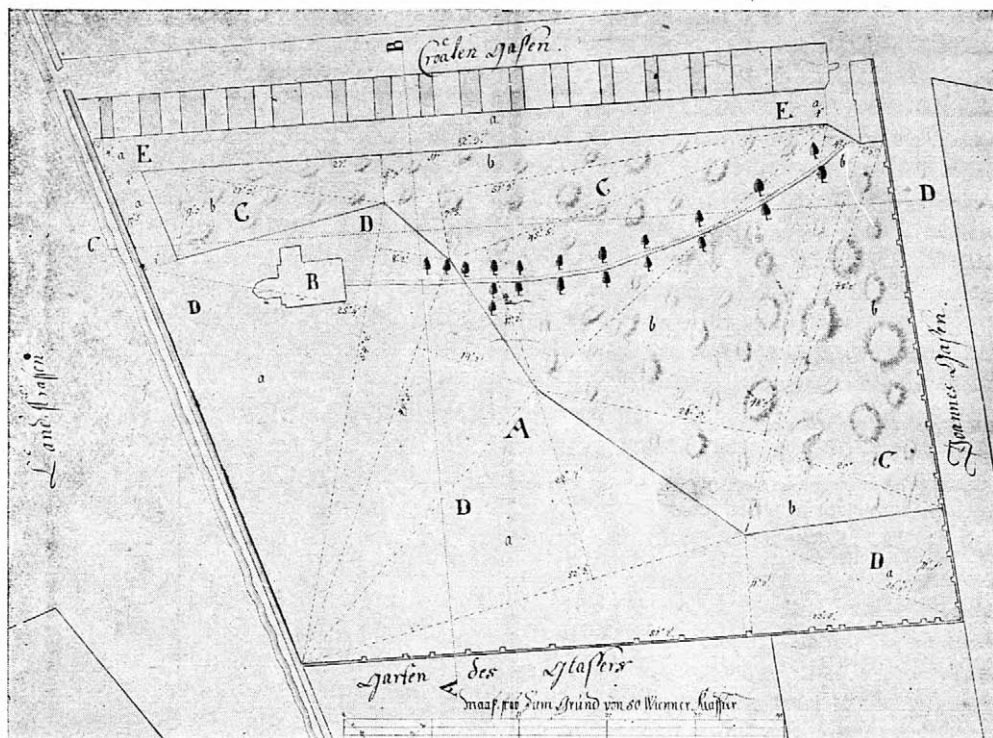
Az újjáépítés munkálatai 1718-ban indultak meg. Ezen év május hó 9-én hagyta jóvá a budai tanács a kápolna építési terveit. (Der Riss vor die Freudhoffkirchen wird approbiert.⁴²⁾ Sajnos, e tervek nem maradtak

ránk és nincs feljegyzés arról sem, hogy ki volt a tervező építőmester. Következtetésre azonban van lehetőség. Mindössze két olyan helybeli építőmester neve maradt ránk, akik tevékenységet fejtettek ki ez időben Budán. Ezek Hölbling János és Paschka János voltak. Hölbling azonban inkább nagyszabású építkezésekkel foglalkozott, kisebbeket kevésbé vállalt. Paschka mellett szól, hogy a templom egyik oltárát adományozta, már pedig szokásban volt, hogy az építőmester hozzájárult kegyes adományával az építkezéshez. Az ünnepélyes alapköletétel június 27.-én ment végbe a városi tanács részvételével. (Kornfayl... als Curator der bürgerlichen Freyhof Kirchen, nachdeme er zur Legung des ersten Steines alles praeparirt, bittet Ihme den Tag zu benennen, wann einem löblichen Magistrat beliebig wäre diese Ceremonien vorzunehmen. Künftigen Erchtag wird der löbliche Magistrat umb 8 Uhr im Friedhof erscheinen.⁴³)

Az építkezés költségeihez Kornfayl 50 forint hozzájárulást ígért, azonban életében már nem fizethette ki ezt az összeget s így végrendeletében örököseire bízta annak megadását. A munka haladása az anyagi eszközök begyűlésével tartott lépést. Kornfayl ismételt felemelte kérő szavát, s ennek mindig megvolt az eredménye. A városi tanács a város nevében jogot formált a kápolnára, s ezért 1718. okt. 7.-én 30 fr. építési segélyt szavazott meg. (Da die Stätt und Gemeinde auf die Capellen ihre Jura reservirt stb.⁴⁴) Novemberben Kornfayl ismét a tanácshoz fordult. Az egyik kérését, hogy t. i. két polgár persellyel gyűjthessen a kápolna előtt, nem teljesítették. Másik kérése arra irányult, hogy fogadják el a budafoki Ritter serfőzőmester ajánlatát, aki hajlandó volt az építkezéshez szükséges szöveget rendelkezésre bocsátani, ha emberei számára temetkezési helyet biztosítanak a vizivárosi temetőben. Ritter ajánlatát a tanács elfogadta azzal, hogy eltemettetheti ugyan a temetőben katolikus vallású embereit négy éven át, de a helyi plébánost kell igénybe venni a temetés alkalmával és minden egyes temetéskor 1 forintot kell fizetni a temetőkápolna javára.⁴⁵) A budai temetőkápolna építkezése tehát a város határain túl is fölkeltette az emberek érdeklődését, sőt a költségekhez való hozzájárulásra ösztönözte őket. Kornfayl még megérhette, hogy az általa emelt kápolna tető alá jutott, azonban mielőtt az építkezés teljesen befejeződhetett volna, 1719-ben meghalt.⁴⁶) Utódjául a gondnoki tisztségre a tanács Keppeler Rüdiger Gáspárt választotta meg. Keppeler érdeme volt, hogy miként elődje, ő is teljes buzgósággal látott hozzá az építkezéshez, befejezte az építési munkálatokat, megszerezte a belső berendezést és az istentisztelethez szükséges felszerelést. A munka egészen 1727-ig tartott, azonban maga az építmény már 1721-ben teljesen készen állott, mert ettől az évtől kezdve már itt gyűjtöttek egybe a jezsuiták a környéken lakó szlávokat, hogy a hit elemeiben oktassák őket.⁴⁷) Abból azonban, hogy még 6 évig dolgoztak tovább a kápolnán, arra lehet következtetni, hogy sok gondot fordítottak a díszítésre és felszerelésre. 1727. augusztus 1.-én jelentette Keppeler a tanácsnak, hogy a kápolna teljesen készen áll és kérte, hogy mentsék fel most már gondnoki tiszte alól.⁴⁸) A budai tanács nem fogadta el a lemondást, Keppeler továbbra is megmaradt kápolnagondnoki tisztségében és e tiszte egészen haláláig, 1736-ig viselte. Továbbra is szívén hordozta a kápolna sorsát és mindenben előmozdította annak ügyét.

A régi vizivárosi temető kápolnája a temető hátsó részében állott, a temető középvonalától jobb kéz felé, körülbelül a mai Szász Károly-utca te-

rületén. A mai Margit-körútnak háttal feküdt, tőle mintegy husz méternyire. A régi vizivárosi temetőről két részletes alaprajz áll rendelkezésünkre, s mind a kettő feltünteti a kápolna alapvonalait is. Az egyik az,

3. A vizivárosi pestis temető 1776-ban.

amelyet 1764-ben Kögl Ádám jezsuita, vizivárosi plébános készíttetett Hamon Mihállyal, a másikat 1776-ban készítette Eker Xavér Ferenc, Puxbaum mérnökkari százados pedig hitelesítette. Az utóbbi alaprajz igen részletes, pontosan megadja a méreteket, sőt az alaprajz mellett a temető hosszanti és szélteben való keresztmetszeteit is megtaláljuk.⁴⁹⁾

A szélteben haladó metszővonalról (A—B) elénk táruló kép a kápolna homlokzatának körvonalait is megadja, de csak nagyjából, a részleteket mellőzve, az azonban a disztéknélküli vonalvezetésből is látható, hogy a kápolna a barokk stílusnak korai terméke. A kápolna méretei az Ekert-féle részletesebb és pontosabb térkép alapján a következők: Hossza a szentélyig 8, a szentéllyel együtt $11\frac{1}{2}$ bécsi öl volt. Szélessége $5\frac{1}{2}$ öl, magassága a padlásig 4, a tornyon levő keresztig $8\frac{1}{2}$ öl volt. Bejárata a Szent János-utca felé esett. A templom hajóját a hosszanti oldalakon 2—2 ablak világította meg, elől a kapu fölött pedig ellipszis-alakú ablak volt. A szentély oldalán szintén volt egy-egy ablak.

A kápolna belső felszerelését az 1732-ben készült leltárból ismerhetjük meg. A már közölt méretek mutatják, hogy e kápolna maga nemében a nagyobbak közé tartozott, ennek megfelelően befogadóképessége is elég nagy volt. Volt benne 4 drb. egy-két személyes és 14 drb. hat-hét személyes pad úgy, hogy csak az ülőhelyek számát mintegy 100-ra tehetjük. A szent-

télyben álló főoltár képe Jézus Szent Szívét ábrázolta. A két mellékoltár a templom hajójának a szentély előtt kiszögellő részeinél állott, jobb és bal kéz felől. A második oltárt Klöckner János György szappanosmester állíttatta, ezen oltár képe a megfeszített Megváltót ábrázolta. A harmadik oltárt Szent Anna tiszteletére Paschka János kőművesmester állíttatta fel. A két mellékoltár, mint az a leltárból kitűnik, kicsiny volt. Annál nagyobb volt a főoltár, melyet gazdagon elláttak kegytárgyakkal s alatta szekrény volt az értékesebb tárgyak megőrzésére. A főoltáron egyebek közt 2 érc és 4 fagyertyatartó, 1 ezüstözött rézfeszület, 1 aranyozott feszület, 2 fára festett szentkép és egyebek voltak. Az oltár alatt levő szekrényben 3 kelyhet tartottak. A legrégebbit Glöckner János szappanfőzőmester adományozta 1707-ben a régi kápolna számára. Súlya 24 lat volt, értékét pedig az aranyozással együtt 36 forint 48 krajcárra becsülték. A másodikat Stattler Ferenc Józsefné adta 1727-ben. Ez 24 és fél lat súlyú volt, értéke pedig 38 forint 36 krajcárt tett ki. A harmadik kelyhet szintén Statlterné adta 1731-ben. Ezt a kelyhet Sanftleben arányművesmester készítette rézből. Az aranyozással együtt 13 forintra becsülték.

A choruson öt változatú orgona állott, mely az istentiszteleten a zenei kíséretet szolgáltatta. A toronyban két harang függött, egy 145 és egy 100 fontos. Az első a Szent Háromság és a Szeplőtlen Szűz Anya képe volt látható, felírata pedig a következő volt: „Joseph Steinstockh goss mich, S. S. S. D. S. F. S. I. M. P. T. et A. in P. a. 1732,” (Sanctus, sanctus, sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus Immortalis, miserere populi tui et animarum in purgatorio. Anno 1732.) A másik harang elülső oldalán a megfeszített Megváltó képe volt látható Szent Jánossal és Szűz Máriával, másik oldalán Szent József képe. E harangokat Steinstockh harangöntő mester 1732. júl. 14.-én helyezte el a toronyban, december 5.-én azonban az újlaki templomba vitték át, ahol 1733. jan. 6.-án gr. Berényi püspök elvégezte a beszentelésüket. A beszentelést követő nap visszavitték őket eredeti helyükre.⁵⁰⁾

A kápolna vagyonát az 1732. évi leltár szintén felsorolja. Haus János hagyatékából volt a kápolnának Budafokon egy negyed szőlője, melynek termése 1730-ban 31 és $\frac{3}{4}$ akót tett ki. Dossetl Ferenc hagyatékából volt 666 forint 40 krajcár tőkéje. Dossetl ugyanis 4000 forintot hagyományozott egyenlő részben a Sz. Kereszt kápolnára, a Boldogasszony kápolnára, a kórházra, a szegényháza, a temetőkápolnára és a lazaretkápolnára. A temetőkápolnára eső részt 6%-os kamatozásra adták ki. Tyerl Mátyás 50 forintot hagyott a kápolnára. A kápolna jövedelme szintén többféle volt. Ide tartozott a harangozásból befolyó pénz. Harangozásért a gazdagok 56 $\frac{1}{2}$ krajcárt, kevésbé tehetősek 28 $\frac{1}{2}$ krajcárt fizettek (a szegények temetésén díjtalanul harangoztak). Ide tartoztak azután a sírhelyekért járó díjak. Sírhelydíjat azonban csak a kápolna sírboltjaiba való temetkezés esetén kellett fizetni, a sírkertben való temetkezés díjtalan volt. A kápolnába történt temetkezés esetén felnőtt után 12, gyerek után 6 forintot kellett fizetni.⁵¹⁾ Bérbe adták a temető szénatermését is, s végül istentiszteletek alkalmával persellyel gyűjtöttek.⁵²⁾

Az 1732. évi canonica visitatio szerint a kápolna jövedelme 1721. és 1729. közt 1567 forint 42 $\frac{1}{2}$ krajcárt tett ki, a kiadás pedig a még szükséges építési költségeket beleszámítva 1578 forint 64 $\frac{1}{2}$ krajcár volt. 1730-ban 195 forint 27 krajcár volt a bevétel, míg a kiadás 252 forint 16 $\frac{1}{2}$ krajcár.

Az építési költségek miatt előállott adósságot azonban a következő évek nagyobb jövedelme folytán hamarosan kiküszöbölték.

Az ujonnan felépült kápolna 1721-ben már használatban volt, a felszentelés időpontjáról azonban nincs adatunk. Míg a kápolna szépítése, kellő felszereléssel való ellátása tovább folyt, ezzel párhuzamosan látogatottsága, az egyházi életben való jelentősége is mind nagyobb lett. Míg a régi kápolnában csak hordozható oltár felett volt szabad misézni és csak vásár és ünnepnapokon, addig az új kápolnában minden nap volt szentmise. Ebben a korban a budai egyházi élet vezetői a jezsuita atyák voltak. A rendház mindenkori főnöke volt a budavári plébános és ők delegálták maguk közül a vizivárosi plébánost is. Ismerték tehát jól a hívek lelki szükségleteit s nem kerülte ki figyelmüket az sem, hogy a temető mellett a Horvátvárosban lakó szlávok még a hit elemeivel sincsenek tisztában. Most a kápolna újjáépítése módot adott rá, hogy ezeket az embereket összegyűjthessék és megtaníthassák a hit alapelemeire. Ezáltal a szemináriumban növendékeinek is alkalmuk volt, hogy képezhessék magukat a szónoklásban és tanításban. 1721-ben arra kérték a városi tanácsot, hogy engedjék meg a kápolnának katechetizálás céljára való felhasználását. A város hajlott a kérés teljesítésére, azonban a kegyuri jog körül felmerült ellentété miatt elhúzódott az engedély megadása. A város már 1718-ban azzal adott segílyt a kápolnaépítésre, hogy fenntartja rávonatkozó jogait. Most tehát biztosítékot kértek a primástól arra, hogy az engedély megadása nem fogja jogaikat csorbítani. Miután a primás értesítette a várost, hogy a jogfenntartásra vonatkozó bejelentésüket tudomásul veszi, akadálytalanul megindulhatott a szegény nép oktatása.⁵³⁾

Ezek a hitelemző előadások vásár és ünnepnap folytak. Megtartásuk tótól történt. A szegény nép hálásan fogadta a jezsuitákat és egyre számszerűbben keresték fel tanításaikat. Az egykorú írók a kápolna nagy fellendülését annak tulajdonítják, hogy megindultak benne a hitelemző előadások. Miller szerint ettől kezdve megszorodtak a kápolna jövedelmei is s így vált lehetővé, hogy a kápolna és temető őrzését állandóan ottlakó emberre bízhatták.⁵⁴⁾ A nagy pestisjárványig állandóan megtartották itt a jezsuiták a katechetizáló összejöveteleket, ekkor azonban a temetővel együtt a kápolnát is bezárták.⁵⁵⁾ A requiemeket ezentúl a vizivárosi templomban tartották,⁵⁶⁾ míg a katechizálásokról nem hallunk többé. Lehet, hogy ezek is tovább folytak alkalmas helyen, de a források nem említik.

Miller szerint a kápolna újra való megnyitását csak 1754-ben engedélyezte a városi tanács.⁵⁷⁾ A kápolnaszámadások szerint ezen évben csak nagypénteki ájtatosságokat tartottak itten, egyébként zárva volt.⁵⁸⁾ 1758-ban már Mindenszentekkor is megnyitották és misét mondtak benne.⁵⁹⁾ Ettől kezdve évről-évre több perselypénz folyt be, amiből arra következtethetünk, hogy mindig többször nyílt meg a kápolna és állandóan szaporodott az istentiszteleteket látogató hívek száma. 1761-ben Hueber György 150 forintot hagyott a kápolnára. Ez az utolsó nagyösszegű adomány, melyről tudomásunk van.⁶⁰⁾

A kápolna megnyitása után szükségesnek mutatkozott annak a kijavítása. 1755-ben megerősítették és befestették a benne levő oszlopokat.⁶¹⁾ 1773-ban sor került a kápolna teljes átépítésére, ugyanekkor átépítették a temetőőri lakot is. Az építési anyag gyűjtését már 1767-ben megkezdték. Ez évben az építkezés céljára 2800 téglát, 2000 cserepet és 1800 vályogtég-

lát szereztek be. 1769-től meszet, homokot és követ vásároltak. Az építkezés 1773-tól 1776-ig tartott.⁶²⁾ Sajnos, azt nem tüntetik fel forrásaink, hogy a kápolnában milyen építkezések történtek, azonban az épület alakjában nem történt lényeges változás, mert az építkezés előtt készült Hamon féle alaprajz olyannak tünteti fel a kápolnát, mint az 1776-ban az építkezés után készült alaprajz.

A temetőkápolnának az egyházi életben való jelentősége az átépítés után már nem tartott sokáig. 1780 után egyre csökkent a látogatottsága, amire a befolyt perselypénzek mennyiségének csökkenéséből következtethetünk. Míg 1778-ban 18 forint 35 krajcár gyűlt össze, 1781-ben csak 13 forint 45 krajcár, 1783-tól 1785-ig pedig mindössze évi 6—6½ forint volt a gyűjtés eredménye.⁶³⁾ 1786-ban végleg bezárták a kápolnát. Arra nem tudunk biztos feleletet adni, hogy az épület maga meddig állott még fenn. Valószínű, hogy hamarosan lebontották. Az a körülmény, hogy többé nem említik meg, ezt a véleményt erősíti meg. Mikor a temetőt különböző célokra bérbeadták, soha sincs szó arról, hogy ugyanakkor a kápolnaépületet valami módon hasznosították volna, pedig, ha még állott volna, a város igyekezett volna belőle hasznot húzni.

Miután a városnak teljesen dugába dőltek a kísérletei, hogy a régi vízivárosi temetőt újból temetkezésre használhassa, kaszáló céljára adta bérbe mindaddig, amíg a katonaság szemet nem vetett rá. A katonaság azonban nem teljesítette a kibérlésnél vállalt feltételeket. Ebből a városi és a katonai hatóság között állandó összeütközések fejlődtek ki, ami a tanácsot arra ösztönözte, hogy igyekezzék megszabadulni kellemetlen birtokától. Az 1780-as években a várparancsnokság megműveltette a Vérmező területét s hogy ne tegyék ki elpusztításnak munkájuk eredményét, az ezredparancsnokok a Vérmező helyett a kaszárnnyákhöz közelfekvő térségeket keresték fel gyakorlatozáskor. Ilyen alkalmas helynek tekintették a beszüntetett temetőt is.

Először az Eszterházy-ezred parancsnoka, gróf Sztáray bérelte ki a temetőt. Felajánlotta a városnak a mások által fizetett bérösszeget, ha rendelkezésére bocsátják e területet. A város örült az előkelő bérlőnek, az azonban nem fizetett. A fizetési felszólításra azt válaszolta, hogy ő addigra bérelte ki a temetőt, míg más megfelelő helyet nem kap a várostól. E kívánságát mindeddig nem teljesítették, tehát a város a hibás és a magasabb fórumok döntésére bízta, követelhetik-e tőle ezek után, hogy fizessen. A város a helytartótanácshoz folyamodott és kérte, hogy ne engedjék megfosztani jogos bérjövödelmétől.⁶⁴⁾

Az Eszterházy-ezred nemsokára elvonult Budáról. Ekkor a város a temetőt sietve bérbeadta magánosoknak. A várparancsnokság részéről azonban szintén igényt formáltak e területre. A város azzal vádolta a katonaságot, hogy kárt tesz a temetőben, azért nem adhatják neki bérbe. A katonaság részéről azt felelték e vádra, hogy a temetőben lehetetlen kárt tenni, mert teljesen üres, nincs benne egyéb, mint gaz és bogáncs. 1789-ben a temetőt a helytartótanács rendelete folytán mégis megkapta a várparancsnokság, hogy a tél folyamán a kórház számára szükséges 2900 öl fát ott rakják le.⁶⁵⁾ 1790-ben a katonai ellátási raktár vette bérbe a temetőt 40 forintért, hogy az országgyűlés tartama alatt szükséges fát legyen hová leraknia.⁶⁶⁾ Időközben megint kaszálónak adták bérbe a területet, de a ka-

tonaság nem volt erre tekintettel. A tisztek gyakorlatok alkalmával oda vezették csapataikat, a megkárosult bérlő pedig a városra panaszkodott.

A katonasággal való összezördülések következtében a város több ízben tett lépéseket a temető eladására. Az eladás azonban nehézségbe ütközött. 1784-ben országosan szabályozták a pestistemetők ügyét, s elrendelték, hogy azokat a pestisben elhunytak odatemetésétől számított 100 éven belül nem szabad felszínük alatt használni.⁶⁷⁾ A temető területét, legalább részben, elsősorban a temető mellé épített házsor lakói igényelték. Ez a házsor a mai Kapás utcának a Széna-tér felé eső oldalán állott és részben áll még ma is a Görgey Artur-utca és a Margit-körút között. Eleinte a temetőnek ez az oldala beépítetlen volt és csak árok határolta. A tanács azonban abból a célból, hogy a temetőt erről az oldaláról is teljesen elzárja, az utca és az árok közt fekvő 5 öl széles területsávot 1724-ben eladta házhelynek.⁶⁸⁾ Minthogy e házhelyek igen csekély terjedelműek voltak, teljesen elfedte őket a rájuk emelt épület, udvar, kamra céljára nem maradt hely. E házsor lakói először 1782-ben folyamodtak a kamarához, hogy hasítsanak ki a számukra a temetőből terjedéket.⁶⁹⁾ Ekkor nem teljesítették kérésüket, de nem adták föl céljukat, 1787-ben újabb kérréssel fordultak a kamarához és ekkor a kamara kedvező határozatot hozott.⁷⁰⁾ Utasítására a város a temetőnek e házsor mögött fekvő 4 öl széles területét engedte át nekik, ölenként 1 forintos árban. A lakók kérték a kamarát, hogy mérsékelje a megállapított vételárat 30 krajcárra, hiszen a Krisztinavárosban 24 krajcárért osztották ki a telkek négyszögölét. A kamara kérdést intézett a tanácshoz az iránt, hogy miért állapított meg a Temető-utcai lakóknak nagyobb vételárat, mint a Krisztinavárosiaknak? A tanács válaszában igazolta, hogy a Vizivárosban tényleg 1 forint a telekár négyszögölenként, csak a város szélén lehetett 24 krajcáros árért adni egy ölet, tehát a Temető-utcai lakók kérése nem jogos.⁷¹⁾

1797-ben a város szerette volna az egész temetőt házhelyekre felosztani s így adni el. E terve azonban nem talált elfogadásra a helytartótanácsnál, mert ott azt az 1794-es körrendelettel ellenkezőnek találták. A temető esetleges eladásából befolyó vételárral a városnak kész terve volt. Ebben az időben már állandóan napirenden tartották az ujonnan építendő kórház kérdését, s a kórházépítés ügyében összehívott bizottság úgy határozott, hogy a temető eladásából befolyó pénzt legalább részben a kórházalaphoz kell csatolni.⁷²⁾

Az 1797. évi sikertelen eladási kísérlet után egy ideig nem volt súlyosabb nézeteltérés a temető miatt a tanács és a katonaság közt. 1803-ban azonban a temető bérlőjének a jogait nem kimélve, a katonák ismét a temetőben gyakorlatoztak, a bérlő pedig ennek a következtében meg akarta szüntetni a közte és a város közt fennálló szerződést. Emiatt két évig tartó vita fejlődött ki a temetőt megszerezni igyekvő katonaság és a jogait és érdekeit védő városi hatóság között. Végre 1805. április 29.-én a város a helytartótanácshoz fordult, védelmet kérve a katonaság ellen, de egyuttal azt is kérte, hogy most már engedjék meg a pestistemető eladását, mert a befolyó vételárra szükségük van a kórház építésénél, addig pedig, míg az építkezés megindulhat, az összeg kamataiból törleszthetnék azokat az adósságokat, melyeket a betegek mindennapi ellátásának a költséges volta miatt voltak kénytelenek vállalni.⁷³⁾ Csaknem egy évig tartó hallgatás után, 1806. április 2-án kapta meg Buda városa a helytartótanács választát,

melyben közölte a király azon elhatározását, hogy beleegyeznek a temető eladásába azzal a megszorítással, hogy a vevő a bezárástól számított 80. év elteltéig nem emelhet rá szilárd épületet. A befolyó vételárra nézve úgy döntött a király, hogy az részben a kórházalapot, részben a városi pénztárat illeti.⁷⁴⁾ A tanács ezeknek az alapján április 25.-én megbízta Hainisch mérnököt a temető felmérésével. Az árverést június 16.-ára tűzték ki és az ujságokban is meghírdették. Közben a temető mellett lakó háztulajdonosoknak újabb terjedéket adtak el, melyet azok már eddig is használtak. A vételárat most 5 forintban szabták meg, de utóbb leengedték 3 forintra.⁷⁵⁾

A június 16.-án megtartott árverésen nem jelentkezett megfelelő vevő. Egy hét múlva ismét eredménytelen árverést tartottak. Ekkor augusztus 22.-ére tűzték ki újabb árverési terminust. Ezen a árverésen Eszterházy Miklós herceg megbízottai és Luczenbacher fakereskedő vettek részt. A nagyobb összeget Eszterházy képviselői ígérték úgy, hogy a herceg 10135 forintért megszerezte az egykori temető tulajdonát. Eszterházy herceg kötelezte magát, hogy még 14 évig nem emel ujonnan szerzett telkén szilárd épületet, továbbá hogy a kert felső részén a mellette fekvő Engl-féle kert melletti utcanyitás céljaira átengedi az ehhez szükséges területet. 1806. október 10.-én Eszterházy megbízottja lefizette a vételárat, melyből 7765 forint jutott a kórházalapra, a fennmaradó 2370 forint a városi kasszárt illette. Ugyanekkor a megbízott teleklevelet is váltott. A teleklevél szerint a telek területe 4450 négyszögölet tett ki, keletről házak határolták, a három másik oldalon fal. Felvették a teleklevélbe az utcaterület átengedésére vonatkozó kötelezettséget is.⁷⁷⁾ A következő évben megszerezte Eszterházy herceg a volt temetőőri lakot is, amelyet a város nem adott el a temető értékesítése alkalmával.

Több mint fél évszázadig maradt a régi temető az Eszterházyak birtokában. Utánuk a Luczenbacher család szerezte meg az ingatlant. Az Eszterházyak kertnek, Luczenbacherék raktárnak használták. Raktárak céljára szerezte meg a közuti vasut is a mult század 90-es éveiben. A terület beépítése csak a jelen évszázadban történt meg, 1908 körül. Csupa egyforma négyemeletes bérház áll ma az egykori temető helyén. Csak a temetőőri lak helyén, a Kapás-utca és Görgey Artur utca sarkán áll még ma is régi épület. A Kapás utcában pedig a szomszédos ház falának támaszkodik még most is egy régi kapupillér, amely, úgy látszik, a régi temető utolsó élő emléke.

¹⁾ Pest-budai canonica visitatio a székesfővárosi levéltárban. 2. sz.

²⁾ Budai telekkönyvi iratok, I. 27. fasc.

³⁾ Kamarai igazgatás alatt létrejött budai telekkönyvek, 16. sz. 4. rész. 10. old.

⁴⁾ Budai templomszámadások, 46. doboz.

⁵⁾ Budai tanácsulési jegyzőkönyvek, 6. sz.

⁶⁾ U. o. és Budai Levéltár, Acta jud. ant. 1707. ápr. 23.

⁷⁾ Budai Levéltár, Acta loc. ant. 474.

⁸⁾ U. o. Acta jud. ant. 1707 ápr. 23.

⁹⁾ Budai templomszámadások, 46. doboz. 1732 dec. 9.-én kelt instrukció. 1. old.

¹⁰⁾ U. o.

¹¹⁾ U. o. Temetőkapolna 1740. évi zárszámadása.

- 12) Budai Levéltár, Acta loc. ant. 441.
- 13) Miller Johannes Ferdinandus: Descriptio parochiarum etc. Buda, 1755. Kézirat a székesfővárosi levéltárban.
- 14) Budai Levéltár, Acta loc. ant. 441.
- 15) Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, 42. sz. 2. old.
- 16) Budai templomszámadások, 46. doboz. Temetőkápolna 1740. évi zárszámadása.
- 17) U. o. Temetőkápolna 1743. évi zárszámadása.
- 18) Budai Levéltár, Acta loc. ant. 441.
- 19) U. o.
- 20) U. o.
- 21) U. o.
- 22) U. o.
- 23) U. o.
- 24) U. o.
- 25) Budai Levéltár, Acta loc. ant. 463.
- 26) Rupp Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története, Pest, 1868. 192. l.
- 27) Budai Levéltár, Acta loc. ant. 441.
- 28) U. o. Acta loc. ant. 509.
- 29) U. o. Acta cam. ant. 79.
- 30) Id. canonica visitatio.
- 31) Miller: Id. m.
- 32) Rupp: Id. m. 179. l.
- 33) Id. canonica visitatio.
- 34) Miller: Id. m.
- 35) Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, 6. sz.
- 36) Esztergomi primási levéltár, Vet. act. 2134.
- 37) Budai templomszámadások, 46. doboz. 1732 dec. 9.-én kelt instrukció. 5. old.
- 38) Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, 13. sz. 1717 márc. 15.-i ülés.
- 39) U. o.
- 40) Id. canonica visitatio.
- 41) Miller: Id. m.
- 42) Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, 15. sz. 157. old.
- 43) U. o. 215. old.
- 44) U. o. 325. old.
- 45) U. o. 379. old.
- 46) U. o. 17. sz. 193. old.
- 47) Budai templomszámadások, 46. doboz. Acta wegen der Freydhoff Capellen. 1721.
- 48) Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, 29. sz. 235. old.
- 49) Budai Levéltár, Acta loc. ant. 441. 1776 márc. 4.-én kelt felirat mellett fekvő helyrajz.
- 50) Budai templomszámadások, 46. doboz. Id. instrukció.
- 51) Id. canonica visitatio.
- 52) Budai templomszámadások, 46—47. doboz. Temetőkápolna számadásai.
- 53) U. o.
- 54) Miller: Id. m.
- 55) Budai templomszámadások, 46. doboz. Temetőkápolna 1740. évi számadása.
- 56) U. o.
- 57) Miller: Id. m.
- 58) Budai templomszámadások, 46. doboz. Temetőkápolna 1754. évi számadása.

- 59) U. o. 1758. évi számadás.
- 60) U. o. 1761. évi számadás.
- 61) U. o. 1755. évi számadás.
- 62) U. o. 1773-76. évi számadások.
- 63) U. o. 47. doboz. 1778, 1781, 1783—85. évi számadások.
- 64) Budai Levéltár, Corr. mag. 1787. 312.
- 65) U. o. Acta loc. 1789. 378. és 602.
- 66) U. o. Corr. mag. 1790. 101.
- 67) U. o. Acta loc. 1794. 244.
- 68) U. o. Telekkönyvi iratok, II. 194.
- 69) U. o. Acta cam. ant. 94.
- 70) U. o. Acta cam. 1788. 5.
- 71) U. o. Acta cam. 1788. 34.
- 72) U. o. Acta cam. 1805. 364.
- 73) U. o.
- 74) U. o. Acta cam. 1806. 118.
- 75) Budai tanácsülési jegyzőkönyvek, 140. sz. 907. old.
- 76) U. o. 141. sz. 1154. old.
- 77) Budai telekkönyvek, 36. sz. 37. old.

Dr. Kovács Lajos.

A szerviták belvárosi telkei

Az 1686. évi ostrom felszabadította Budát és Pestet a török járom alól. A két testvérváros a hosszas harcok ádáz küzdelmeiben teljesen rombadőlt s elnéptelenedett. A pusztulás helyén azonban hamarosan új élet kezdődött, mert az elmenekült lakosság helyébe idegen telepesek jöttek, kik az újjáéledő Buda és Pest alapjait rakták le. Ilyen telepeseknek kell tekintenünk Pesten a szervitákat is, akik a mai Belvárosban alapították meg a török hódoltság utáni időben az első konventjüket. Megtelepedésük közvetlenül a nagy ostrom utáni években történt, mert az 1688. évi november 13-án kelt legfelsőbb rendelet világosan igazolja, hogy ekkor költöztek be rezidenciájukba, amely egyszerű kis földszintes ház volt a mai Petőfi Sándor-utca és Szervita-tér sarkán. Ideiglenes templomukat is akkor kapták, mert a hivatkozott legfelsőbb rendelet a kolostor szomszédságában fekvő hajdani török mecsetet jelölte ki a szerviták számára istentiszteleti helyül. E ténnyel indult meg a szerviták áldásos működése a Belvárosban, melyre a pestvárosi polgárságnak a mostoha sors súlyos csapásai között akkor kiváltképen szüksége volt. Méltán megérdemlik tehát a szervitaatyák, hogy a Belvárosban való megtelepedésükkel, illetve ingatlanszerzéseikkel helytörténeti szempontból foglalkozzunk.

A legrégibb pestvárosi telekkönyv tanúsága szerint a Belvárosban eredetileg csak két ingatlan volt a szerviták tulajdonában, a 12 és 33. telekkönyvi számokkal megjelöltek. (No. 12. Ein Eckhaus in der Herrngassen neben Johann Sorg ist 30 Clafter braidt und in Serviten-gässl 33 Clafter lang, langt an die Barmherziggasse. Der P. P. Serviten Wohnung. No. 35. Der Serviten Kürch sambt den zugemessenen Ohrt ... und haltet

dieses im Gesicht 60, im Rücken 76, an der rechten Seite 70 und an der linken 80 Clafter. P. P. Serviten. Pestvárosi levéltár: Belvárosi telekkönyv —1733.) A 12 telekkönyvi számmal jelzett területen állott a kolostor, mely az Uri-utca és Szervita-utcácska sarkán (ma Petőfi Sándor-utca és Szervita-tér) épült egyszerű kis ház volt. Ennek az ingatlannak a területe 30 öl szélességben és 33 öl hosszúságban alkotott szabályos négyszöget. A másik 33 számmal jelölt telek pedig az előbbivel szomszédos volt, csupán az Irgalmasok-utcája (ma Városház-utca) választotta el egymástól. Területe sokkal nagyobb volt mint a kolostor telke, mert az 1698. évi hivatalos felmérés tanúsága szerint az Irgalmasok-utcájában húzódó szervita-telek homlokzatánál 60, hátulso részénél 76, jobb oldalánál 70 és bal oldalánál 80 ölet kitevő négyszöget zárt be oly formán, hogy az Irgalmasok utcája és a régi pesti városház között feküdt. Az Invalidusok palotája, a mai Központi Városháza egy része épült fel később ezen a telken.

A 35. számú telken állott a szerviták régi temploma, a török hódoltságkorabeli mecset, melyet magas kőfallyal bekerített temető vett körül. A mecset és temető helymeghatározására elfogadható bizonyosságot szolgáltat Fortunato de Prati által 1717-ben az építendő Invalidusok palotájával kapcsolatosan készített alaprajz, amely szemléltető módon igazolja, hogy a mecset és a temető a mai Városház-utca irányában a Központi Városháza szervitatéri sarkától 9 ölnyire kezdődő, körülbelül 280 négyszöglet kitevő területet foglalt el. Ebből a területből később a Városház-utca 53 négyszögöl esett, a többi részén pedig az Invalidusok palotája épült fel. (Schoen Arnold: A budapesti központi városháza. 21. lap.)

A most leírt 12 és 35 számokkal jelölt ingatlanokat a szerviták 1698. augusztus 30-án kelt budai kamarai határozat szerint ingyen kapták azon meghagyással, hogy a telken kolostort és templomot kell építtetniök. Az erre vonatkozó teleklevél a következőket tartalmazza: „Die wohlerwürdigen P. P. Serviten in der königlichen Frey Stadt Pest empfangen Nutz und Gewöhr eines in der Herrn — gassen neben den Johann Sorg ligenden und mit No. 12. gezeichneten Spaty, ... Item einen über den Weeg mit No. 25. signirten Platz ... und weilen obgedachte beede Orth von einer löblichen ofnerischen kaiserlichen Cameral Administration oben eingangs wohlberührten P. P. Serviten vermög untern 30. August 1698. datirter Decretion zu Erbauung einer Kürch und Closter gratis assignirt.” (Pestvárosi teleklevelék 1694—1718.)

Majdnem két évtized leforgása után történt változás első ízben a szerviták említett két ingatlanának kiterjedésében és tulajdonjogában. Ugyanis az 1715. július 19-én kelt teleklevél tanúsága szerint Pest szabad királyi város és a szerviták egyezsége kötöttek oly formán, hogy a szerviták ingatlanuknak azt a részét, melyen ma a Központi Városháza áll, Pestvárosának a tulajdonába adták át kórház céljaira, kivéve ebből a területből az egykori török mecset és temető telkét, mely továbbra is a szervitaatyák tulajdonában maradt. Viszont a város kárpótlásképen az Uri-utcában levő 13 és 14 telekkönyvi számokkal jelölt ingatlanokat, amelyek a szerviták rezidenciájának közvetlen szomszédságában voltak, ingyen és minden korlátozás nélkül a szerviták tulajdonába adta át. (...wassgestalten zwischen uns undt dem löblichen ordten der wohlerwürdigen P. P. Servitten dahier ein ordentlicher Vergleich wegen ihres von einer löblichen Cameral-Administration zu Ofen an der Mosche gross assignirt gehalten: ödte Plazes der-

gestalten getroffen undt bestättiget worden, dass gegen Cedirung erstgedachten Plazes der gemeinen Statt (doch dass die Mosche undt Freydhoff, wie dermahlen mit Mauren eingefangen stehet, ihnen Herrn Cedenten excindirter von gemelten Plaz eigenthumblich verbleibe), wir ihnen dass an der Residenz anligendes so genannte weisse Rössl sambt den Horvath Andrasischen Hauss zu ihren freyen eigenthumb gratis übergeben haben... Pestvárosi levéltár, Belvárosti teleklevelek. 1694.—) Ez a telekcsere kettős célt szolgált, ugyanis egyrészt Pest városa kórház céljára alkalmas területhez jutott, másrészt pedig a szervita-konvent az egyezség alapján egységes telekkomplexum tulajdonosává lett, melynek értékét nagyban növelte még az is, hogy a telek határvonalát négy utca képezte (Herren-gasse, — ma Petőfi Sándor-utca, Zwerchl-gasse — ma Párisi-utca, Barmherziger-gasse — ma Városház-utca és Serviten-gässchen — ma Szervita-tér).

A pestvárosi tanács azonban e helyre vonatkozó kórházépítési tervét rövidesen elejtette, mivel 1716. május 28-án kelt adás-vételi szerződés értelmében 4850 forintért eladta a katonai kincstárnak, mely azt az egész birodalom rokkant katonáinak befogadására alkalmas invalidus palota építésére kívánta felhasználni.

Az ideiglenes templommá átalakított török mecset és temető telke a most említett egyezség után nem sokáig maradt a szerviták tulajdonában, mert 1717. május 18-án kelt adás-vételi szerződés értelmében a haditanácsra szállott át, illetve a kincstár tulajdonává lett 2.000 forint vételár fejében. Ez alkalommal azonban kikötötték a szerviták, hogy a mecset-templom mindaddig le nem bontható, amíg az új templomuk el nem készül; az új templom építéséhez az egykori temetőt körülzáró kőfal anyagát minden korlátozás és kártérítési igény nélkül szabadon felhasználhatják; végül kikötötték még azt is, hogy az ideiglenes templommá átalakított mecsetben a szervita-atyák istentiszteleteiket mindenkor és bármely órában háborítás nélkül végezhetik. A jelen szerződés szerint tehát a tulajdonjog a kincstárt illette meg, a tényleges birtoklás azonban továbbra is a szerviták kezében maradt. Ez az állapot elég hosszú ideig, 1734-ig fennállott, mert csak ekkorra tudták a szerviták az új templomukat annyira felépíteni, hogy benne istentiszteleteket lehetett tartani. A haditanács ezután a török mecsetet azonnal lebontatta, mert ennek telkére az épülő invalidus palotának tovább építhetése céljából feltétlenül szüksége volt.

A szerviták telekszerzéseként kell még felemlíteni a régi belvárosi telekkönyvben a 11 számmal jelzett ingatlant is, melyet a szerviták az 1726. évi május 20-án kelt teleklevél szerint 50 forintért és 4000 darab tégláért megvásároltak a Suchentrunk örökösöktől. Az adás-vételhez a pestvárosi tanács 1726. május 21.-én hozzájárult. Ez a telek a mai Szervita-térnek felel meg, mely a török hódoltság megszűnése utáni időben házhely volt. Az ingatlan első tulajdonosa Vencio Ceresola császári építőmester volt, aki később azt Suchentrunk János György kovácmesternek adta el. Suchentrunk halála után vejére Liegler Péterre szállott át a telek, aki ugyancsak kovácmester volt és műhelyt szándékozott rajta építtetni. A szerviták nem jó szemmel nézték, hogy templomuk közvetlen szomszédságában kovácműhely legyen s ezért vásárolták meg a telket a fenti napon. A pestvárosi tanács azonban csak oly feltétellel adta beleegyezését az adás-vételi ügylet-höz, hogy ezt a telket a kolostor megnagyobbítására, vagy bárminemű más építkezésekre felhasználni sohasem szabad, hanem ennek örök időkre „sza-

bad térnek" kell maradnia. Egyedül csak azt engedte meg a város, hogy e téren vallásos jellegű emlékoszlopot, vagy szobrot lehet emeltetni. (Ist be-willigt, jedoch dass solcher Platz, wie abermalen, auch künflig allerzeit frey und ungebauter verbleibe, ausser wann zur Ehre Gottes eine Säule darauf kommen sollte. Pestvárosi tan. jegyzőkönyv. 1726. május 21.) A szerviták 1729-ben, a pesti polgárság áldozatkészségével állíttatták fel a tér közepén a ma is látható Mária szobrot.

A szerviták kezdetben nagy kiterjedésű telekkomplexumukat kerti célokra használták fel, amit a pestvárosi telekkönyvek is tanúsítanak, ahol állandóan „Serviten-Closter sambt Garten” elnevezést találhatjuk. A későbbi években, különösen a város nagyarányú fejlődése következtében, a szerviták arra az állaspontra helyezkedtek, hogy telküket bérházakkal fogják beépíttetni, melyeknek földszintjén azután üzlethelyiségeket készíttetnek. 1844. október 28-án kelt a szervitakonvent első ilyen értelmű kérelme, melyben a Szépítő Bizottmánynál egy háromemeletes bérházépítési engedély megadásáért folyamodtak. A bérházat a Zsibárus és Uri-utcák sarkán (ma Párisi és Petőfi Sándor-utca) szándékoztak csináltatni 46.000 forint költséggel. A terv azonban nem valósulhatott meg egyrészt azért, mert az 1808-ban kelt királyi rendelet a szerviták kertjét köztérnek jelölte ki, megfelelő kárpótlás ellenében, másrészt pedig a Szépítő Bizottmány a bérház tervét amúgy sem találta kivitelezésre alkalmasnak városszépítési szempontokból. Költségesebb építkezésre pedig a szerviták-konventje anyagiak hiányában képtelen volt.

A szerviták bérház-építési tervének meghiusulása után a pestvárosi tanács kezdett foglalkozni a szervitateleknek megfelelőbb célokra való fordításával. Erre leginkább az hívta fel a tanács figyelmét, hogy a szerviták telkükön számos fabódét csináltattak, amelyeket belvárosi polgároknak istálló céljaira bérbeadtak. Természetesen ezt a környékbeli lakosság nem szívesen látta, sőt az istállók egészségtelen s módfelett tűzveszélyes volta állandó panaszra és ellenségeskedésre adott alkalmat. A szerviták viszont ragaszkodtak a bérbeadásokhoz, mert nagy jövedelmet biztosítottak a rend számára. A választott polgárság 1845-ben foglalkozott a szervitakolostor és kert közhasznú célokat szolgáló felhasználásával. Staffenberger István városi tanácsos javaslatára a választott polgárság elhatározta, hogy a kolostort és kertet megszerzi a rendtől iskola és nyilvános köztér céljára s ennek keresztülvitele érdekében terjedelmes beadvánnyal fordult az ország nádorához, József főherceghez. A nádort arra kérte a választott polgárság, hogy Pest városának mellékelt felségfolyamodványát vegye pártfogásába és ajánlja a király jóindulatába. Indokolásul még azt is felemlítette a választott polgárság, hogy a régi telekkönyvek bizonyága szerint a szerviták templom és kolostor építése céljából kapták a telket („den ganzen Grund zu nichts sonsten, als zur Erbauung eines Klosters und einer Kirche benutzen zu dürfen.” Verschönerungs-Akten 11479.). Hangsúlyozottan kiemelte beadványában a választott polgárság, hogy a város közepében levő klastrom fekvésénél fogva kiválóan alkalmas lenne a létesítendő új ipariskola céljaira és kevés anyagi befektetéssel rövidesen átadható volna rendeltetésének; a szervita-kert pedig nyilvános köztérre lenne átalakítandó, miáltal egyrészt a közegészség ügyét mozdítanak elő, másrészt pedig városszépítési szempontok érvényesülhetnének ezáltal. Ugyanis a kert magas kőfal-kerítésének lebontása után az Invalidusok épülete előtt szabad tér keletkez-

nék, minek következtében a palota főhomlokzatának építészeti szépségei sokkal hatásosabban ragadnák meg a szemlélőt és a „létesítendő köz-tér által a város díszében, a közönség pedig kényelmében gyarapodnék”. (Versch.-Akten. 11479.) Az istállók céljaira létesített fabódék azonnal lebontandók lennének, mert fenntartásuk a Belváros területén semmiképpen sem kívánatos, sőt kényszerítendő lenne a szervita konvent azok mielőbb való eltávolíttatására. A város nem ingyen kérte a kolostort és a kertet, hanem helyette teljes kárpótlást helyezett kilátásba, mert a Teréz-külvárosban értékesebb ingatlant és plébániatemplom építését ajánlotta fel a szervitáknak. Ez a terv azonban nem valósult meg, mivel a szerviták közbenjáróik révén arra törekedtek, hogy belvárosi egységes ingatlanukat megtarthassák, viszont az ipariskola felállítására is alkalmasabb megoldást talált a város.

A szerviták egységes telekkomplexumában, annak kiterjedésében az 1870. évi május hó 3-án kelt adás-vételi szerződés eszközölt lényeges változást, ugyanis ekkor vásárolta meg a magyar kincstár a szervitáktól azt a telket, ahol ma a postapalota áll. A megvett telek nagysága 1052 négyszögöl, 4 láb és 6 hüvelyknyi volt. A kincstár vételár fejében négyszögölenként 215 forintot, vagyis összesen 226.342 osztrákértékű forintot fizetett a telekért. A kincstár a postapalota építését már 1871-ben megkezdette és 1873-ban a munkálatokat be is fejezték, úgy hogy ekkor átadták az épület rendeltetésének. A posta-palota építésével kapcsolatosan a szervitáknak is át kellett alakíttatni épületeiket még pedig olyan formán, hogy az új postapalotával az Uri-utca felől a kolostort, a Gránátos-utca felől pedig a templomot teljes összhangba kellett hozniok építészeti szempontból átalakítások, illetve beépítések által. Az 1873. évi állapotnak megfelelő alakban látható még ma is úgy a postaépület, mint a szervita-konvent temploma és kolostora.

Az 1871—73. évi építkezések megkezdése előtt hatósági kisajátítások is történtek, amelyek az egységes szervita telektömböt határoló utcák szabályozásával váltak szükségesekké. A pestvárosi tanács az 1871. évi 4494. számú határozatában kimondotta, hogy az Uri-utca torkolata a Szervita-tér sarkánál 6.3 öl széles legyen, ez az utca-szélesség pedig a szervita-telek Zsibárus-utcai sarkáig 6 öltre keskenyíthető le azon célból, hogy a 6 öltre kiszélesítendő Zsibárus-utca torkolata egyenlő legyen az Uri-utcának e ponton való szélességével. Az Irgalmasok-utcáját változatlanul 7 öl szélességben hagyták, csak az Irgalmas-utca és Szervita-tér sarkánál kaptak a szerviták 1 négyszögölet az utca területéből. Ezek alapján a szerviták utcaszabályozás címén összesen 81 négyszögölet adtak telkükből a városnak, a város pedig 1 négyszögölet engedett át a szerzetnek. A kisajátítás természetesen minden kárpótlás nélkül történt, mivel a város utcaszabályozást hajtott végre.

Az ingatlanok telekkönyvezése szintén az 1871-73 évek között történt. Az egységes szervita-ingatlan telekkönyvi száma 458 volt. A postapalota céljára eladott ingatlan áttelekkönyvezése a magyar kincstárra 1871-ben az adás-vételi szerződés aláírása után foganatosított, miáltal a szerviták tulajdonában maradt telek megtartotta az eredeti 458 számot, míg a kincstár telke a 458/a számot kapta. A szerviták ezután 1872-ben saját telküknek újból való telekkönyvezését kérték olyan értelemben, hogy a templom és kolostor területe külön-külön telekkönyvi jószágtestként telek-

könyveztessenek. A pesti kir. törvényszék, mint telekkönyvi hatóság 1873. február 17-én kelt 2112 számú végzésében helyt adott a kérelemnek és elrendelte, hogy a kolostor területe 458 tkvi számmal 850 négyszögöl kiterjedésben irassék át, a templom telke pedig 458/b tkvi számmal 202 négyszögöl területtel a szervita-konvent nevére telekkönyveztesék. (Sz. főv. levéltár: VI. 70/869.)

Az eddig elmondottakban számot adtunk a régi 12, 13, 14 és 35 számú telkek állapotáról és változásairól. Az ugyancsak régi 11 számmal jelzett ingatlan sorsával azonban jogi szempontból kell foglalkozni, ugyanis e telkekkel kapcsolatosan — mely valóságban a mai Szervita-tér — az idők folyamán több ízben felmerült a tulajdonjog kérdése, vajjon a szervitákat kell-e tényleges birtokosoknak tekinteni, vagy pedig egyéb körülmények figyelembevételével Pestvárosát, illetőleg a székesfővárost? A régi belvárosi telekkönyv bizonyossága alapján a tulajdonjog vétel címén a szervitákra szállott át azon megszorítással, hogy azzal a szerzet, mint tulajdonos szabadon nem rendelkezhetik, épületet nem emeltethet rajta, csupán vallásos jellegű szobrot, és a területnek minden időig szabad térként kell megmaradnia.

Jogi értelmezés szerint a tulajdonjog az idézett 1726. évi május 20-án kelt telekkönyvi bejegyzés értelmében kétségtelenül a szervita-konventet illette meg és illetné meg a jelenben is, ha az ismert korlátozást tekintve előtérbe nem nyomulna az a kérdés, vajjon gyakorolták-e a szerviták ezt a tulajdonjogot? Erre határozottan lehet válaszolni, hogy nem, mert a tulajdonjog épségben tartását igazoló köztelherviselést a szerviták a szóbanforgó telekre nézve nem tudnák bizonyítani, mert adót utána sohasem fizettek. Ezzel szemben a Szervita-teret mindig a főváros tulajdonát képező közterületek felsorolása között találjuk minden megjegyzés nélkül, ami kétségtelen bizonyítéka a pestvárosi tanács által 1726-ban meghatározott korlátozásokban gyökerező és törvényszerű elbirtoklásnak.

A Szervita-térre vonatkozóan az elbirtoklás ténye már 1728-ban megkezdettnek tekinthető, mert a pestvárosi tanács 1728. december 10-én tartott ülésében foglalkozott a szerviták azon kérelmével, hogy az 1726. évben megvett ingatlan 50 forint vételára a tér közepén felállítandó Mária szobor költségeire adassék vissza a rendnek. A pestvárosi tanács a kérésnek részben helyt adott, amennyiben 30 forintot visszafizetett a szervitáknak. (Die W. W. Ehrw. P. P. Serviten suchen an, weillen sie für den Platz vor ihren Kloster 50 fl. zu den Stattgrundbuch erlegt, dieser Platz aber nun eine Maria Säullen darauf aufzurichten destiniret seyc, der Magistrat möchte ihnen pro subsidio ejusdem operis sothane Auslaag wider grossgünstig zurückzahlen lassen. In Ansehung, dass dieser Platz zu frommen Sachen mithin zur Ehre Gottes employret wird, werden zur Beyhülff dessen 30 fl. resolvirt, welche Hr. Stattkammerer denen W. W. E. E. P. P. Serviten gegen Quittung zurückzuzahlen hat. Pesti tan. jkv. 1728. december 10.) A szerviták ez alkalommal nem a szokásos segélyezést kérelmezték a várostól, hanem kifejezetten az ismeretes korlátozások figyelembevételével a telekért fizetett vételárat kívánták vissza anyagi segítség címén, ami kétségtelenül a mai jogi okoskodás mellett a tulajdonjog megszerzésének egyik bizonyítékát szolgáltatja.

Nem lehet megemlítés nélkül hagyni az 1841-ben történt azon eseményt sem, amikor első ízben lett a tulajdonjog vitássá a város és a szerzet között, amelyre a téren felállítandó cukrászbódé engedélyezése szolgáltatott

alkalmat. Az engedélyt a város adta, a szerviták ezzel szemben a vallásos szellem megsértésére és tulajdonjoguk épségbentartására hivatkozva annak rögtöni visszavonását szorgalmazták. A vitát békésen nem tudták elintézni, amiért a szerviták a hercegprímás útján, a kegyeletes hely megbecstelenítésének a hangsúlyozása mellett, az ügyet a helytartótanács elé vitték, mely határozatában az 1726. évi telekkönyv alapján kimondotta, hogy a tulajdonjog a szervita-konventet illeti meg. A helytartótanács e határozatának meghozatalára a hercegprímás felirata minden bizonnyal nagy hatást gyakorolhatott, úgyhogy Pestvárosa meg sem próbálta velük szemben az ellenkezők igazolását. A helytartótanács nem is alapította rendelkezését semmi egyébre, mint arra a puszta tényre, hogy 1726-ban átírták az ingatlant a szerviták nevére, a tulajdonjog kiaalkulásának szempontjából figyelembejöheto többi indokokat mellőzte.

A vitás tulajdonjogi kérdés tisztázását az 1880. évi városrendezési munkaprogramm tette lehetővé, illetve olyan helyzetbe hozta, amelyben a tulajdonjog eldöntöttnek tekinthető. A Szervita-tér szabályozása az 1880. év elején került első ízben napirendre, amivel kapcsolatosan a tér közepén álló Mária szobor kijavíttatása is esedékessé vált. Természetesen felmerült a kérdés, vajjon kinek van joga a teret szabályoztatni és kinek a kötelessége a szobor rendbehozatala? A teret a székesfőváros, mint közterületet a sajátjának tekintette, és annak szabályzását hatósági feladatnak tartotta. A Mária szoborra vonatkozólag azonban érintkezésbe lépett a főváros a szervitákkal, hogy tisztán láthassa a véleményüket a szabályozással kapcsolatosan a tulajdonjogot illető kérdésben. A megállapodás létrejött és a főváros II. ügyosztályának 1880. évi március hó 1.-én az ügy érdemi részét illető előterjesztése a következő volt: „Tekintetes Tanács! A kérdéses szobor építmény kijavítását és befestését a bizottmányi jelentésben felhozott indokok alapján az ügyosztály szintén kívánatosnak tartja. Azonban az intézkedések megtétele alkalmával felmerülven azon kérdés, vajjon a kérdéses szobor kinek a tulajdonát képezi s így a helyreállítás kötelezettsége kit terhel? az ügyosztály kutatást eszközölt e körülmény kiderítése céljából, mi azonban iratok hiányában kipuhatható nem lévén, érintkezésbe tette magát a szervita szerzet főnökével. Ezen eljárása az ügyosztálynak azon eredményre vezetett, miszerint a szerzet főnöke kijelenté, hogy a kérdéses szoborépítmény a szerzet tulajdonát képezvén, kötelességének ismerte a szerzet eddigelé azon a szükséges javításokat évenként megtenni s ehhez képest készségét jelenté ki arra nézve is, hogy a tér parkirozása alkalmával s azt megelőzőleg a kedvező idő beálltával annak helyreállításáról és befestéséről most is gondoskodand, kérvén egyszersmind, miszerint a hatóság által értesíttessék azon időpontról, a midőn a parkirozási munkát meg fog kezdetni, hogy ennek alapján a szobor előzetes kijavítása iránt intézkedhessék.” (II. 84/1880.)

Az ügyosztály javaslata alapján a tanács 1880. évi március hó 6-án tartott ülésében kimondotta, hogy „ezek folytán tehát és tekintettel az ügyosztály előterjesztésére, mely szerint a kérdés alatt álló szobor-építmény a helybeli szervita szerzet tulajdonát képezi, s ez okból annak jókarban tartásáról, illetve kijavításáról és befestéséről is nevezett szerzet tartozik gondoskodni, mire nézve a szerzet főnöke készségét szóbelileg különben is kijelenté, — megkerestetni határoztatik a többször említett szerzet főnöksége az iránt, miszerint a szóban forgó szobor-építmény kijavításáról és be-

festéséről a kedvezőbb idő beálltával és a tervezett parkírozási munkálatot megelőzőleg gondoskodni szíveskedjék." Döntő bizonyítéka a tulajdonjog kérdésének ez a tanácsi határozat, mely magában foglalja az ügyosztályi jelentésben levő és a szervitarend főnöke által tett kijelentést, mi szerint a Mária szobor a szervitarend tulajdona, annak karbantartásáról úgy a jelenben, mint a jövőben gondoskodni a rendnek a kötelessége. A Szervita-tér szabályozása és parkírozása tekintetében a rendfőnök semmiféle nyilatkozatot sem tett, már pedig az el nem képzelhető, hogy e kérdés kapcsán a rendfőnök ne ragaszkodott volna a tér tulajdonjogához is, ha ennek törvényszerű voltát kellő módon igazolni tudta volna. Minthogy ennek semmiféle nyomát sem lehet találni az iratok között, a rend főnöke hallgatólag elismerte ez alkalommal, hogy a város a Szervita-teret tulajdonaként, mint közterületet szabályozhassa és rendezhesse minden korlátozás nélkül. Az is bizonyos, hogy a város nem szabályozta és rendezte volna az 1880. év elején a teret első ízben, ha a szervitarend kifejezetten fenntartotta volna tulajdonjogát, hanem ebben az esetben köztestületi hatalmával kényszerítette volna a város a szervitarendet e munkálatok foganatosítására, ami a valószínűségben nem történt meg.

Ezek alapján nyugodtan lehet mondani, hogy a tér közepén álló Szűz Mária szobor a szervitarend tulajdonát képezi, míg a tér, mint közterület Budapest székesfőváros birtokába tartozik, a békés elbirtoklás címén.

Dr. Rokken Ferenc.

Özv. gróf Brunszvik Antalné házai

Ugy a Beethoven centennariummal kapcsolatos, Brunszvik Terézzről mint az „Unsterbliche Geliebte”-ről szóló iratokban, valamint a kisded-óvókat tárgyaló munkákban, a Mikó-utca 1. számú, az Attila-utcával sarkot képező, emléktáblával ellátott ház, melyben Brunszvik Teréz Magyarország első „Angyalkert”-nek nevezett kisdedóvóját állította fel, — úgy szerepel, mintha az a Brunszvikék családi háza, a „Brunsztvik Palota” lett volna, ahol a család budai tartózkodása alatt lakott.¹⁾ Ezzel szemben Brunszvik Teréz Naplóiban és egyéb irataiban olyan megjegyzések foglaltatnak, melyekből kétségtelenül kiviláglik, hogy a Mikó-utcai ház nem volt a családi házuk, melyben a téli hónapokat töltötték. Mivel pedig a Naplókban és okmányokon alapuló Brunszvik-biográfia megjelenése a közel jövőben nem igen várható, talán nem lesz érdektelen, ha a kéziratos biográfiából egyelőre a Naplókban többszörösen és pedig többesszámban említett házakat az alábbiakban ismertetjük.

Brunsztvik Teréz az első kisdedóvójának megnyitását illetőleg Memoire-jaiban a következőket mondja:

... megnyitottam Isten áldásával a Krisztina-elővárosban édes anyám házában az első anya- és mintaintézetet 1828. június 1-én” (Brunsztvik Teréz Emlékiratai. Ford. Dr. Petrich Béla. 96. lapon²⁾). Rapos József a kisded-nevelésügyet tárgyaló alapvető munkájában így említi: „... a krisztinavárosit 1828. jun. 1-én nyitotta 200 pf költséggel Gróf Brunswick Teréz édes

anya Gróf Brunswick Antalné házánál.” (Rapos József: Brunswick Teréz grófhölgynek a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve, vagyis a köz- és alapnevelés ügy multja és jelene hazánkban. Pest, 1868. 79. lapon.)

Az idézett sorok egymagukban természetesen nem kelthették fel a képtelt aziránt, vajjon a Mikó-utcai ház családi ház volt-e vagy sem, annál is inkább nem, mert hiszen a Memoire-okból tudjuk, hogy Brunsvik Antal gróf feleségét tette meg általános örökösének, és csak Teréz unszolására vette az anya maga mellé társul a birtok kezelésében fiát Brunsvik Ferencet (Emlékiratok 102 l.), úgy, hogy akár családi házra is teljesen ráillett volna az a megjelölés: az anya háza (das Haus der Mutter).

Sokkal inkább gyanút keltő a ház külseje és belseje, mely — még ha számba is vesszük az akkori idők szerényebb igényeit — mégsem lehetett nagyon alkalmas előkelő lakók befogadására; azonfelül pedig az az ismert tény, hogy a magyar főurak, a 18. században, ha nem Bécsben szereztek palotát, leginkább a budai Várban, nem pedig az elővárosban építkeztek, illetve választottak lakóhelyet. Csak végig kell lapozni a korabeli Schematismusokat, melyekben az udvari vagy egyéb főméltóságoknak lakhelyei is be vannak véve.

De természetesen mindezen megfontolásoknál fontosabbak a Naplók és egyéb iratokban foglalt feljegyzések, melyek, mint már említettük, nem egyeztethetők össze a Mikó-utcai ház helyrajzával, s melyek különben is több házról emlékeznek meg (die Häuser), de különösen fontosak és szinte perdöntők azok a konkrét megállapítások, melyekre a „Miscellanea” M. 3. jelzésű 1814-ből származó kis beíró könyvecskében bukkantunk. Özy. Brunsvik Antalné végrendeletéhez csatolt 1808-ból kelt záradékmásolatában ugyanis a következőket olvassuk:

„Mivel szükségesnek tartom, hogy a házakra vonatkozólag pontos nyilatkozatot adjak, tehát Teréz leányomnak adom a 200. számú házat, Jozefin leányomnak a 199. számú házat, Karolin leányomnak a krisztinavárosi házat, és fiamnak azt a házat, melyet Martonvásáron építtettem. A Tokayban levő szőlőt Jozefin leányomnak és ha még egy ingatlant szeretnék ott, ugyancsak ő neki. A Huszárnál levő 4000 fl.-nyi összeget Tesi leányomnak kelengyére. Budán 1808. nov. 15.”

„Codizill. Da ich es für nothwendig finde in betreff der Häuser eine bestimmte Erklärung zu machen, so gebe ich namentlich meiner Tochter Therese das Haus No. 200, meiner Tochter Josephine das Haus 199, meiner Tochter Caroline das Haus in der Christinenstadt u. meinem Sohne das Haus, welches ich in M. V. erbaut habe. Den Weingarten in Tokay meiner Tochter Josephine u. sollte ich daselbst noch ein Grundstück erwerben, ebenfalls derselben. Das Capital bei Huszár 4000 fl. der T(ochter) Tesi zur Ausstaffierung. Ofen, 15-ten 9-ber 1808.” (M. 3. 94. kézirati lap.)

Ez a záradék világosan mutatja, hogy Brunsvikné csakugyan teljes szabadsággal rendelkezett az ingatlanokkal is, tehát mindegyik háznak teljes jogú tulajdonosa volt, és így mindegyikre ráillett a „Haus der Mutter” megjelölés; másrészt pedig, hogy Budán 3 házuk volt Brunsvikéknak, köztük a Mikó-utcai ház is.³⁾

Ezekből az adatokból kiindulva, a fővárosi levéltárban végzett kutatások igazolták Brunsvik Teréz naplóinak bejegyzéseit.

Tárgyalásainkat azzal a házzal kezdjük, melyet a Brunsvik kutatás

már régebből és pedig mint egyedüli Brunszvik házat ismer: az emléktáblával megjelölt I. Mikó-utca 1. számú házzal.

A záradék azon rendelkezéséből, mellyel Jozefinnek több ingatlant juttatott, arra következtethetünk, hogy az anyagrófné jóvá akarta tenni azt a hibáját, mellyel Jozefint úgyszólván kényszerítette az öregebb Deym gróffal való házasságra, akinek vagyoni viszonyairól nem informálódott, s kinek a Jozefinnek szánt hozományt nem adta ki, és akiről azután kisült, hogy vagyontárgyai teljesen meg vannak terhelve, ami a családban nagy izgalmakat keltett, amint azt Brunszvik Teréz memoirje-jaiban részletesen előadja. (Emlékiratok 47—49. l.)

Hogy ez a záradék-másolat az 1814-es könyvecskében található, annak okát abban kereshetjük, hogy Brunszvik Teréz újra vagyoni romlás szélén látja Jozefint, aki ebben az időben vált el végleg második férjétől báró Stakelberg Kristóftól, miután egy szerencsétlen birtokkvétellel meglevő tőkéit elvesztette, úgy hogy szinte teljes szegénységnek nézett elébe, és így Teréz önmaga megnyugtatósára írhatta le a záradékot, melyben Jozefinnek több ingatlan, mint készpénz van szánva, és így remény volt arra, hogy megóvható a teljes elszegényedéstől. Jozefin 1814—1816 közötti küzdelmeit, melyekből Teréz is kivette részét, a memoireokban ecseteli. (Emlékiratok 80—81. l.).

Amint a záradékból kivehető, a krisztinavárosi házat Brunszvikné legfiatalabb leányának gróf Teleki Imréné, Brunszvik Karolina grófnőnek hagyta. Az örökség átvétele több transzaksiót tett szükségessé, melyek a régi budai telekkönyvekben nyomon követhetők. A Budai Telekkönyvek 25. számú kötetében („Hausgewöhr-Protocoll über die Christinenstadt” gyűjteményben a Christinenstädter Hausgewöhr Liber V. jelzésű kötet) a 85., 86. és 87. lapon megörökített 1839. október 19.-én kelt ügyiratokból megtudjuk, hogy gróf Teleki Imréné megbízásából, Richwaldszky Antal a kir. magy. helytartótanács számtisztje az elhunyt öz. korompai Brunszvik grófné számára a tulajdonjogot kebelezte be a 349. számú telekre, melyet a nevezett grófné kiállított reverzálisa szerint mint erődítményi telket (Fortificationsgrund) bírt.⁴⁾ Az 1818. máj. 27.-én kelt rendelettel az erődítményi telkek a város jurisdikcziójába mentek át, amiért is Richwaldszky Antal a tulajdonjog megszerzéséért, a város által a kincstárnak fizetett 262 fl 30 kr. megtérítésével a telket néhai gróf Brunszvikné nevére iratta. A következő lapon (86) levő iratból pedig arról értesülünk, hogy ugyancsak Richwaldszky Teleki Imréné grófné, szül. Brunszvik Karolina nevében megszerezte a tulajdonjogot a 349-es telekre, melyet öz. Brunszvikné szül. Seeberg Anna bárónő bírt a 85 lap bejegyzése szerint, és amelyet Brunszvik grófné halála után a fentnevezett Teleki grófné egy 1829. dec. 19.-én kelt és 1830. jun. 9.-én közzétett záradék 4.-ik pontja értelmében, örökség gyanánt vett át. Ezt az örökséget, ugyancsak 1839. okt. 19.-iki kelettel, Richwaldszky Teleki grófné megbízásából eladta Kis Ferenc bácsmegyei táblai ülnöknek, aki az adás-vevési szerződés alapján a házat 12.800 fl. Conv. Münzeben megvette és a tulajdonjogot nevére iratta.

Ha már most e háznak további sorsát nézzük, a Budai Telekkönyvek 14. Krisztinaváros jelzésű, az 50-es évekből származó immár magyar és német nyelvű kötetében az eddig 349-el jelzett telket 389., 390., 387-es számok alatt találjuk nyilvántartva. A „Fekvés leírása, szomszéd határai” című rovatban a következőt olvassuk: Ein Eckhaus in der Hauptgasse

mit 357 Haus und 336 Garten □ Klafter. Azaz: Egy sarokház a Fő-utcában 357 négyzetöl háztelek és 336 négyzetöl kerttelekkel. A „Tulajdonos” rovatban megtaláljuk Franz von Kiss urat, tehát azt, aki Telekinétől megvette. Hogy ez azonos azzal, kitűnik a „Jogcím” rovatból, ahol utalás van a Lib. 5. pag. 87-re, azaz a fent leírt adás-vételi szerződésre. Ez is bizonyítja, hogy a 349-es telek azonos a 389., 390., 387. hármasszámmal jelzett telekkel.

A további kutatás számára már rendelkezésre állanak a címtárak, az Adressenkalenderek. A legrégibb,⁵⁾ melyhez hozzájuthattunk, az 1869-iki.

Ebben a Franz von Kiss tulajdonát képező ház és kert megint számot változtatott: 386. és 387. lett. Ugyanígy az 1875-iki címjegyzékben, és pedig mint a Hauptgasse-Főutcában levő ház, míg aztán 1882-ben a Hauptgasse az Attila-utca nevet nyerte, a 387. és 386-os telek és ház tulajdonosaként ifj. Orbán Antalt találjuk egészen 1890-ig. 1904-ben pedig ez a ház hely az Attila-utcától a Lógody-utcaig terjedően, az Attila-utca 41. 43. 45. házsámok és a Mikó-utca 1. szám alatt soroltattak fel, és báró Ringelsheimné szül. Kiss Ottilia — tehát valószínűleg Kiss Ferenc leszármazottja vagy rokona — tulajdonát képezte, míg 1928-ban az első óvoda felállításának 100 éves fordulóján özv. Turnowszky Gyuláné bírta.

Tehát ez a ház, mely már 1830., illetve 1839-ben szűnt meg a Brunsvik család tulajdona lenni, és melyről megállapítható volt, hogy az erődítmény vonalába esett, és így szükség esetén a lebontásnak is ki volt téve, melyről láttuk, hogy Brunsvikné életében nem is jegyeztette be a tulajdonjogot, nem lehetett a Brunsvikék családi háza. Ezzel a határozott megállapítással szemben azonban nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy mikor került Brunsvikék tulajdonába. Hogy 1808-ban már megvolt, azt az idézett végrendelet záradékából tudjuk. Viszont a krisztinavárosi telekkönyvek azt mutatják, hogy ezeket a Fortificationsgrundokat 1773 és 1796 közötti időben szerezték meg leginkább az illetők, s mivel a fentidézett Hausgewöhr Brunsvikné jelöli mint megszerzött, feltételezhetjük, hogy özvegységének első éveiben, tehát 1792-re következő években, esetleg 1796-ban szerezhette meg Brunsvikné is.

Mint a Brunsvik Teréz biográfiájához tartozó kis adatot megemlíthetjük, hogy a Krisztinavárosban Brunsvik Teréz anyai ágon való rokoni is vettek házat, nevezetesen Seeberg Erzsébet bárónő, férjezett Burgmann Károlyné (később Várffy) és annak fivére Seeberg Mihály nyugalmazott százados. Seeberg Erzsébet bárónő, Teréz unokanővére sokat volt a Brunsvikék házában, sőt 1810-ben vendégként elkísérte Brunsvikné és Terézt Karlsbádba. A kisdednevelés ügyében, különösen a kisdedővő megnyitása után is buzgólkodott; sokat emlegeti őt Brunsvik Teréz naplóiban, ami könnyen érthető, ha tudjuk, hogy a Krisztinavárosban laktak. A Christinenstädter Hausgewöhr Lib. 4. (modern szám 25.) jelzésű kötet 32.-ik lapján arról értesülünk, hogy Seeberg Mihály és két nővére Burgmanné és Rezsánné 1828-ban jun. 14.-én Hinka kamarai ügynök közvetítésével, megszerezték a Schall Barbara hagyatékából a 310 alatt levő házat, melyet 1844-ben Seeberg Mihály százados vett át, lefizetve érte a teljes vételárt 13.100 fl (Christinenstädter Hausgewöhr Lib. 5. No. 353 alter, 392 neuer, Pagina 243). Brunsvik Teréz midőn 1841-ben visszatért külföldi útjáról, azt a gondolatot is felvette, hogy Burgmanné, illetve Várffy-

néhoz költözködik, amit aztán mégsem valósított meg, mert mégis inkább Pesten akart lakni. De későbbi naplóiban sokszor esik szó látogatásairól Budán Várffyéknál.

Ami már most a tulajdonképeni „családi házat”, a Brunszvik palotát, illeti, arra nézve a régi Budai Telekkönyvek „Vöstung Hausgewöhr-Protocoll” feliratú Liber II. (1749—1798) kötete ad felvilágosítást. Itt a 151. lapon, No. 167 alatt (mely szám a telek, illetve a házszámot jelenti) bejegyzett német nyelvű adás-vételi szerződésből megtudjuk, hogy Brunszvik Antal gróf, Brunszvik Teréz édesapja, a várban herceg Eszterházy ingatlanai-val tőzsomszédságban levő házat Abaffiné-tól (Frau Josepha Abbafin) megvette. Az is kitűnik a szerződésből, hogy Brunszvik Antalék a házat már előzőleg bérben bírták, és elővételi jogot biztosítottak maguknak a bérleti szerződésben, melyet érvényesíteni is kényszerültek. Abaffiné halála után ugyanis ennek örökösei a házat pribárdi Jankovich Jánosnak akarták eladni, 12.000 fl-ért, 400 frt foglaló mellett. Ez ellen a szerződés ellen Brunszvik Antal óvást emelt (Einstand gemacht) és az elővételi jogot biztosító szerződés (Contractus locati conducti) bemutatása alapján, a fentjelzett vételár és foglaló lefizetése után, a városi hatóság a ház tulajdonjogát Brunszvik Antal gróf nevére iratni megengedte 1784. nov. 17.-én (die Gewöhr unter 17. Nov. 1784. auszufertigen gewilliget).

A ház méreteire is felvilágosítást nyerünk abban a szerződésben, mely-lyel Abaffiné annak idején a házat 1777-ben bizonyos Gruberné (Gruberin)-től megszerezte. Ugyanazon Liber II. 103-ik lapján ugyanis ez adás-vevési szerződés bejegyzése alatt a ház tervrajza látható a megfelelő méretekkel (so remensuriert wie die zu End stehende Figur zeigt), azaz: homlokzatban és hátban 19 öl, két oldalának mindegyike 22 öl és 2 láb; területe pedig 475 négyzetöl. A területnek ez a nagysága egy kis kertet is lehetővé tesz, melyről a Brunszvik Teréz naplóiban mint „Gärtchen” történik említés.

A ház visszamenő történetét illetőleg azt látjuk, hogy Gruber asszony, született Euphemia von Mayern a házat atyjától örökölte, részben már atyja életében ajándékuul bírta (partim titulo hereditatis partim donatione); tulajdonjogát 1752. március 14.-én jegyezték be a telekkönyvbe, Lib. II. Fol. 19 alatt. Mayern Theobald pedig üres telekként jutott a két telekből álló házhelyhez, melveknak méretei azonosak a fent említett Brunszvik-ház méreteivel, és tulajdonjoga a budai telekkönyv (Gewöhr-Protocoll der Stadt Ofen) Lib. I. Anno 1696. jelzésű könyv, Fol. 11. versóján van bejegyezve 1696. nov. 27.-iki kelettel.

A házra vonatkozólag, a Brunszvikék által való megszerzés időpontjától kezdődőleg, csak az 50-es évek telekkönyvében találunk adatokat. Ezek a telekkönyvek, mint már fentebb láttuk, már a német mellett magyar rovathelirásokkal vannak ellátva, és így „A fekvő birtok neve, terjedelme és szomszéd határai” című rovatban német nyelven ezeket olvashatjuk: 199/ régi, 191 új szám. Vár. Egy ház a Dísztéren (Paradeplatz) 475 négyzetölben, 19 öl homlokzatban és hátban, 22 öl és 2 láb oldalt. „A birtokos neve” rovatban: Brunszvik Antal. A következő rovatban, „Jelen birtokos vagy zálogbirtokos jogcíme” felirattal, utalást találunk a fent ismertetett adásvevési szerződésre 1784-ből, a kifizetett 12.000 fl, vételárra és a 400 frtnyi foglalóra. Végül pedig ott találjuk az özv. Brunszvik Antalné végrendeletéhez csatolt, 1829. dec. 29.-én kelt záradék megemlítését, mely a

Brunszvik Teréz által adott verziótól eltérően a neki hagyott házról úgy rendelkezik, hogy annak tulajdonjoga és haszonélvezete Brunszvik Terézt illeti élethossziglan, de hogy Brunszvik Teréz halála után az a férfi descendenciára szálljon, azaz az örökhagyó fiára Brunszvik Ferencre, vagy annak fiú örököseire.

Ugyancsak itt találjuk folytatólagos bejegyzésként a kiskorú Géza örökösödési igényének a jelzett házra való telekkönyvi bekebeleztetését anyja, özv. Brunszvik Ferencné szül. Justh Szidónia kérésére (Fassions Prothocollum pag. 128. sub No. 221/656. alatt, 1855. július 11.-én.).

A ház további sorsáról most már a m. kir. pestvidéki járásbiróság telekkönyvi levéltára ad felvilágosítást. A budai telekjegyzőkönyv No. 28. alatti bejegyzésből kitűnik, hogy N.E. 3206/g 1857. júl. 29-iki beadvány elintézéséként bírósági utasítás folytán Brunszvik Teréz előjoga töröltetett és átruháztatott a kiskorú Brunszvik Geizára, 1857. aug. 11.-én. 1889-ben pedig — folytatólagos bejegyzés — Brunszvik Géza kiskorúsága töröltetett, és most már Brunszvik Teréz élethossziglani haszonélvezeti joga bekebeleztetett a várbeli 191. sz. házra (78. számú parcella) és végül 1859. szept. 20.-án N. E. 1612/g alatti Dukán 1859. szept. 8.-án kelt eredeti törlési engedély alapján, Brunszvik Teréz haszonélvezeti joga is töröltetett. Ez az adat egyúttal életrajzi adat is, melyből látjuk, hogy a már 84 éves és Dukán gróf Nádasdnyé Forray Juliánál tartózkodó Brunszvik Teréz rokonai kérésére beleegyezett haszonélvezetének törlésébe, amit a naplókban is megemlít, és ami azután elég nehézségeket okozott neki.

A Brunsvikék harmadik házaról, melyről Brunszvik Teréz 1810. és 11. évi naplóiban emlékezik meg, különösen annak előbbi tulajdonosáról, özv. Terstyánszky Dánielnéről, ugyancsak a budai telekkönyvek adnak felvilágosítást. A már több ízben idézett Hausgewöhr Protocoll Lib. III. jelzésű kötetben, a 69. lapon, No. 199 alatt megtudjuk, hogy Brunszvik Antalné szül. Seeberg Anna bárónő Terstyánszky Dánielné szül. Fritz von Rusterfeld Antonia urnőtől, néhai Terstyánszky Dániel udvari kamarai tanácsos és kamarai levéltári igazgató özvegyétől, a fent tárgyalt ház szomszédságában fekvő 199-es számmal jelzett házat olyanformán szerezte meg, hogy mint közvetlen szomszéd óvást emelt egy már majdnem perfektuált eladás ellen, mely szerint Terstyánszky Antalné házát Hillegast Károlynak a palatinus főherceg komornyikjának szándékozta eladni, akinek tulajdonjoga a Lib. III. fol. 68. 1807. márc. 22.-én kelt irattal előjegyeztetett, — és akinek Brunszvik Antalné a már minden nemű címen 7958 fl. 34 kifizetett összeget visszatértette és így a házat a maga tulajdonába vehette, 1807. ápril. 27.-én.

Terstyánszky Antalné maga is csak pör útján juthatott e háznak birtokába, miután azt Anton von Khaill, Terstyánszky Dániel öccse, mint örökséget bírta, és akinek tulajdonjoga 1800. dec. 12.-én be is volt jegyezve a budai telekkönyvek Vár Liber III. jelzésű kötetébe, No. 298. Fol. 19. alatt. Ezzel szemben özv. Terstyánszky Antalné, 1804. június 4.-éről kelt végrehajtási jelentés (decretirte Executions-Relation) és egyházhatósági ítélet (Consistorial Sentenz) alapján, pörrel megtámadhatóan, (salvo litis jure) vette birtokába az ingatlant, melynek tulajdonjogi bekebelezése 1805. április 16.-án kelt. (Budai Telekkönyvek. Vár. Lib. III. No. 199 Fol. 50). Maga Terstyánszky a házat 1785-ben vette a Bisztray és Nöblinger örökösöktől, és birtokjogát 1785. decemberben írták be a budai telekkönyvek Vár. Lib. II. No. 166. fol. 153. alatt. Tehát egy évvel később mint Brunsvikék az első

budai várbeli házukat vették, amint hogy az itt felsorolt adás-vételi jegyzőkönyvekben mindegyik transzaksiónál expressis verbis meg van említve, hogy a ház a „gräfl. Brunszviksche Haus”-sal szomszédos, azaz a Brunszvik grófék házával.

A Nöblinger és Bertoni vagy Bisztray örökösök — akikről Terstyánszky vette, csak 1785. jan. 21.-én kerültek a ház birtokába, (Lib. II. No. 166. Fol. 152 verso) örökségül az elhalt Judith v. Wolflingen után, aki első férje után özv. Nöblingerné volt, és 1771. április 27.-én szerezte meg a házat. (Lib. II. Alter No. 237. Neuer 166. Fol. 75.).

A Terstyánszky-ház méretei kisebbek voltak a Brunszvik-házénál. Homlokzata 4 öl és 5 és fél láb, háta 12 öl. Bal oldala egyenes vonalú 15 öl 4 láb, jobb oldala szögben törő, melynek a homlokzat felőli rövidebb része 2 öl 4 láb, hosszabb része 13 öl. Tehát nem olyan szimmetrikus alakú, mint a Brunszvik-ház.

Ez a ház, mely mint a Brunszvik Teréz által megöröztött végrendeleti záradék-másolat mutatta, az 1821. március 5.-én elhalt Brunszvik Jozefinnek, másodsorú férjezett Stakelberg Kristófné bárónénak volt szánva, nem maradt meg a Brunszvikék tulajdonában. Hogy mikor cserélt gazdát, azt megállapítani nem lehetett, mert a Lib. III.-ban, melyben az 1798—1829-ig terjedő Telekbejegyzések foglaltatnak, nincs nyom, mely egy esetleges eladásra vallana. Ellenben az 50-es évek telekkönyvében a Brunszvikék 199/191-el jelölt háza után 198/192 jelöléssel bíró ház, mint a Rathhausplatzon levő szerepel, Frau Julianne Danzinger verekhichte Joseph Birghofer tulajdonában. A jogcím rovatban pedig utalást találunk a budai telekkönyvek meg nem lévő 4. kötetének pag. 45.-ére, mely szerint 1832. december 21.-én férje Jos. Birghofer halála után a tulajdonosnő leányával Juliával, férjezett Patasichnéval történt egyezés alapján, a házat örökségi osztályul ki zárolagos tulajdonába nyerte.

Ha már most azt kutatjuk, melyik volt a Brunszvikék családi háza a három közül, akkor kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy az 1784-ben még Brunszvik Antal gróf által vásárolt, herceg Eszterházy melletti ház volt az, melyben, mint láttuk, már a vétel előtt is laktak, és melynek a férfi örökösökre való átszármaztatását, az öreg Brunszvikné végrendeleti záradékában biztosítja.

Érdekes megfigyelni, milyen sokszor változtatott számot ez a két várbeli ház. Az, melyet Brunszvik Antal 1784-ben megvett, akkoriban 167 számmal volt jelölve, amely eredetileg első tulajdonosához No. 22. és 23 alatt került. Terstyánszkyék háza a 166-os számot viselte, mikor 1785-ben megszerezték, ellenben 1771-ben már kettős számmal van nyilvántartva, régi száma: 237, új száma 166. 1800-ban ugyanezen ház, mikor Khaill Anton mint Terstyánszky örököse veszi tulajdonába a házat, 298-as számmal bírt, és mikor ezt tőle az özvegy visszaszerezte, 199-es számmal szerepel, s ezen száma alatt kerül 1807-ben özv. Brunszvikné tulajdonába. Viszont azt láttuk, hogy Brunszvik grófné végrendeleti záradékában, a Teréznek szánt házat 200-asnak mondja, Jozefinének pedig a 199-eset, mely a legújabb szerzeménye. Az 50-es években azonban megtudjuk, hogy az eredeti Brunszvik-háznak régi száma 199-es volt és új száma 191 lett, a Terstyánszky-ház régi száma 198 és új száma 190. Ez a számozás megmaradt, bár az utcanevek változtak. Így az 50-es években a Brunszvik-ház ezzel a számmal a „Pa-platz”-on van, a Terstyánszky-ház pedig a Rathausplatzon, de bármi-

ként is változtak a házszámok, ezért a ház identitására vonatkozólag nincsen kétség, mert fix pontként ott van az Eszterházy szomszédság, mely házaknak a 192—193-as szám jutott.

A várban levő két Brunszvik házra az 1869-iki „Adressen Kalender” telek és házjegyzékében találunk további útmutatásokat. Így a Brunszvik ház a Hauptgasse — Fő-utcában megtartja ugyan 191-es házszámát, de a 78-as telekszámot kapta, amint az Eszterházy házak is a 192—193 mellett a 76-os telekszámot kapták. Birtokosként Brunszvik Géza neve szerepel, míg a szomszéd volt Brunszvik—Terstyánszky házát, Julia Patasich geb. Birghofer bírja, aki nyilván anyjától örökölte. 1875-ben is még a házak a Fő-utca-ba vannak sorozva, azzal a különbséggel, hogy ekkor a Terstyánszky ház tulajdonosa Heinlein N. (A következő házé meg a Lindenbach házastársak.) Csak 1882-ben találjuk a lakjegyzékben a mai Tárnok-utca elnevezést az új számozással és pedig: Az Eszterházy hitbizományi házak 9, 11—13 alatt, Brunszvik Géza háza 15 alatt, és a volt Terstyánszky ház 17 alatt Rupp Zsigmond, és a mellette levő 19-es ház Lindenbach János birtokában.

A Brunszvik palota tulajdonjoga azután a Pestvidéki járásbiróság budai telekjegyzőkönyvek 7374 számú bejegyzése szerint 1889. december 7.-én Mandl Adolfné szül. Glasl Fanny, Mandl Manó és Mandl Ármin részére kebeleztetett be, míg a szomszédház Érczhegyi Ferenc nevű tulajdonost nyert. Így a Brunszvik ház, melyet Brunszvik Antal 1784-ben szerzett és amely 1889-ig, tehát 105 évig volt a család birtokában, gazdát cserélt. Ezzel azonban még nincs vége a ház történetének. A Mandl családtól 1902-ben úgy a Brunszvik-házat, mint a szomszédos volt Terstyánszky — illetve ekkor már Frey Alajos-házat, majd 1905-ben a Lindenbach ingatlant a magy. kir. kincstár vette meg.

A Brunszvik-házakra Podmaniczky Frigyes báró, v.b.t.t., a fővárosi közmunkatanács alelnöke, mint Széll Kálmán magyar miniszterelnök teljhatalmu megbízottja, kötötte meg az adás-vevési szerződést Mandlékkal, mely szerint „Budapest fő- és székváros budai részének 6651 számú telekkönyvi betétében írt 2535-2537 helyrajzi számú 231/2 négyzetöl kiterjedésű ingatlant (ház udvarral és kerttel, amely az Albrecht úton 49. sz. alatt és a Jézsuita-lépcső 6. sz. alatt a II. kerületben fekszik) és Budapest fő- és székváros budai részének 28. számú telekkönyvi betétében írt 2195—2196 helyrajzi számú 597/3 négyzetöl kiterjedésű ingatlant (ház, udvarral és kerttel, amely az I. ker. Tárnok utca 15. sz. alatt fekszik) . . . 210.000 korona vételárért” megvásárolta. (Irártári irományok száma: 1278/912. Iktató könyv száma 5467/912.)

A házak használaton kívül helyeztetvén (bár a Tárnok u. 17. sz. házban még 1905-ig benn lakott az előbbi tulajdonos Frey Alajos), majd leromboltatván, régi helyrajzi számuk megsemmisítettett.⁶⁾

A Brunszvik házra vonatkozólag ez 1911-ben történt meg, következő beiktatással: „Budai rész 28. sz. telekkönyv. Megszünt. (2195—2196. Ház 15. sz. alatt a Tárnok utcában, — udvarral, kerttel) Az 505/1911 székesfőv. végzéssel ingatlan hiányában hatályon és forgalmon kívül helyezve.”

A fent leírt telekkomplexum, már most egyesítve 6529. helyrajzi szám alatt a Tárnok-utca és a mai Szentháromság-tér sarkát képezi és a Tárnok-utca 15, 17, 19 számokat foglalja magában, azaz a Szentháromság-tér 1—4. számát. Ezen az egyesített telken, 1921. óta az I. kerületi

székesfővárosi elemi fiu- és leányiskola és az óvoda nyertek elhelyezést. Ilyenformán az óvoda és leányelemi iskola épületének és kertjének egy részébe beleesik a Brunsvik Teréz által naplójában sokat emlegetett „kis budai kert”. Tehát ott, ahol a kisdednevelés fenköltlelkű megalapítója álmódzott egy, a kisdednevelés által megjavított emberiségről, erkölcsileg és kulturailag megnemesült magyarságról, most csakugyan kis gyermekek hancuroznak, nem is sejtve, hogy óvodájuk milyen „szent helyen” áll és mennyire rászolgálna a Brunsvik Teréz-óvoda elnevezésre.

¹⁾ Ld. „Az országos zeneünnepély Beethoven halálának századik évfordulója alkalmából” címen megjelent albumban Papp Viktor cikke: „Beethoven magyar vonatkozásai”, melyben kimondja, hogy „Brunsvikék négy hónapig Budán laktak (Mikó-utca 1.)” 51. lapon. Ugyancsak a 92 és 93 lap közötti reprodukcióban adja „A budai Brunsvik-palotát, melyben Brunsvik Terézia az első gyermekkertet alapította”. Ugyanígy, illetve ugyanily megjelöléssel adja a reprodukciót a nagy díszműben: Beethoven és a magyarok a 8. és 9. lap között.

²⁾ Eredetiben: — und öffnete mit Gottes Segen in der Christinen-Vorstadt im Hause meiner Mutter die erste Mutter- und Muster-Anstalt am 1. Juny 1828. La Mara: Beethovens Unsterbliche Geliebte, Das Geheimnis der Gräfin Brunsvik und ihre Memoiren. Leipzig 1909. L. 22 lapon.

³⁾ Megjegyezzük emlékeztetül, hogy a záradék keltje idejében Brunsvik Teréz és Jozefin 1808. november 15.-én éppen készültek elhagyni Yverdunt, ahol Pestalozzi intézetében 6 hetet töltöttek volt.

⁴⁾ A Fortificationsgrund-ok tulajdonosai reverzálist voltak kénytelenek kiállítani arról, hogy hadászati szükség esetén beleegyeznek házaik lerombolásába. Ugy látszik, ezeket az erődítményi telkeket az illetők minden további formaság nélkül ingyen vehették birtokba, amint azt a krisztinavárosi telekkönyvek I. kötetének több bejegyzése az 1792. évből bizonyítja: Pl. Lib. I. folio 107. (verso) Dass Georg Binsenholtz ... einen Hausgrund von der k. k. Fortification zur Erbauung eines Hauses unentgeltlich überkommen habe, Ofen, 25. April, 1792, Vagy: Lib. I. Folio 117 ... einen leeren Hausgrund von der Fortification unentgeltlich überkommen habe, Ofen 14. Dec. 1792. sat. Vagy a későbbi telekkönyvek. 14. a 40-es évekből: 418/416 ... Ein Haus im Glacis Grund ohne Fassion.

419 Fortificationsgrund Joseph Farkas ohne Fassion.

420/417. Fortificationsgrund ohne Fassion.

421 detto.

455 detto.

433. Leerer Grund. Erzherzogliches Hausmagazin wurde rasiert.

⁵⁾ Adressenkalender von Pest, Ofen und Altöfen für das Jahr 1869. Mit einem vollständigen Handels und Gewerbe Adressenbuch, Häuserschematismus u. Wohnungsanzeiger von Pest, Ofen u. Altöfen. Herausgegeben von Gebrüder Légrády.

⁶⁾ Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a 40-es években a várbeli Brunsvik-házban lakott Károlyi László gr. (Lásd Vay S. munkái III. kötet, 125 oldal) és a 90-es években hosszú időn át egy a Brunsvik Teréz anyai ágon való késői leszármazottja: Bauszner Guido képviselő Fogaras főispánja, feleségével, aki született Wankel von Seeberg leány volt. Nota bene Brunsvik Teréz anyja született Seeberg Anna, ennek anyja Teréz, nagyanyja pedig Bauszner Barbara.

⁷⁾ Az Albrecht- illetve a Hunyadi János-út felőli bástyafal mellett elhúzódó kertet, meredek lejtésével, el van zárva a gyermekek elől.

Dr. Czeke Marianne.

Mátyás király budai vadaskertje

A Historia mult évi folyamában már írtunk e tárgyról, ismertetvén a vadaskert falának föltárásával kapcsolatos munkálatokat és azok eredményét.

Adósok maradtunk még egyes részletkérdésekben. Azonfölül időközben a Székesfővárosi Levéltárban előkerült két térkép: az egyik a vadaskertet teljes terjedelmében tünteti föl, a másik a nyugati fal egy részletét.

Mindezek indokolják, hogy a vadaskerttel újból is foglalkozzunk.

Mindenekelőtt a két térképre terjeszkedünk ki.

Az előbb említett térkép egy 1744. december 18-án, majd folytatólag 1745. május 29.-én és december 7.-én megtartott határjárásról megírt jegyzőkönyv melléklete.

A különben elég kis léptékű térképen a vadaskert fala teljesen azonos nyomon halad, mint a Székesfővárosi Muzeumban levő — multkori cikkünkben²⁾ már említetten. Egyébként a két térkép között az utak irányában van némi eltérés s az Ördögárok az előbbin mintegy 850 méterrel rövidebb.

Egyik térképen sincsen készítőjének neve és az elkészítés időpontja. Erre nézve a határjárásról készült jegyzőkönyv időpontja ad útbaigazítást.

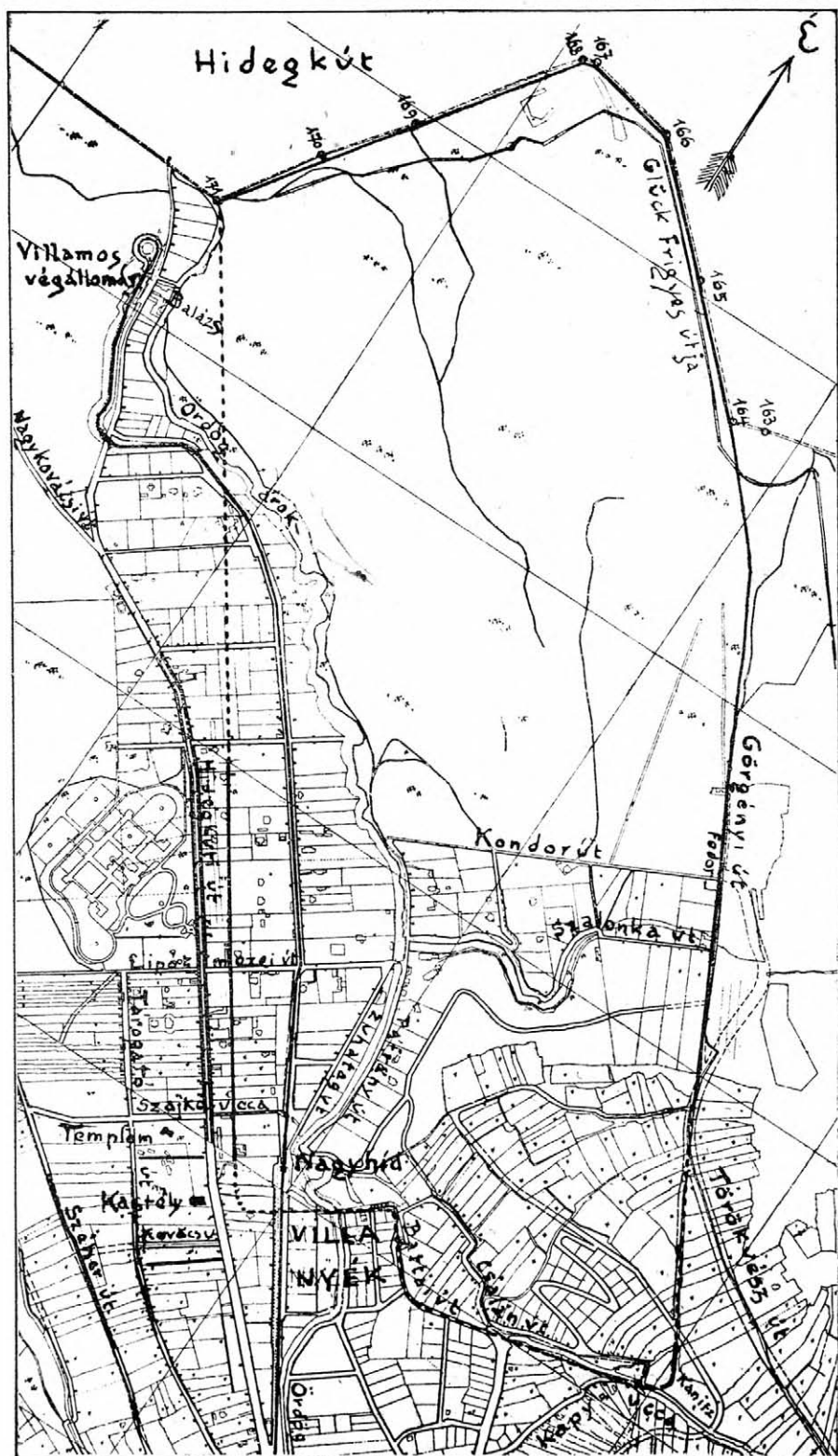
Az Ördögárok változott hosszából következtetve azonban a Szfővárosi Muzeumban levő térképet fiatalabbnak kell tartanunk, mivel az Ördögároknak a talajban a csapadékvizek által kimart medre gondozás hijján idők multával meg-meghosszabbodott. Ma az Ördögárok medre még hosszabb, mint volt a XIX sz. elején. Ezt is térképek tanúsítják.

Az előbb említett térképen lépték is van toese (toise) megjelöléssel. Ez mindenekelőtt arra enged következtetni, hogy a térkép készítője valószínűleg valamelyik francia származású hadi mérnök lehetett. Ha ezt valószínűsítjük „toise”-nak vesszük, akkor 1 toise-t 1.95 m.-nek számítva a térkép 1:16500 arányú. Ha azonban, amit inkább tartunk valószínűnek, tulajdonképpen a toise alatt bécsi ölet kell értenünk ($1^0 = 1.89$ m), akkor a mértékarány 1:15,840. Ez utóbbi arányszám majdnem azonos a Sz. Fővárosi Muzeumban levő előbb említett térképnek általunk egyes méretekből megállapított arányszámával. (1:15709).

A két térkép eredete tehát egy helyen keresendő. Mind a két térkép, különösen a részletekben, nem egészen pontos. Amint azt már igazoltuk,³⁾ különösen a vadaskert falainál mutatkozik a valóságtól elég lényeges eltérés.

Mindenestre azonban a Sz.-fővárosi levéltárban most megtalált térkép, helyesebben *térkép-vázlat*, újabb bizonyítéka annak, hogy a vadaskert falai a XVIII. század közepén még teljes hosszukban a talaj fölszine fölé emelkedtek és így láthatók voltak.

Érdekes még a térképhez tartozó magyarázó szöveg is. Ennek 3. pontja így szól: „*Vivarium vulgo Vadaskert vocitatum*”. Ugyancsak a határjárásról készült jegyzőkönyvben⁴⁾, midőn leírja, hogy a határjáró bizottság a Budáról Hidegkútra vezető utat a Holzinger-féle keresztnél áttállépve és 300 lépést megtéve: „..... *pervenimus ad rudera sat bene apparentia muri illius, quo regium olim viarium, vulgo vadaskert cinctum fuerat*...” (megérkeztünk annak a falnak eléggé jól látható romjaihoz, amely a hajdani királyi állatkertet, köznyelven vadaskertet övezte.)

4. A vadaskert helyszínrajza.

Tehát a XVIII. század közepén a magyar *Vadaskert* elnevezés ismeretes és használatos volt.

Érdekes továbbá, hogy a határjárás alkalmával több olyan tanút hallgattak ki, aki vagy maga, vagy akinek ismerőse még a török hódoltság idejében élt és ismerte az akkori helyi viszonyokat.

Igy Cseregle János 85 éves pátyi lakos, aki így vallott: „... azt jól tudgya, hogy midőn még az pogányság Budát bírta volna, az nagy Rétet (ma is ez, vagy Városi rét, Petneházy rét a neve), mely régenten *Vaskapu állának* neveztetett ugyan az *Budaj Török* (Kálaj János tanu szerint a *Szu Basa*) számára, maga az Fatens (tanu) több pátyiakkal tudniillik *Faluvégi Istvánnyal, Végh Istvánnyal, Nyilas Ferenczel, Kovács Jánossal és Hancsa Mártonnyal* egy alkalmatossággal Ekével szántották megnevezett Rétet Dinnye alá...”

Kálaj János 60 éves tinnyei lakos hallotta öreg pátyi emberektől (Gál Tamástól és Mucsi Istvántól), hogy a Vaskapú alatt a Nagy és Kis rétet a budai „*Szu Basa*” bírta. Továbbá vallotta, hogy: „... az vadaskert is, hogy *Budaj határban legyen, számtalanul hallotta régi öreg Emberektől.*”

Itt megemlítenédnek tartom, hogy a fentebbi tanu által említett „*Vaskapu álla*” elnevezés jól egészíti ki a Hajós-féle 1779-iki térképen levő „*Vaskapu teteje*” nevet. Az álla itt talán tájszólásban „Alja”, de lehet és jellemző „Áll” értelemmel is. Így sem vesztítene eredeti találó zamatából, mert, ha emberi vagy állati főt veszünk, a „Nagy rét,” mint lejjebb fekvő, annak álla, ellentétben a fejtetővel a „Vaskapu tetejével”. Egyúttal tudjuk, hogy a kettő közé esett a „Vaskapu” maga. Olyan elnevezés ez, amit érdemes volna régi helyén megújítani.

A másik tulajdonképpen részlettérkép,⁵⁾ amelyen a Vadaskert nyugoti falának mintegy 426 öl (807 m.) hosszú darabja látható „*Fundamenten einer alten Mauer*” megjelöléssel.

Ezt a térképet Baczó József Buda város mérnöke 1828-ban készítette a már akkor szobakerült elmebetegek háza (allgemeines Narenhaus) tervezése alkalmából.

Ennek alapján a nyugati fal helye két ma is meglévő objectum: a kovátsi kút (Kovátsér Bründl) és a Lipótmezei régi vendéglő (ma átalakítva gr. Hoyos féle kastély) segítségével pontosan meg volt határozható és a fal maradványait ezen a nyomon a „Nagy híd” és a *Szajkó-utca* határolta darabon a hüvösvölgyi villamos vasút vonala és a Hidegkúti-út közé eső Bock-féle és Szász-féle telken meg is találtuk. Tehát az a föltevésünk, hogy a nyugoti fal valószínűleg a hüvösvölgyi villamos mentén vonult, de semmi esetre se nyugotabbra, mint a Hidegkúti-út, eléggé megközelítette a valóságot.

Még néhány szót a kovátsi kútról. Ez a Baczó-féle térkép tanúsága szerint még a XIX. sz. elején hármass-forrás volt, egy mély árok fenekén. Ma az árok nem található és a forrás helyén már használhatatlan szivattyús kút van. Nevét azonban a környéken lakók és a Hidegkútiak még ma is tudják. Az árkot időközben feltöltötték és a forrást az eltöméstől megmentendő, kúttá alakították.

A vadaskert terjedelméről és falairól különben a mellékelt helyszínrajz nyújt elegendő tájékoztatást.

Terjedelme kereken 525 hold. Kerülete 7600 méter, majdnem egy magyar méröld.

5. A vadaskert falmaradványai.

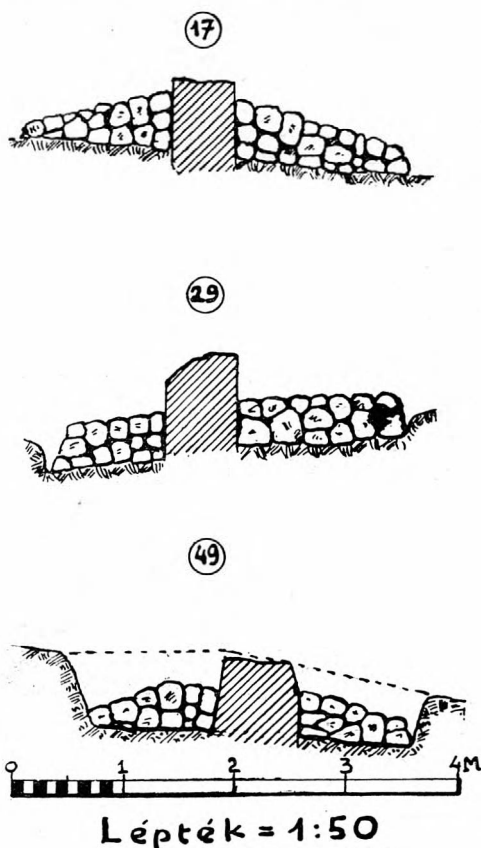
A falmaradványok mai állapotáról szemléltető tájékoztatást nyújt egy aránylag hosszú, mintegy 48 méteren föltárt darab, mely a Székesfőváros határvonala és a Glück Frigyes útja mentén a 165.—166. sz. határkő között nyúlik el. Itt a fal átlagban fél méter magas. A mellékét ellepő bozót közepette halavány visszfénye az egykor vadaktól hemizsgő terület védő övének.

A következőkben a fal néhány jellemző keresztmetszeivényét adjuk és pedig a 17., a 29. és 49. sz. feltárt falrész helyén. Mindeniknél látható a közepső, — habarcsba rakott falrész és két oldalt a száraz kőrakás. Azt lehetne hinni, hogy a leomlott fal maradványa ez a kőrakás. Ennek azonban ellentmond a rendszeres összerakás módja, de különösen a 49. sz. falrészénél az a körülmény, hogy ez a két oldali védő kőrakás is malterbe van ágyazva.

A fal eredeti magassága — eltekintve a vadbeugróktól — a két métert meg kellett, hogy haladja. Ezt a feltevést támogatják az újabban hasonló módon épült vadaskertek. Erre majd alább még rátérünk. Alacsonyabb falon tapasztalat szerint a szarvas átugrik.

A fal irányvonala ott, ahol a szabad kilátást semmi sem gátolta — eltekintve az irányváltozások megkívánta hajlásoktól — eléggé pontosan egyenes. Ott azonban, ahol a hegy hajlatai a szabad kilátást akadályozták, az irány ide-oda ingadozó. Ez csak azt bizonyítja, hogy a fal építését különö-

sebb mérnöki ismeretekkel nem rendelkező egyének vezették, a szabad látás hiányát számítással pótolni nem tudták.

6. A vadaskert falának keresztmetszetei.

A déli falon látható beszögellés legvalószínűbb magyarázata, hogy ott lakott terület volt. Azon a helyen kellett lenni Nyék községnek, avagy a község egy részének. Ezt a föltevést támogatják Mátyás király nyéki kastélyának e hely közelében, a Hidegkúti-úton megtalált maradványai és az ugyancsak ott kiásott templomrom. Ez utóbbi Nyék község temploma és temetkezőhelye volt.

A falhoz fölhasznált kőanyag igen különböző. A föltárt fal nagyobb részén (a 164–171. sz. határkö között) hárshegyi sárgás-vörös homokkő. A 164. sz. határkőtől dél felé egy darabon hárshegyi homokkő mészkővel vegyest s a régi lövölde és a Kondor-út között mészkő, dolomit. Ezeket a kőnemeket találjuk egyúttal a falmentén levő hegyoldalakon, sőt ma is üzemben levő kőbányákban.

A Kanitz-villa kertjében levő falrész nagyrészt réteges hasadású márgás mészkő. A közelben ez is megtalálható.

A leletek néhány állati csont és cserépdarab, egy régi alakú patkó (valószínűleg számáré) oly semmitmondóak, hogy nem érdemes velők foglalkozni.

Végül összehasonlításként még meg kell emlékezni az Esterházy hercegi hitbizomány kismartoni és majsamiklósvári vadaskertjeiről és a németországi trieri hosszú falról.

Az Esterházy hercegi hitbizomány vadaskertjéről a hitbizomány soproni erdőigazgatóságának rendelkezésemre bocsátott igen érdekes adatai alapján szólhatok.

Mind a kettő természetesen sokkal később, a XVIII. században épült, sőt a majsamiklósvárié átnyúlik a XIX. sz. elejére, de összehasonlításként egyrészt nagy terjedelmük, másrészt főleg *fallal* körülvett voltuk miatt igen alkalmasak.

Annak idején nem ok nélkül nagy volt a hírük, fényes vadászatok estek meg bennük.

A majsamiklósváriról megemlékezett a többi között gróf Festetich Leo⁷⁾ és Vas Gereben⁸⁾ is.

Ezekre itt most részletesen nem terjeszkedhetünk ki.

Kiemelkedőnek tartjuk azonban a következő adatokat: A *kismartoni* vadaskert Fehéregyháza, Sérc, Oszlop és Szentgyörgy község határában fekszik. Épült 1750-ben gr. Zober francia főnemes tervei szerint. Kőfallal van körülvéve. A kőfal vastagsága általában 40 cm, magassága két — két és fél méter. Három ölenként (kb. 5.7 m) 70/80 cm vastag kőpillérekkel van megerősítve, helyesebben a fal ezek közé épült. Terjedelme 2098.73 kataszteri hold. Ebből kizárólag vaddisznók részére 107.8 k. hold van elkerítve.

A fal mentén 12 vadbeugró (vadfogó) volt, most már csak 8 van.

A vadaskertben a háború előtt gímszarvas, dámszarvas, őz, vaddisznó és különféle apróvad volt, így fácán is. Mostanában a gímszarvas kivételével valamennyi vad megtalálható benne.

A *majsamiklósvári*, amelyet régebben ozorainak majd tamási-nak is hívtak, Majsamiklósvár eszményi község határában fekszik Tamási község mellett. Építését 1797-ben kezdték. Mikor fejezték be, arról nincsen adat, de 1818-ban még nem volt készen. Terjedelme 477 kat. hold, tehát jóval kisebb, mint a kismartoni és nagyságra közel áll Mátyás király vadaskertjéhez. Téglafallal van bekerítve, amelynek vastagsága vakolattal együtt 35 cm. (32 cm hosszúak a téglák.) Magassága 205 cm. vagyis öt cm-rel több mint két méter. A teteje különleges téglákkal ferdén van kiképezve. Ezek a fedőtéglák mind a két oldalon öt-öt cm-re kinyúlnak s meggátolják a csapadéknak a falra csepegését. A fal állékonyságát három és félméterenként elhelyezett 1½ téglá (48 cm) vastag pillérek biztosítják. A fal hossza vagyis a vadaskert kerülete 6800 méter. Ma már a fal egy része hiányzik, az uradalmi épületek tatarozásához hordták el anyagát és ezeken a helyeken drótkerítéssel pótolták. A hozzátartozó kastély 1817-ben készült el.

Főleg szarvasra vadásztak benne, de meliékesen esett vaddisznó és dāmivad is. Valószínű, hogy eredetileg e két utóbbi vad tartása kedvéért létesült.

Ezek az összehasonlító adatok is igazolják, hogy a három századdal idősebb *nyéki királyi vadaskert* a maga idejében tekintélyes építmény volt, amelynek híre bizonyára messze földre terjedt. Ha a kismartoni nagyságra nézve jóval felülmúlja, a nyékiének majdnem a négyszerese, mégis figyelembe veendő, hogy az előbbi jóval később, a XVIII. században épült.

A németországi Trier város környékén levő u. n. „Hosszú fal”-at (Langmauer, Lancmure) csak azért emlitem föl, hogy vele igazoljam az ilyenféle építmények régiségét.

Erről a falról legutóbb Dr. Steinhausen József írt érdekes cikket.⁸⁾

Ebből vesszük az alábbi adatokat.

A Trier környékén levő fal hatalmas, kerek 220 négyszög km.-nyi területet övez körül, mintegy *hetvenkét kilométer* (72 km) hosszúságban. E mellett természetesen a nyéki vadaskert és fala eltörpül.

Ez a kőfal, amelynek vastagsága 80—100 cm., kétségtelenül római eredetű és a bekerített terület Steinhausen szerint római császári dominium volt.

Mezőgazdasági, de nem vadászati célokat szolgált. Lehetséges, hogy lötenyésztésre használták.

Ez a terület szolgáltathatta a trieri (Trevirumi) római állami ipartelepek (szövőműhelyek és fegyvergyárak) nyers anyagszükségletét és élelmezését.

Ezen a területen a közleményhez csatolt térkép szerint 15 helység van (a valóságban valószínűleg ennél több) és bizonyos, hogy a római korban is több falu volt azon belül. A fal kétségkívül a bezárt területnek a szomszédos barbárok ellen való megvédésére is szolgált. Érdemes a megemlítésre, hogy csupán a mészkő területeket kerítették be, a homokkőterületeket kihagyták. Innen a fal kanyargós iránya és a Trier felé eső sarkánál levő nyúlvány. Mindenesetre a mészkőterület mezőgazdasági célokra jóval alkalmasabb, mint a homokkőterület.

Evvel nagyjában be is fejeztük a Mátyás király budai vadaskertjével kapcsolatban közlésre szükségesnek vélt adatok ismertetését.

Hálás köszönetemet kell még e helyen is nyilvánítanom első sorban dr. Esterházy Pál herceg úr ő Főméltóságának, hogy a közölt adatok rendelkezésemre bocsátását megengedte, továbbá dr. Gárdonyi Albert egyet. tanár, székesfővárosi főlevéltárnok úrnak, a két fővárosi térképért, végül dr. Horvát Henrik egyet. magántanár, székesfővárosi muzeumi őr úrnak, hogy figyelmemet a Trieri-falra felhívta.

¹⁾ Fővárosi ltár: Páncélszekrényben őrzött régi budai iratok 43. sz. mell. Ugy ennek, mint a másik térképnek szíves rendelkezésre bocsátásáért dr. Gárdonyi Albert székesfővárosi főlevéltárnok úrnak hálás köszönetemet fejezem ki.

²⁾ Garády S.: Mátyás király budai vadaskertje. Historia 1931. 1-4. Pest-budai emléklapok 48. és 140—141.

³⁾ L. a 2) alatt említett cikkek említett helyeit.

⁴⁾ L. az 1)-nél említett iratokat.

⁵⁾ Erről már írtam Mátyás kir. budai vadaskertje c. első cikkemben Historia 1931. 1—2. Pestbudai Emléklapok 58.

⁶⁾ Fővárosi ltár. Budai telekkönyv V. 272.

⁷⁾ gr. Festetich Leó: A herceg Esterházy család fővadászatai Ozorán. Pest 1870. Vas Gereben: „Nagy idők, nagy emberek” VIII. IX. fejezet.

⁸⁾ Die Langmauer bei Trier und ihr Bezirk, eine Kaiserdomäne. Von Studienrat Dr. Josef Steinhausen. Trierer Zeitschrift 1931. Heft. No. 2. u. 3.

Buda és Pest 1809-ben

1809-ben jelent meg Rösler János Kristóf „Kalender von Ofen und Pest” című munkája, melynek különös érdekességet kölcsönöz, hogy részletes leírást tartalmaz Buda és Pest városokról. 123 év telt el Buda visszafoglalásától 1809-ig és újra 123 év mult el 1809-től mai napig. Ez az 1809-ben megjelent mű tehát fele útján mutatja be az újra fejlődő ikervárost.

A mű előnye, hogy kevés történelmi adattól eltekintve, csak az 1809. évi állapotot regisztrálja s így könnyebben áttekinthető képet nyújt az akkori életviszonyokról, intézményekről, stb.

További előnye a műnek, hogy széleslátókörű, korát megelőző éles ítélettel bíró és szókimondó ember tollából eredt. Ez az ember Rösler János Kristóf, aki 1773. december 15.-én született Pozsonyban. Tanulmányait a pozsonyi ág. ev. lyceumban, majd a wittenbergi és göttingeni egyetemen végezte. 1795.-ben még Pozsonyban írt dicsőítő verset 65 éves tanárára. 1801-ben jelent meg „Acsa” című műve, melynek ajánlása Acsa nemes tulajdonosának, Prónay Gábor bárónak szólt, akinél könyvtárosi állást töltött be. Ugyancsak 1801-ben tűnik fel a neve Budán és Pesten „Musenalmanach” című művével. József nádor Brunswick József gr. tárnokmester-nél tartott 1804. március 18.-iki névnapi ünnepélye alkalmából az előadás-hoz ő írta a szöveget, Cibulka a zenét. Írt a magyar népviseletről, Ráday gr. péceli könyvtáráról (1805. Ungars Magazin, Ung. Miscellen). 1805-ben ért fordulóponthoz az élete, amikor a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung munkatársává szegődött. Ez az ujság Schickmayer Jakab tulajdona volt, kinek leányát Jozefát feleségül is vette. Schickmayer Jakab még mint dicasteriális ágens 1786.-ban nyerte el a felsőbb engedélyt az „Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten” kiadására, később pedig a pesti Neuer Kurir aus Ungarn von Kriegs-, Staats- und Gelehrten-sachen c., előbb Moll Jeromos, majd Hanauer Lőrinc birtokában volt lapot vette meg és 1800-ban a két lapot beszüntetve, kiadta a Vereinigte Pester und Ofner Zeitung című ujságot. Rösler J. Kristóf 1808.-ban ennek az ujságnak lett a szerkesztője és az maradt haláláig. 1811.-ben a Gemeinnützige Blätter c. melléklettel bővítette ki ujságját és e lapok révén 3 évtizeden keresztül kimondhatatlan sokat tett a két város művelődése és szépítése terén. 1837. jan. 3.-án 63 éves korában ideglázban zárta le küzdelmes életét. „Hűség, szeretet és ragaszkodás Őfenségéhez, a főherceg családjához és hazájához voltak jellemének fővonásai és ezeknek az erényeknek teljes meggyőződéssel és hazafias hévvel szószólója is volt a 32 évig általa egyedül szerkesztett ujságban” (Verein. Ofner u. Pester Zeitung 1837. 2. sz. Jan. 5.). A Regélő 1837. jan. 8.-i számában azt írja róla, hogy „Budán jan. 3. zárta be igen munkás életét a német hirlapok kiadóinak veteránja, Rösler Kristóf úr, az egyesült buda-pesti német (politikai) ujságnak tulajdonosa.”

Belletrisztikus kalendáriumai közül Szinnyei József (Magyar írók élete és munkái, XI. kötet, Rössler János Kristóf.) hármát sorol fel. 1.) Meinen Lieben zum neuen Jahr 1807 (versek és naptár, névtelenül), 2.) Kalender v. Ofen u. Pest für 1808 (hely nélkül, hat képpel), 3.) Kalender v. Ofen u. Pest für 1809. s ez utóbbinak Budára és Pestre vonatkozó adatait közöljük a következőkben.

Buda.

Buda Pest- (tulajdonképen Pilis-) megyében, úgyszólván Magyarország közepén, a Duna mellett fekszik, szőlőben és erdőben gazdag hegycsoport előtt. Óbudától kezdve a sziklás, kopár Gellérthegy alsó széléig tüneményes festői elrendezésben nyúlik el egy óra járásnyi hosszúságban. Egész területe 148 hektár, kerülete pedig 5 mérföld hosszúságú. Már 1245 (IV. Béla) óta szabad kir. város; mint nádori székhely pedig, s mint a legfőbb politikai, kamarai, katonai országos hatóságok otthona, de történelmi jogánál fogva is a Magyar királyság fővárosa.

Házak.

Házainak száma (a legújabb adatok szerint) mindössze 2928. Hat fő-része szerint a házak a következő módon oszlanak meg: 1.) A Felsővárosban vagy Várban 227, 2.) Ujlakon 387, 3.) az Országúton 302, 4.) a Vizivárosban 742, 5.) a Rácvárosban vagy Tabánban 1007, 6.) a Krisztinavárosban 263.

Fekvése.

A Felsőváros vagy Vár egészen elszigetelt hegy tetején terül el, részben fenmaradt régi erődítési művekkel. A nádor és a fentemlített országos hivatalok székhelye. Ezért, továbbá izlésesen elrendezett utcáinak belső szépsége, részben közcélt szolgáló vagy építésüknél fogva kiemelkedő csinos házai, végül lakóinak finomabb társadalmi érintkezése és műveltsége miatt Budának a legtekintélyesebb városrésze. Kellemesen elbájoló s fenségének erejével megigéző tájképe miatt úgyszólván egyedülálló a maga nemében. A forgalom számára négy kapuja van: Az Uj- (vagy Vár-) kapu a Duna-hid felől és a Tabánból a Vizi-kapu a Vizivárosból, a Bécsi-kapu az Országútról, a Fehérvári-kapu a Krisztinavárosból kiinduló forgalom részére. Azonkívül három igen jó karban tartott lépcsőfeljárat vezet a Krisztina- és Vizivárosból fel egészen a várövig. A Vár körül területnek el a dunai oldalon Ujlaktól a Tabánig a többi városrészek; az Országút és a Viziváros szorosan kapcsolódnak a Várhoz. E négy városrész bensejében semmi figyelemreméltó nincsen, itt-ott azonban bőséges és nagyszerű kilátást nyújtanak a Dunára, Pestre és a hegységre. Még érdekesebbek azok maguk a távolból szemlélve tekintélyes hosszú elnyúltságukban a Duna mentén, a pompás budai hegységgel, mint háttérrel, két impozáns támaszpontjukkal, tudniillik a jellegzetesen szép épületekkel felékesített várhegygel és a meredeken kiemelkedő Szt. Gellértheggyel. A Gellérthegy előtt a Rácváros vagy Tabán egy része egy tömegbe szorul össze, a másik része pedig apró házainak délfelé amphitheatrumszerűen emelkedő sorai-val sajátos, elkápráztató látványt nyújt. Elbájolóan kedves festői részlet a Krisztinaváros a Várhegy szárazföldi oldalán, különösen a várbástyától lefelé nézve. Barátságos fekvése a közeli és távoli hegyektől körülölelt változatos árnyalatú völgyben, foltszerűen egymástól elkülönülten épült lakóházait övezi, a közeli rétek és a szántóföldek nagyrészt körülkerítve és a házait övezi, a közeli rétek és a szántóföldek nagyrészt körülkerítve és a csendes báj, mely úgyszólván az egész felett lebeg, kulturált vidéki helységhez tesz hasonlóvá.

Lakossága.

Buda lakosainak legnagyobb része az ott megtelepedett polgárokból áll. De a vendégszámba menő itt lakó nemesek, az országos hivatalok tisztviselői, a katonaság, a főpapság és ezek személyzete is igen szép számot tesznek ki. A városi tanács fennhatósága alá tartozó lakosok száma (a legújabb adatok szerint) 22.500 lélek. A fentemlített kiváltságosok száma körülbelül 5000 lélek lehet. A polgárok javarésze németajkú és kisebb részben szerb; vallásukra nézve római katolikusok, de van egy szerb görögkeleti egyházközség is. Jellemére nézve ártalmatlan, szorgalmas, bekeszerető, nem nagyon élvhajhászó, de azért az örömeiket meg nem vető, jóra való nép. Erkölce, amennyire a modern szabadabb irányzat és a fényben pompázó Pest város közelsége és a minden oldalról feltűnő csábító példák megengedik, aránylag tiszta és egyszerű. Így a Váron kívül a többi városrészt jellemzi a kisvárosias jószívűség, kedélyesség és kisebb értelmiség. A Várban ellenben, mint a különböző országos hivatalok és azok tisztviselőinek találkozó- és működéshelyén és közvetlenül a nádor-főherceg szemei előtt bizonyos önérzet és felfelé törekvés érvényesül, mely azonban kapcsolatos az előírások finommodorúsággal.

Megélhetési források.

A polgárság megélhetési forrása elsősorban a szőlőművelés. A budai szőlőterület (leginkább hegyi és mészköves talajú) egészében 5.920.000 négyszögöl területű. Évi hozadéka, 10 évi átlag után számítva, 800 négyszögölenként 20—25 akó, tehát egészében legfeljebb 185.000 akó bor. Még 20 éve sincs, hogy a jó budai bor akóját 2 frt.-ért (iccéjét 2 kr.-ért) lehetett kapni. Most az öregbor akója 16—30 frt, az újé pedig 12—16 frt. A budai bor híres és évről-évre többet visznek ki belőle Sziléziába, Németországba és így tovább. A hírnév azonban inkább csak a vörös bort illeti meg, melyet leginkább (úgyiszlóván kizárólag) termelnek. A legjobb bora van a Sashegynek. A szállítási költségek Regensburgig akója után szárazon 18 frt, vizen 10 frt, a magyar vám 11 frt, az osztrák 1 kr. (transzito-árú után), a bajor vám ellenben máskor 8 frt 42 kr., most 5 frt. Szántója és rétje a hegyes budai vidéknek a szükséglethez képest kevés van. Ipari tevékenysége és kereskedelme is (a bortól és szórványos spekulációktól eltekintve) nem olynemű, hogy országos jelentőségűnek lehetne mondani. A közeli, iparban erős Pesttel szemben alig tud annyi kis üzlet és műhely fennmaradni, amennyi a helyi szükségletnek megfelel. Tiszteletreméltó említést érdemel azonban Müller kocsigyára és Kuny majolikagyára a gyártmányok mennyisége, jósága és kelendőse miatt. A kersekedelmi kamara 51 tagból, leginkább kiskereskedőkből áll. A Várban és a jobb fekvésű városnegyedekben az értékben mindinkább emelkedő lakások bére a háztulajdonosok meggazdagodásának bő forrása. Ott most egy 2, legfeljebb 3 kis egyszerű szobából álló lakás alig kapható 200 frt évi béren alul.

Jelentősége a közéletben.

Itt van József nádor-főherceg udvartartása. Ehhez tartozik Szapáry János gr. főudvarmester, a két udvari kamarás Nádasdy Lipót gr. és Beckers gr. ezredes (aki egyszersmind szárnysegéd), továbbá a nádori

ügyek elintézésére a nádori iroda Boros L. igazgató, udvari tanácsos és magyar kir. udvari előadóval és hattagú hivatali személyzettel. A többi udvari és gazdasági személyzet létszáma körülbelül 150 személy. Köztük van Denhofer a kezelőorvos és Streit a házi sebész, a főhercegi „Összhang”-nak nevezett 10 tagból álló zenekar; az istállószemélyzet egy főlovászmesterrel (Wacker B. L.) és 2 allovászmesterrel, összesen 57 emberrel, 31 hata és 69 igás ló mellett; az udvari kertészek, a várkertben Mayer, a nádorszigeten Tost, mindkettő művésznek mondható a maga szakmájában.

Nyilvános intézmények:

I. Polgári intézmények: 1) A magyar kir. helytartótanács (1728. év óta áll fenn). Egész Magyarország közigazgatását látja el, a kamarai, igazságszolgáltatási és katonai ügyeken kívül. Helytartó a nádor; ügyvezető elnök a tárnokmester, Brunswick József gr., tanácsstagjainak száma 23, akik közül helyben most 19 működik és ezek közül kettő egyházi személy (címzetes püspökök), a többi segédszemélyzet a központban a napidíjasokon és gyakornokokon kívül jelenleg 190 emberből áll. Az 1807., 1805., 1798. években az elintézendő ügyek száma 26.730, 29.500, 31.000 volt. Ezen országos hivatal külön szervezetei a politikai alapítványi hivatal, az országos rendbiztosi hivatal, az egyházi és a tanulmányi bizottság. A helytartótanács alá tartoznak még a) a cs. és kir. rang és valláskülönbség nélkül Magyarország összes tisztviselőinek özvegyei és árvái javára jóváhagyott és igen jótékony nyugdíjintézmény; elnöke Latinovits J. m. k. helytartótanácsi tanácsos; igazgatósági stb. tagja van 14, köztük a derék Holtsche kapitány igazgató. Fizető tag 100-200 frt befizetéssel) van 831, nyugdíjt élvező tag 28. b) A cs. és kir. budai főpostahivatal. Főintézője Fináty Mihály, ellenőre Hermann J. N., egyéb hivatali alkalmazottja 11 van, közülük 8 a várbeli postahivatalban. A bécsi mintára felállított kis városi (vagy repelő) postának 8 levélhordója van. A közvetlenül a bécsi főposta kocsi-fuvarvállalata alá tartozó delizsánszügyelet küldi ki a delizsánszot Bécsbe, Kassára, Temesvárra, Zimonyba (lásd a végén). Az összes postaistállókat és fogatokat úgy Budán, mint Pesten jelenleg Csekonics tábornok bírli.

2.) A magyar kir. udvari kamara. Ez kezeli az összes állami birtokokat és hasznóhajtó regálékat. Elnöke Semsey A., tanácstagja az alelnökkel együtt 14 van, a titkárok száma 12, egyéb hivatali személyzete a napidíjasokon és gyakornokokon kívül a központban a 190-et meghaladja. Elintézendő ügyeinek száma 1807-ben 20.626, 1806-ban 20.901 volt. Ezen udvari intézményhez tartozik helyben a) az országos főépítészeti igazgatóság, amely a kincstári épületek, csatornák, hidak stb. gondját viseli. Igazgatója Heppé J. cs. és kir. tanácsos, 22 tisztviselője van a központban; b) a budai harmincadhivatal, melynek (mint minden más harmincadhivatalnak) négy tisztviselője van. Kamarai intézmények ugyan, de közvetlenül a bécsi udvari kamara fenhatósága alá tartoznak c) a bankjegyfőpénztár 4 és d) a budai lottóigazgatóság 18 tisztviselővel. Lottógyűjtőhely van Budán 11 (a budai igazgatóság alá tartozik összesen 68 község).

II. Katonai intézmények: 1.) A magyar királyság katonai főparancsnoksága. Intézkedő és felügyeleti hatalma van Magyarország területén a cs. és kir. tábori ezredek és az anyaország egyéb katonai intézményei felett. Főparancsnok Alvinczy báró tábornagy. Központi személyzete 90 em-

berből áll. Ezen számban benne van az élelmezési hivatal és a katonai bíróság, valamint a tábori lelkész és az egész ország főorvosa, névszerint Kovalik kanonok és dr. Haberlein. Hadosztályparancsnok Weidenfeld báró altábornagy.

2.) A védelmi művek igazgatósága, melynek hatáskörébe tartoznak az összes magyarországi várak. Főnöke Mailand tábornok, egyéb hivatali személyzete 14 emberből áll.

3.) A tűzértség igazgatósága, amely rendelkezik az egész magyarországi tűzértségi anyag stb. felett. Feje Vogelhuber altábornagy, körülbelül 20 tagú személyzete van.

III. Vallási intézmények. Katolikusok: 1.) Az esztergomi érsekség helytartója és szentszéke. Feje Rudnay c. püspök és tanácsos. Az elsőnek a hivatali személyzete 7 tagból áll, a második tanácstagjainak száma 6, köztük 4 valóságos tanácsos.

2.) 8 plébánia 18 lelkésszel. A Várban két plébánia van, a főplébánia (Lubisits apát) és a várpalotaplébánia (Eberle prépost). Ez utóbbi, valamint 2 segédlelkésze tagja a Csehországban székelő piros csillagos keresztrendnek és hatáskörük kiterjed a várkastély templomában őrzött és ereklyeként nyilvánosan tisztelt Szt István király Jobbjára. A Vizivárosnak két plébániája van, az egyik a kapucinusoké. Az Országútnak egy (a ferencrendieké), Ujlaknak egy, a Krisztinavárosnak egy (ez utóbbi templomát kéményseprő alapítója után kéményseprőkapolnának nevezik) és a Rácvárosnak egy plébániája. A helyőrségnek a főparancsnoksággal egyetemben külön kápolnája van a szertár épületében, plébánosa a tábori lelkész.

3.) Rendházak: a kapucinusok, a ferencrendiek, az Erzsébet-szűzek (az apácák száma a laikus nővérekkel együtt 31) rendházai és az irgalmasok már épülőfélben levő új telepe.

Szerb-görögkeletiek. A budai püspökségnek itt van a székhelye (a tulajdonképeni rezidencia Szentendrén van) egy hitközséggel és egy lelkésszel (a Rácvárosban).

IV. Irodalmi és művészeti intézmények. 1.) Iskolák: a) A főgimnázium. Igazgatója Korbélyi A. világi pap, 8 tanára van, tanulóinak száma az 1808/9. évben 350. b) A főelemiiskola. Igazgatója Pitsch G. J., 5 tanítója van, tanulóinak száma az 1808/9. évben 276. Ide tartozik a rajziskola is jelenleg körülbelül 190 tanulóval, akik között 100 iparos van és a zeneiskola. Minden alsóbb városrésznek is meg van ezenfelül a maga népiskolája.

2.) A kir. egyetemi csillagvizsgáló a királyi várkastélyban. Vezetője Pasquich J. csillagász 2 segéddel.

3.) Könyvnyomdák: a) A kir. magyar egyetemi nyomda saját rézkarcolójával (Falka), saját betűöntőjével, papírmalmával (Körmöcbánya mellett) és saját könyvkereskedésével. Igazgatója Markovits M. A. cs. és kir. tanácsos. Hivatalszemélyzete (üzemvezető, ellenőr, 3 faktor, 1 rézkarcoló) 8 tagú, 20 betűszedője, 26 nyomdásza van 14 sajtó mellett, az öntödében 15 munkás van. Ez az egész országra nagy jelentőségű, kitűnően berendezett nyomdai intézet évente 8000—8500 rizsma papirost dolgozik fel. c) Özv. Landererné könyvnyomdája 3 sajtóval.

4.) Helybeli könyvrevizor: Berevich J. kanonok és Madarassy F. 8 kiegészítővel a görögszerb-román irodalom számára.

5.) Könyvkereskedések (a Diepold-féle a Várban nem érdemli meg a nevet) és nevezetes könyvtárak nincsenek. Ezzel szemben József nádorfi herceg kéziratgyűjteménye tekintélyes és nagyfontosságú. Köztük vannak az elhunyt Batthyány hercegprimás kéziratai is.

6.) Jelenleg élő budai írók. Magyar nyelvűek: Virágh, Verseghegy, Czinke. Latin nyelvűek: Kovachich, Pasquich, Markovits, Grigely, Denhofer. Nemetek: Batthyány Vince gr., Boros F., Pasquich, Rösler, Purkhart, Köfinger.

7.) Művészek. Festők. Olajfestők: Pfenninger, (Weyda Lampi) Brunswick Henrietta grófnő. Miniaturfestők: Rauschmann János, Schönstein udvari kamarai tanácsos neje, Stettner kir. tanácsos (művészi, dilettáns a virág és a gyümölcsfestészetben), Lippert. Rézkarcolók: Falka, Rauschmann János, Ehrenreich, Szakáts, Binder. (Réznyomók: Schmid, Binder, Papiernik). Betűvágók: Falka, Gotzigh, Szakáts. Zeneművészek. Zongoraművészek: Schönstein udvari kamarai tanácsos neje, Brunswick Henrietta grófnő, Döry F., Komáromy helytartótanácsi tanácsos, (Kleinheinz), Haas, Starck, Linzbauer. Hegedűművészek: Purkhart (az idősebb), Mihalkovits, Laczkóczy J., Brunswick Ferenc gróf. Kürtös: Oliva az ifjabb (virtuóz). Művészi tökélytelenséggel játszik (fuvóshangszereken) József nádorfi herceg zenekara. Jelentős értékű énekesnők gr. Nádasdy Lipótné és a testvérpár Döry Teréz és Erna grófnők. (A színészeket lásd színház alatt.)

8.) Gyűjtemények. Entomológiai (rovartani) Koy és Mayer közismert helyiségében. Növénylevonatokat nagy és sokféle változatban Stettner R.-nél, ezekhez kagylós állatok gyűjteménye is járul. Kitűnő ásványtani gyűjtemények. Ilyen Brunswick gr. tárnokmester ásványgyűjteménye (könyvtárral), melyet Giovanni hercegnő megvásárolt. Ugyanígy Beer dr. gyűjteménye. Kiváló Semsey kamaraelnök éremgyűjteménye, Boros F. titkár régiséggyűjteménye (oktató útmutatóval), Marczibányi belső titkos tanácsos régiségei, műkincsei, érmei.

V. Közrendészeti intézmények.

1.) Szálloda, említésre méltó, számra nézve 9 van, köztük a Várban a Fortunaszálló.

2.) Kiemelkedő vendéglője 7 van, köztük a Várban a Fortunaszálló vendéglője és a Spannagel-vendéglő.

3.) Kávéház van 14, köztük 4 a Várban és ezek közül 2 kiváló, a Fortuna- és a Spannagel-féle.

4.) Kutak. Városi kezelésben van a Várban 8 márványkút és 1 kútcsarnok. A víz egyrészét a hegységről hozzák le, másrészét lovakkal hajtott szivattyúval nyomják fel a Dunából.

5.) Egészségügyi intézmények. a) Orvosok. Az országos főorvos Pfisterer A.; városi tisztviselő orvosok Palkovics, Christen, Kramer doktorok. Egyéb orvos van 5, sebészorvos 14, városi szülésznő 8, egyéb gyakorló szülésznő 6. Fogorvos Mayer. b) Kórházak. A városi kórház (a szegényház) jelentéktelen. Az Erzsébet-szüzek klastroma beteg nőket ápol, 50 betegágya van. 1807-ben 710 beteg fordult meg benne. Az irgalmasrend kórháza (melyet Marczibányi titkos tanácsos 1806-ban alapított) még épülőfélben van. Ezekon kívül van még a katonai kórház. c) Gyógyszertár van 5, közülük 2 a Várban. d) Nyilvános fürdő van 5. Valamennyi régi, jóhírnevű forró, kénes fürdő. Ezek között van az Ujlak és az Országút közt fekvő 1806 óta

az irgalmasrend birtokában levő Császárfürdő 3 nagy közös, 21 kő- és 10 kádfürdővel. Fürdőárak 2—50 krajcár.

6.) Biztonsági és kényelmi intézmények. a) Egyenruhás polgárőrség 4 alakulatban, a magyar lovas- és gyalogosgárda, a lövész- és vadászcsoport, létszámuk eléri összesen a 800 főt.

b) A városi rendőrség (csukakék egyenruhában, vörös díszekkel és zsinórokkal és fekete csáköval). Az élén áll a városkapitány (Pavianovits). Személyzete áll 1 városhadnagyból, 1 őrmesterből, 6 fertálmesterből, 56 városi és 6 éjjeli őrből. c) A város közvilágítását 290 lámpa látja el a Várban, a Vizivárosban és a Tabánban. A világítás költségei, amelyek magára a városra hárulnak, évente 4200 forint körüli összeget tesznek ki. d) A városi tűzoltófecskendők száma 4. e) A városi bérkocsik, amelyek mind számozva és félig fedve vannak, 102 számot tesznek ki, de csak 70 jár tényleg. (Állomáshelyük: a Piac tér a Várban, a Vizivárosban pedig a hid közelében és a postahivatal mellett).

7.) Vigalmi intézmények:

a) A színház. Egy és ugyanaz a társaság játszik Budán és Pesten. 1808 óta a bérli és igazgató Cibulka Alajos. Egész színházi személyzete 101 emberből áll és pedig 11 színészből, 6 színésznőből (nem számítva a kisegítő gyermekeket), 8 operaénekesből, 4 operaénekesnőből, 6 kardalosból, 6 kardalosnőből, 2 sugóból stb. A zenekarnak 26 tagja van. Helyárak: Egy páholy negyedévi bérlete (a földszint, II. emelet, I. emelet sorrendje szerint) 51 forint 20 kr.-tól 70 forint 18 kr.-ig. Egyébként egy előadásra a páholy ára 3—5 forint. Negyedévi zártszékbérlet 15 forint 30 kr., egy előadásra a zártszék 1 forint 20 kr. Földszinti fenntartott ülés 12 előadásra 2 forint, egy előadásra 48 kr., II. hely és karzat (bérleti lehetőség nélkül) 30—15 kr. Előadások vannak a budai színházban minden vásár- és ünnepnapon, szerdán, pénteken és (bérletszünetben) minden második hétfőn. (A vizivárosi Fehérkeresztnél épült kis színházban csak vándorszínészek játszanak).

b) Bálok. A táncterem. Ennek is Cibulka a bérlije. Helyisége 2 nagy, igen díszes, tulajdonképpen az országgyűlés számára berendezett terem a várbeli Országházban. Közvetlenül egymásra nyílnak és a kisebbet eredetileg magyar nemzeti táncoknak szánták, de mint ilyet elég ritkán használják. Belépődíj egy alkalomra 1 forint; bérlet a farsangi időnyre (így volt az 1808. évben) a várbelieknek 6 forint, az alsóbb városrészeknek 5 forint, a pestieknek 4 forint. Tánccapok rendszerint vasárnap és csütörtök. A Vizivárosban a Fehér keresztnél (igen kis helyiség) szintén vannak álarcosbálok vasárnap, hétfőn és szerdán. Belépődíj (1808-ban) 40 kr. Bérlet 3 forint 30 kr. A többi tánchelyiség közül a Császárfürdő terme a legszebb és elsősorban említésre méltó.

c) Nyári szórakozóhelyiségek. Nyilvános kert van több, de ezek kicsinyek és jelentéktelenek. Legszebb és leglátogatottabb a Steinhäuser-féle a Krisztinavárosban. A Városmajor a Bécsi kapu előtt, a hegyek alján, szép völgyben igen nagy és kedves hely, nincs bekerítve, részben pompás fasorokkal, cserjesövényekkel, rózsaligetekkel, a pestiek és budaiak igen látogatott és kedvenc helye, barátságos menhely Erosz istennő úgy prózai, mint nemesebb érzelmű tisztelői számára stb.

A Zúgliget. Egy jó óra járásnyira van Budától a hegységben. Leírhatatlanul kellemes hegy- és völgyrészletek tárháza, szőlő és erdőshe-

gyek közepette, gazdag a legbájosabb kilátásokban, túlpazar elsőrangú festői természeti szépségekben, tavasszal és nyáron túlszufolt Buda és Pest kirándulóitól, akiknek étvágyára és szomjúságára az ittlévő vendéglők (egyszerűek) jó előre számítanak. Az út odáig nem könnyű, de bőséges kárpótlást nyújt a szemlélőnek a legszebb természeti képek gazdagságával.

Még messzebb a Budakeszi-út mellett fekszik a Szép juhásznő vendéglője. Hegyek, erdők, rétek felséges tájai és főleg Budára nyíló kilátásai erre az érdekes helyre vonzanak a közönséget, ha nem volna olyan nagyon távolfekvő.

A Nádorsziget (eredetileg Nyulak szigete és Margitsziget) a Duna közepén Ujlakkal szemben a Nádorfőhercegé, aki az azelőtti erdős vadont itt működő kitünő műkertésze, Tost által tündéri kertté varázsolta, amely az embert a legnemesebb gondolatok és érzelmek bűbájos világába ringatja. Virágok és lombátorok, elbűvölő tájak, kilátások és szakértelemmel rendezett ültetvények mind egybehatóan ámulatba ejtik a látogatót.

Ezen alkalommal felsorolandó még a többi nevezetesebb kilátóhely, a bástyáról, a Várból, a Gellérthegyéről, minden budai hegyről, amelyek közül a legnagyobb a Szent Jánoshegy.

Jelentősebb budai épületek.

Kiválóbb épületekben csak a Vár gazdag, ahol az utcák és terek (a Vásártér, a gyönyörű Szt György-tér, a Dísz-tér, az Iskola-tér és a Kapisztrán-tér), a házak, amelyek közül alig egynehány mondható selejtesnek, a lakók jólétéről és méltóságáról tesznek tanúságot. Ezen szemponttól eltekintve Buda nevezetesebb épületei a következők:

1.) Egyházi épületek.

a) Templom van 11, amelyek közül 10 tornyos, köztük a görögkeleti templom is. A várpalota temploma és a tabáni katolikus templom érdekesen vannak festve és szép mennyezetük van. A várpalota temploma kiválóan nevezetes a magában is szép királyi páholy miatt, melyet sok kiváló olajfestménye még figyelemreméltóbbá tesz.

b) Rendházak. A kapucinusok, az Erzsébitszűzek házai a Vizivárosban és a ferencrendiek klastroma és az irgalmasok még épülőfélben levő háza az Országúton.

2.) Királyi épületek.

a) A királyi palota a Várban, legközelebb az Uj kapuhoz, minden tekintetben kimagasló épület 2 emelettel, a nádor-főherceg székhelye. Hosszúkás négyszögének egyik oldala (a főbejárat) közvetlenül a Vár-hegy peremén nyúlik el a Duna irányában, a közepén 2 emelet magasságú résszel, amelyben a csillagászati observatorium és a csillagászok lakásai vannak. Hosszú négyszögének másik oldala nyílt. Az egyik szárnyban van a várpalotatemplom és felette az a terem, amelyben a magyar király koronáját őrzik. (A koronaórség 70 magyar gránátosrokkantból áll). A másik szárnyon vannak a lakások. A kocsikijáraton túl van a palota-órség. A palota szobái (a kamrákon, konyhákon, pincéken stb. kívül) így oszlanak meg: a királyi lakosztály (a felséges udvar részére, ha ide ellátogat) földszinten 15, amelyekből 2 az alagsorban, az I. emeleten 24, köztük

a nagy fogadóterem, a II. emeleten 19, összesen 58 helyiség; azután a nádori lakosztály 17 földszinti, 17 I. emeleti és 55 II. emeleti, összesen 89 helyiséggel. A palotához (melynek külseje valóban fejedelmi) tartoznak még a prépostilak (a palota plébánosa és 2 segédlelkésze számára), továbbá a hármasszobák, a kocsiszínek, a tekintélyes téli lovarda és a várkert. A Várkert az 1792—1795. években kezdtek berendezni, tele van külföldi virággal és faültetvénnel, a kevésbé alkalmas térséghez mértén csodálatos művészettel van beültetve és ápolva. A nádorfőherceg műkedvelő növénytudós és Mayer, a várkertész kiváló ember a szakmájában.

b) A szertárépület. Közvetlenül a királyi palota mellett áll, jellegzetes magas épülettömb, tele hadiszerrrel és fegyverrel. Itt van elhelyezve a katonai zenekar is. Kapuja a Szent György-térre nyílik.

c) Az Országház 3 oldalt szabadon álló 2 emeletes épület a Várban, közel a Bécsi-kapuhoz. (A volt klarisszakolostorból az 1784. évben alakították át.) Az Országház-utca és a Kapisztrán-tér felé van 2 szép terme, amelyekben az országgyűléseket és táncmulatságokat tartják, továbbá ott van az országos levéltár. Ez a rész a tulajdonképeni Országház. A másik részében az Uri-utca felé vannak a helytartótanács hivatali helyiségei, ügyosztályai és ülésterme. Az egész épületnek 168 ablaka és 30-nál több szobája van. Ezen épülethez tartozik (a Kapisztrán-téren vele szemben) a helytartótanácsi számvevőség, a politikai alapok pénztárának háza, melyet 1789-ben az azelőtti ferencrendi kolostorból e célra átalakítottak. Egy emelete és összesen 50-nél több szobája, 80 ablaka van. Közvetlenül mellette van az üresen álló ferencrendi templom, amelyben az 1792. évben I. Ferenc királyt megkoronázták.

d) A m. kir. kamaraépület ugyancsak a Vár közepén magában foglalja a kamarai ügyosztályokat. Az utca felé a földszinttel együtt 4 emelete van, összesen 76 ablakkal, a Duna felé pedig 3 emelete van, összesen 74 ablakkal. Tartalmaz 60, átlag nagy helyiséget, amelyek közül a legfényesebb az ülésterem, a volt kamara-elnökök olajfestményű képeivel. Ez az épület a közbeeső Vártemplom által, melynek kórusa felett azonban szabad átjáró van, a kamarai hivataloktól el van választva. Ez utóbbi épületnek a földszinttel együtt 4 emelete van. Két oldalán minden emeleten 30 ablak van; a három emeleten van 40 hivatali szoba, a földszinten van a bankjegypénztár, hátul a Duna felé pedig az országos építészeti hivatal. (Ez az egész kamarai épület azelőtt jezsuitakolostor, később papnövelde volt, majd 1784 óta kamarai hivatal). A kamarai épülethez tartozik még vele szemben a szép elnöki ház, amelyben a m. kir. helytartótanácsi elnöknek bérmentes lakása van.

e) A cs. és kir. katonai főparancsnokság a Szent György-téren a Várban van a Duna felé 3, a színház felé 2 emelettel (a földszintet is hozzászámítva), összesen 141 ablaka van, amelyek közül néhány vakablak. Termeinek száma 66, hivatalszobái szépek, az ülésterem ragyogó. Ez az épület azelőtt karmelitakolostor, majd városi kaszinó volt és 1794 óta az, ami jelenleg is. A szorosan hozzáépült budai színház azelőtt ennek a kolostornak a temploma volt. Katonai laktanya van kettő; az egyik a gránátosoké a Várban, a Kapisztrán-téren, a másik a gyalogosoké a Vizivárosban, a Fő-utcában. Katonai kórháza (pompás) templomával az Országúton van.

3. Más nyilvános épületek.

a) A városház szép négyszög, emelettel, 3 oldalról szabadon áll a Piac-téren, földszintjén vannak a mészárszések.

b) A magyar kir. egyetemi nyomda az Országház utcában. Szép két emeletes épület. A betűszedők, nyomdászok termei, a szárítóterem, a kiadóhivatal, stb. érdemesek a megtekintésre. (Ezen épület helyén volt állítólag Korvin Mátyás híres könyvtára).

c) Az iskolaépület az előtte elterülő térrel együtt nagyon érdekes.

d) A színházat a Szt. György téren 1787. évben II. József a karmelitatemplomból alakíttatta át. A homlokzati rész, mint templomoknál szokásos, keskeny, de vonzó. A színházlátogató közönségnek három emelet áll rendelkezésére. Földszinten van 8, az első emeleten 16, a második emeleten 17 páholy.

Ezek eddig a Várban vannak.

e) A főpósthivatal a vizivárosi Fő-téren van. Csak rendeltetése miatt említhető.

f) A Császárfürdő tekintélyes és átépítése óta elsőrangú. Vendégszoza van 65.

4. Kimagasló magánházak a Várban a Sándor gr. és Teleki gr. palotája. Mindkettő a Szt. György-téren van. A masszív, pompázó stílusban épült Sándor-palota a legujabb stílusban épült, ragyogó és csodálatraméltó; a másik azonban egyszerű modorban épült bérház (72 szobával 11 lakás). Az Erdődy gr. háza a Bécsikapu-utcában tekintélyes épület és a Vár látképében feltűnően kimagasló pont. A Jacob-féle ház az Országház-utcában egészen új és szépen kidolgozott domborművei miatt nevezetes. (Bathyány gróf, Orczy báró, Marczibányi háza stb.) A Krisztina-városban bájos és imponáló képet nyújt Kalmárfy városbíró vidéki kastélyhoz hasonló háza. (Kőmivesmester van Budán 5, Eberl a legfiatalabb; az ácsok száma 5, a téglalegető kemencék száma 5.)

A városi tanács tagjai: a polgármester, most Balássy Ferenc, a városbíró Kalmárfy Ignác, a szt. Lipótrend lovagja; tanácsstag (senator) van a városkapitánnyal együtt 9, egyéb hivatali személyzet 27.

Buda egyéb nevezetességei. Itt jelenik meg a „Vereinigte Ofner und Pester Zeitung” című napilap. Farsang idején házibál és böjt idején társas összejövetel van: a nádorfőhercegnél, Alvinczy báró tábornagy katonai főparancsnoknál, Brunsvik József gróf tárnokmesternél, Sándor grófnál. Malma (a Dunán horgonyra erősítve) van Budának 51. — Országos vására van négy, úgymint március 4-ikén, június 27.-én, szeptember 14.-ikén és november 30-ikán (A Vizivárosban tartják meg). Heti piacok vannak a Várban szombaton, a Vizivárosban szerdán. Posta-távolságok Budától: Bécs 35 mérföld, Pozsony 28, Grác 43, Sopron 31 (a Fertőtávon át), Győr 17, Zágráb 50, Károlyváros 57, Fiume 74, Eszék 37, Pétervárad 39, Zimony 50, Temesvár 39, Nagyszeben 76, Debrecen 32, Kassa 35, Besztercebánya 23 mérföld.

A postakocsik menetrendje:

Indul naponta Komáromon, Győrön, Pozsonyon át Bécsbe este 6 órakor; érkezik nyáron este, télen másnap reggel.

Kedden és pénteken Egerbe, Kassára, Galiciába indul 11 órakor reggel, érkezik egy nappal előbb reggel.

Kedden és szombaton Vácon át Besztercebányára, stb. indul 11 órakor reggel, érkezik ugyanaznap.

Szerdán és szombaton indul reggel Léván, Selmecebányán, Nyitrán, Nagyszombaton át, érkezik szerdán és vasárnap.

Csütörtökön és vasárnapon indul (nyáron este, télen délelőtt) Temesváron át Nagyszebenbe, érkezik pénteken és kedden.

Ugyanebben az időben (csütörtök, vasárnap) indul Szabadkán, Péterváradon át Zimonyba és érkezik pénteken és vasárnap.

Csütörtökön és vasárnapon indul még Székesfehérvárra, Horvátországba, Grácsba, Eszékre, Fiuméba érkezik pénteken és kedden.

Végül csütörtökön és vasárnap indul Debrecenen át Nagyváradra is és érkezik szerdán és szombaton. A várbeli póstahivatalban a leveleket egy félórával előbb kell feladni, mint a Vizivárosban, vagyis délelőtt 1/211-ig és délután 1/25-ig.)

Delizsánsz (póstoi személyfuvar) Bécsbe indul minden vasárnap és szerdán reggel, Kassára január 9-ikén és ettől kezdve minden 14. napon, pénteken, Zimonyba január 6-ikán és minden következő 14. napon, pénteken. (Érkezés egy nappal előbb.)

Dunai közlekedés.

1.) A hajóhid Budán a várhegy alsó részén, a pesti oldalon pedig közvetlenül az Ujhíd-utca előtt van. (1783-ig a régi Hid-utca előtt volt). 1767-ben készült a repülő-híd helyett. Aszerint, amint a hidív sikerül, 46—47 pontonon nyugszik, amelyek 64 horgonyra és pedig a víz mentén párosával 28 horgonyra vannak erősítve. Minden horgonynak 50 öl hosszú láncja van. A pontonhid 240 öl hosszú, ehhez járulnak még a hidfők, a pesti négy tölggyfa-járommal 11 öl hosszúságban és a budai három fajárommal 5 öl hosszúságban. A hid szélessége a gyalogúttal együtt, amelyek két oldalt karfák közt vezetnek el és 2 járókelő számára elegendők, 4 öl és 4 láb. Az áthaladó hajók részére úgy a budai, mint a pesti oldalon 3 hajóból álló 12 öl hosszú átjárója van. Ezeket rendszeren reggel csigákkal emelik ki a híd-ből és húzzák oldalvást, hogy a hajók átmehessenek. Tulajdonosa a hídnak a két város, Buda és Pest felerészarányban. Bérbeadták 1808-tól 6 évre Glückswerth pesti nagykereskedőnek évi 87.700 frt bérért, karbantartási kötelezettség mellett. A nemesség, mindkét város polgárai és a közhivatalnokok vámmentesek.

2.) A repülő hid. Csak szükség esetén kerül reá a sor, de mindig készenlétben áll.

3. Az átkelés kompokon és csolnakokon is történik. Az elsőkből (szekerek és állatok részére) 5 áll rendelkezésre, az utóbbiakból (gyalogjárók részére) 8, de több is teljesít szolgálatot. Tél idején ugyanis (körülbelül december közepétől március elejéig) kiemelik a hidat részben a jég miatt, részben a híd kijavítása céljából és ha nincs jégzajlás, úgy ezek a közlekedési eszközök bonyolítják le az átkelést. A csolnakok mindegyike 20 utast is képes felszedni, legénysége 4 evezősből és 1 kormányosból áll. Az útát rendkívüli ügyességgel, gyorsasággal és vakmerőséggel, széllel és jégtömbökkel dacolva teszik meg. Az indulási hely rendszerint a híd környéke, de

úszó jég esetén ott van, ahol az pillanatnyilag a legveszélytelenebb és legkönnyebb, sokszor a Gellérthegyen alul, sokszor a Császárfürdőnél.

PEST.

Fekszik Pest megyében Budával szemközt, jelenleg azonban inkább mélyebben délre terül el, ugyancsak közvetlenül a Duna mellett, terjedelmes, természetére nézve terméketlen homoksíkságon. 1708 (I. Lipót) óta szabad királyi város és néhány év óta legnagyobb fokú, az egész országra kiterjedő ipari és kereskedelmi tevékenysége révén (amihez 1784 óta az országos tudományegyetem és 1786 év óta a legfőbb országos törvényszékek járulnak) a magyar királyság kereskedelmének központja.

Házak.

Számuk egészben véve a legújabb adatok szerint 2850. Ezek a házak az egyes városrészek szerint így oszlanak meg: 1. a Belváros (régí város) területén van 644, 2. a Lipót- (Uj) városban van 199, 3. a Terézvárosban van 820, 4. a Józsefvárosban van 924, 5. a Ferencvárosban van 263 ház. A három utolsó tulajdonképen külváros.

Fekvése.

A régi város azelőtt körfallal volt körülvéve, ezt azonban épúgy, mint kapuit lehordták és helyüket beépítették. A Gellértheggyel szemben terül el, feljebb fekszik a Lipótváros és lejjebb a Ferencváros, de egy vonalban közvetlenül a Dunapart mellett. A város kapui helyét még most is a régi elnevezésekkel, Váczi-kapu, Hatvani-kapu, Kecskeméti-kapu illetik, jól-lehet belőlük a néven kívül semmi sem maradt meg. A Bel- (vagy Régi-) város, noha eddigelé (majdnem) minden közérdekű esemény és a helyi kereskedelmi forgalom színhelye, mégis egészben véve sem nem szép, sem nem rendezett vagy előnyös fekvésű. Ezzel szemben a Lipótvárossal az ellenkező mondható el, mert itt a házak és az utcák tervszerűen és a kor-nak megfelelően szépen kerültek kivitelre. A Belváros négyszögletes bér-házakból, a Lipótváros pedig részben már tetszetős építőművészeti stílus-ban és tekintélyes magassággal készült épületekből áll, ilyen például a na-gyon csinos Ujhíd-utca és az Ujvásártér és környéke stb. Valahányszor Pest város további megnagyobbításáról esik majd szó, elsősorban a Duna mentén felfelé a Lipótváros kiépítésére kell gondolni. A Teréz-, a József- és a Ferencváros felülről lefelé ívszerűleg veszi körül a két említett város-részt. Ezek belső része inkább egyszerű vidéki, mint pompázó városi mo-dorban van megépítve, de annak ellenére érdekesebbek és kényelmesebbek, mint az ember gondolná. Különös érdekességet azonban és egész Pest lát-képének szerfelett festői színezetet nyújtanak az ezen külvárosok háttéré-ben beültetett gyönyörű virányok, a sok kert- és parkszerű telep, óriás nyárfasorok stb. Egyrészt Pest lakásainak szaporítása céljából (ami a folyton emelkedő népességszám és az egyre erősödő ipar miatt szükségessé válik), másrészt pedig egy város-szépítési alap megteremtésére, nevezete-sen új színház felállítására az 1808. évben királyi biztos felügyelete alatt 231 házépítésre alkalmas, Pest határában fekvő pestvárosi telek 883.500

frt.-nyi tekintélyes összegért került árverés útján eladásra. (Ezekből a házhelyekből a jobbfekvésűekért négyszögölenként 60—80 forintot is adtak.) A sáncoltések mentén Pestre vezető utak széles nyílásukkal és számos gazdasági épülettel a város nagyságát és a forgalom élénkségét juttatják eszünkbe; a hídról vezető utak pedig műveltséget és jólétet árulnak el. Hogy a nagy, meglehetősen összeszorult háztömeg szemléletének hatását teljes pompájában és változatosságában élvezhessük, fel kell mennünk a Duna mellett emelkedő Várhegyre (főleg a Várkertbe) vagy a Gellért-hegyre.

Lakossága.

Pest állandó lakossága épúgy, mint Budáé javarészt ott megtelepedett polgárokból áll. Átmeneti lakossága az egyetemi ifjúság, az igazság istennőjének kész vagy leendő nagyszámú papjai, kik közé a legfőbb törvényszék és a pestmegyei törvényszék is számítandó, továbbá a várost kedvelő főnemesség és nemesség, a katonaság és a kereskedelem miatt vagy más okból itt megszálló idegenek. Ez utóbbiakból főleg nagy az árapály a vásárok idején és télen. A városi tanácsnak alárendelt lakosok száma a legújabb adatok szerint 25.000 lélek, a többi körülbelül 600 lélek lehet. Nyelvük szerint a polgárok jobbra német nyelvűek, magyarokkal, tótokkal (szlávokkal), szerbekkel, görögökkel, oláhokkal, zsidókkal többé-kevésbé vegyítve. A pesti német tájszólás az erős kereskedelmi forgalom és a sok ujonnan települt külföldi német hatása alatt tisztább, mint a budai és a kettő együttvéve sem olyan leromlott, mint a pozsonyi.

Tót sok van a Józsefvárosban, zsidó pedig a Terézvárosban, főleg a Király-utcában. Vallásuk szerint a pestiek római katolikusok, ág. evangélikusok, ev. reformátusok, görögsertartásúak és izraelita vallásúak.

Erkölcse.

A pestiek erkölcse más nagy kereskedelmi és ipari város erkölcsével egyezik, tehát látható bizonyos féket nem szerető életmód a cynismustól a sybaritizmusig, annak finomabb és erősebb árnyalataival és változataival. Az érintkezési mód sokoldalú és közvetlen; a társadalmi élet szabadabb és keresetlenebb, mint Bécsben, épúgy az élvhajhászat, a romantika és fényűzés nagyobb, mint ott. Egyebekben époló vendégszerető és jószívű a pesti, mint a bécsi, csak külkereskedelmével még nem törődik eleget és érdeklődése nem vonatkozik az egész országra. Ezen leírás természetesen kivétellel, mint könnyen érthető, inkább Pest város nedvdús, kövér magjára, a Belvárosra és Lipótvárosra vonatkozik. A külvárosok lakóinak, mentől kevésbé vannak mint iparossegédek, napszámosok stb. a kereskedelmi osztállyal közvetve vagy közvetlenül összeköttetésben, annál kisebb a szükségletük és egyszerűbb az életmódjuk, különösen vonatkozik ez a szőlőművelő lakosságra.

Megélhetési lehetőségek.

Ha leszámítjuk azt a bő és sokakat foglalkoztató kereseti forrást, amelylyel az igazság istennője Themis a várost elárasztja és ha leszámítjuk a nem nagyon tekintélyes szőlőművelést, amelyet itt (főleg) a józsefvárosiak,

mint kereseti ágat úznek; hozzászámítva ezzel szemben részeseit (az orvosokat, művészeket, vendéglősöket, italmérőket, szállodásokat stb.), akiket a jó és fényűző élet magához láncol és bőségesen táplál, az ipar és kereskedelem az az istenség, melynek bőségszarujából a pestiek mindennapi kenyerüket nyerik.

A szőlőhegy (domb) területe csak 788.000 négyszögöl. E szőlőterülethez, melyet kőbányai hegységnek neveznek, csatlakozik még 200 szőlőkert, amelyet 1800 óta különböző nagyságban a Városligetben varázsoltak elő. Pest város határában van 390 rét, egyenként 6.000—20.000 négyszögöles területtel, szántója körülbelül 800 hold, átlag 1200 négyszögöles területtel. Pest földjének túlnyomó része meg nem művelt homokterület és annak a Rákosmezőnek egy része, amelyen 1525-ig a magyar nemesség szabad ég alatt országgyűléseit tartotta. Ezzel szemben azonban annál élénkebben és termékenyebben van megművelve Pesten Merkur misztikus talaja. Nagy a mindennemű műhelyek száma, köztük olyanok, amelyek csak világvárosokban fordulnak elő. Így vannak barométerkészítők, sodronygyárosok, legyezősök, reszelővágók, zongora-, hegedű- és hangszerkészítők, himzők, aranyverők, kártyafestők, bútorfényezők, kartonnyomók, csillárfoglalók, makaronisütők, orgonaépítők, mennyezetdiszítók, lemezgyárosok, aranyozók, bélhúrkészítők, sörétöntők, tükörgyárosok, tajtékipametszők, stb. A sok céhből pedig említésreméltók a szabók, cipészek, csizmadiák, asztalosok, sütők stb. Gyáraknak nevezhetők a kitünően, mindennemű olaj előállítására berendezett olajgyár, a Wirio és Glückswerth-féle likörgyár (amelyhez csatlakozik a Dorog és Vörösvár közt Piliscsabán székelő Gaillardgyár fiókja), négy selyemárúgyár, amelyek közül a Valeró-féle selyemflort is előállít, két bőrgyár, különösen nevezetes a gazdag Kemnitzer (ifjabb) gyára; továbbá az úgynevezett spanyolviasz-, ceruza-, karton-, keztyű-, angol patentzsákgyárak. Hogy ez iparosok munkáit Pesten kívül is keresik és nagyrabecsülik, ennél fogva széles ez országban, különösen délfelé nagy keresletnek örvendenek, ezt már Pest város kereskedelmi jellegéből és abból lehet következtetni, hogy ezek szabás, divat, izlés, sőt minden tekintetben, ami városi kényelmet és fényt elárul, épúgy mértékadók Magyarország legnagyobb részére, a kapcsolt országokat is beleértve, mint Bécs városáé az uralkodó ház országaira nézve.

Még inkább polypszerűen terjeszkedik ki a pestiek tulajdonképeni tevékenysége. A helyi kereskedelem számára, amelyet azonban az egész éven át az átutazó idegenek és budaiak is állandóan foglalkoztatnak, a Váci-utca, az Ujhíd-utca, az Uri-utca, a Kigyó-utca, a Fötér stb. úgyszólván szünet nélkül országos vásár képét nyújtja. Bolthelyiség bolthelyiség mellett szorong itt csábítólag ingerlő kirakataival és tetszetősen berendezett belsejével. Rőfösárúkereskedők Liedemann a „Szép magyar asszony”-hoz a Fötéren, Rajcs a „Három gráciá”-hoz, Tekus az „Arany fej”-hez, Ybl az „Ezüst fej”-hez a Váci-utcában; posztókereskedők Offenheimer, Csáky, Graff, Temesváry, Lenk, Szabó, Nesztor; vászonkereskedések a „Rumburgi”-hoz, a „Sziléziai”-hoz, a „Svájci,- hoz; norinbergi-árú kereskedések a „Württembergi herceg”-hez, a „Kigyó”-hoz és a „Nürnbergi”-hez a Váci-utcában; kalapüzletek az „Arany sas”-hoz, „János főherceg”-hez, a „Fehér nyúl”-hoz; sok és sokat foglalkoztatott ezüstárúüzletek (ezüsfeldogozók) Prandtner, Zahn, Müller stb; festékanyag-, fűszerárúkereskedők Macher, Crettier, Dietl, Schimerer, Nickel, Heinrich és a két

Preher; magkereskedő Mayer; szerfölött nagyszámú a dohánykereskedés, (mindenféle dohány- és burnóthoz szükséges használati tárggyal) köztük Wilfinger és Fuchs az „Amerikai”-hoz a Szervita-téren és a rác boltok az Ujhíd-utcában; vaskereskedések a Wurm-, Salzl-, Schopper-félék; az épületfakereskedők száma a negyvenet meghaladja (a Dunaparton nem messze az Ujépülettől).

Ezekhez az üzletekhez, amelyek csak a példa kedvéért nyertek a sok közül említést (úgy az árú minősége, mint az üzlettulajdonos megnevezése tekintetében) és amelyekhez még a nagyszámú divatárúüzlet és a kisiparosok bolthelyiségei tartoznak, sorakoznak még másfelől a fióklerakat név alatt ismert kitűnő és nagyválasztékú Swoboda-féle papirtapéta üzlet a Hid-utcában, a Stegmayer-, Demeter-, Koulitzky-, Terpkó-, Liedemann-féle papirkereskedések, a Kerntner és Vogel-, Stand- és Reisinger-féle bútortüzetek, az egészségügyi és vasedénylerakatok az Almássy-házban a Ferenciek-terén, agyagárú lerakatok bécsi porcellánban Mayernél a Váci-utcában, továbbá ugyanitt holicsi, budai, kassai, prágai, trieszti majolikában és véshető kőárúban, Stachus üvegárú- és tükörkereskedése az Ujhíd-utcában, egy berchtoldsgaudeni ugyanott, a már fentemlített likörlerakat, az égeri olajlerakat az Ujhíd-utcában, a debreceni szódagyár lerakata Rickelnél a Váci-utcában stb. (A könyv- és műkereskedések alább kerülnek sorra). A kiváltságos polgári kereskedelmi testület, amelyhez csak komoly kereskedők tartoznak, 91 tagot számlál. Ezen számban természetesen nincsenek benne a kis szatócsok, például a dohánybódétulajdonosok. De köztük vannak szerb és görög cégek képviselői és ugyanilyen nagykereskedők. Elnökük most Crettier Jakab fűszerkereskedő. Tekintélyes a nagykereskedéseknek és azoknak az üzletágaknak a száma is, amelyek részben meghatározott műtárgyakra, részben pedig és főleg az ország termékeivel és gyarmatárúkkal való nagykereskedésre szorítkoznak. A nevek, mint Fellner (egyszersmind bizományi és szállító üzlet), Deák, Glückswerth, Wächtler stb. kiválókként általánosan elismertek. A zsidó nagykereskedők száma sem csekély. Pest kereskedelmi fontosságának mélyebb taglalását nem engedi meg soraim szűk keretek közé szorított célja, de az eddig előadottakból is elég hű képet nyerhet mindenki. Hogy az ember e város kommerciális életének legtündöklőbb korszakát szemügyre vehesse, meg kell nézni a vásárok idején. Milyen nagy ilyenkor a tarkabarkaság és tömeg az árúban és emberben a város valamennyi szabad terén (a Régiváros kivételével, mert ez üzlethelyiségeivel nem nyíltan veszi fel a versenyt). Milyen tolongás van a nagykereskedőknél a vásárt megelőző héten. Mennyire tömve van bódékkal, kiállítási csarnokokkal, vásárló és kíváncsi szemlélővel az általános forgalomban minden kereskedelmi csomópont, tovább részletezve, főleg az Ujvásártér, ahol ebben az időben ügyszólván egy egész szabályos utcákra és telepekre oszlott város épül fel finomabb árú eladási helyiségeiből, továbbá a Dunapart, mint fazekas-, faárú és különböző nyerstermények, élelmiszerek vására; azonkívül az Országút felső vége; a földműves egyszerűbb igényeire, mezőgazdasági szerszámokra és hasonlókra a Hatvan felé vezető út tája, ahol egyidejűleg a marhavásárt is tartják és ahol akkor a sürgés-forgás leírhatatlanul élénk. A legtöbb üzletet ily vásár idején a vásárt megelőző héten, vagy néhány nappal előbb és a tulajdonképeni vásárhét 2 első napján kötik. E rész befejezéseül érdemes még említést tennem a különféle vál-

lalkozókról, időszakai foglalkozást űzőkről és iparlovagokról stb. főleg azért, mert Pestnek ezekben feleslege van és a közerkölcsökre jellemző. Amit a házak gazdag hozadékáról a budai részen megemlítettem, ugyanaz áll Pestre is, csak kettőzött vagy háromszoros mértékben. Különösen a kereskedők bolthelyiségeire nézve áll ez, amelyek közül az előnyösebb fekvésűek évi 4000 frt bért is fizetnek.

Közüntézmények.

I. Polgáriak. 1. A Legfelsőbb törvényszék és pedig: a) A Hétszemélyes tábla. Elnöke a fens. nádorfőherceg; tanácstagja eredetileg 7 volt, most 19 van, akik közül 4 (a primást beleértve) az egyházi, 6 a főnemesi, 9 a nemesi státusból való. b) A Kir. ítélőtábla. Elnöke (ítélőszéki dolgokban mint a király képviselője) a kir. személynök, most Majláth gr.; tanácsa áll (a számfelettiéken kívül) 17 tagból és pedig 2 egyházi (Praelati Tabulae), 2 főnemesi (Barones Tabulae) tagból, továbbá a nádorhelyettesből, az országbíró helyetteséből, a 4 ítélő mesterből (protonotarii), a koronatiigyeszből stb. Hozzá tartozik még 6 tagú hivatali személyzet és 3 szegényvédő ügyvéd. E két bírói testület, együttvéve a Legfelsőbb királyi törvényszék (Excelsa Curia regia) igazságügyekben a két legmagasabb fórum. Ezek körül csoportosul, mint az erezet és véredény a szív körül, az itt nagyszámban (körülbelül 200) működő ügyvéd és 300-nál több praxisa utolsó állomásán levő jurátus, akik a város élénkítéséből erősen kiveszik a részüket. Az előbbieik közül különösen híres Bakó G., Belák M., Jankovits F., Madách A., Nagy A., Tóth S., Pápay stb. Az utóbbiak (jurátusok) közül minden egyes ülősszak elején 100-nál többet vonnak be a tárgyalásokba.

2. A királyi ügyek igazgatósága (a kamara felügyelete alatt). Igazgatója és főügyésze most Németh János, egy igazgatóhelyettese és 7 ügyésze van.

3. A politikai javadalmak és alapok ügyeinek igazgatósága (a helytartótanács felügyelete alatt). Igazgatója most Leszkay Ferenc. Két ügyésze van. (A pesti körzetben a vallás- és tanulmányi alap ügyészeinek száma most hat).

4. A politikai javadalmak és alapok gazdasági hivatala a pesti kerületben (a helytartótanács felügyelete alatt). Elnöke Novák Joachim.

5. A budai kerület országos rendbiztosi hivatala. Főbiztos Kiss A.

6. és 7. A cs. és kir. harmincadhivatal 13 és a cs. és kir. sóhivatal 9 tagú tisztviselői személyzettel (mindkettő a magyar kamara fennhatósága alatt).

8. A cs. és kir. bankjegyhivatal és dohányjövédék 9 tagú személyzettel (felettes hatósága a cs. és kir. bécsi udvari kamara). A lottójáték gyűjtőhelyeinek száma Pesten 8.

9. A pesti pósthivatal 4 tagú személyzettel, a kis posta (kerepelő posta), mint Budán, 3 levélhordóval.

10. A kir. zálogház (a helytartótanács alatt) 11 tagú személyzettel.

11. Az egyesült Pest-Pilis-Solt-megyei törvényszék. Főispán a nádorfőherceg, helyettes és ügyvezető Barkóczy Ferenc gr., alispánok Laczkovits és Szentkirályi, egyéb személyzete 80 tagból áll, köztük van a megyei

mérnök Balla A. és a megyei tisztiorvos Rettig D. F. A megyei hajdúk száma 20.

II. Katonai intézmények.

Brigadéros Szörényi tábornagy. Helyőrsége 1 gyalogezred és rövid idő óta egy tüzérszázad, azonkívül van itt egy szekérszázad és a cs. és kir. hajóhivatal néhány hidással.

III. Egyházi intézmények.

1. A katolikus plébániák száma 4, összesen 10 lelkésszel. A főplébánia (Tóth apátplébánossal) a Főtéren van. Azonkívül van a ferenc-rendi, a józsefvárosi és a terézvárosi plébánia. Szerzetesrendek: a kegyes-rendiek, a szerviták, a ferenc-rendiek, az angol kisasszonyok.

2. Az ágostai evangélikus és

3. az ev. református plébánia egy-egy lelkészével.

4. Görög nem egyesült vallású plébánia van kettő, egy szerb és egy görögkeleti oláh plébánia.

5. Az izraelita hitközség 2 zsinagógával és egy főrabival. ;

IV. Irodalmi és művészeti intézmények.

1. Iskolák.

a) A magyar királyi egyetem az azelőtt fennállott jogi, orvosi és bölcsészeti fakultáson felül 1806 óta theologiai fakultással. Rector magnificus jelenleg Kelemen E. a jog tanára. A theologiai fakultás tanárainak száma 9, a jogi 6, az orvosi a magántanárokkal és az állatorvosi intézettel 18, akikhez még 4 sebészorvostanár járul, a bölcsészeti 17. — Az egyetemnek saját irodája van. Az 1808/1809. évi egyetemi hallgatók száma 769. Ezek közül theológus a központi papnöveldében 62, jogász 209, orvostanhallgató 185.

b) A gimnázium a kegyesrendé, 6 tanára van. Igazgató Aigl Glycerius piarista, a tanulók száma az 1808/1809. tanévben 631.

c) A főelemi iskola (schola capitalis). Igazgatója Boráros János szenátor. Tanítóinak száma 5. A tanulók száma az 1808/1809. tanévben 361. Ehhez tartozik egy rajziskola is. (Nőnevelőintézet van több, kiváló köztük az angol kisasszonyoké a zárdában és a Nichmann-féle.)

2. Könyvnyomdák a Trattner-féle 7 sajtóval és a Patzko- és Landerer-féle 2-2 sajtóval.

3. Könyvkereskedők Eggenberger, Hartleben, Institoris, Kilián, Kiss, Leyrer. — Művészeti tárgyakkal (rézkarcokkal, zeneművekkel, alabastromunkákkal, festészeti és zeneművészeti segédeszközökkel) kereskedik Schreivogel iparművészeti irodája. Zenével kapcsolatos dolgokat árusít Liedemann rőfösárú üzlete is. Paregini kép- és műkereskedésének nincs nagy jelentősége. Könyvrevizor most Stipsits Imre tanár.

4. Irodalmi és műgyűjtemények.

a) Könyvtárak. Az egyetemi könyvtár gazdag tartalmú (gyűjte-

ménye állítólag 60—70.000 darab.) Eddig észszerűen vezették és könnyen használható. Olvasóterme vasárnap, hétfő és a szünnapok kivételével naponként 6 óráig nyitva van. Könyvtárosa a tudós Schönwisner, öreai szellemes statisztikus Schwartner tanár és a humanisztikus régiségbúvár Stipsits Imre tanár. A kiszolgálók száma 3. —

Továbbá Széchenyi Ferenc gr. öexcellenciája és főkamara stb. által nemesszívűen, hazafias buzgalomból az országnak néhány év előtt aján-dékozott és most „Nemzeti könyvesház” név alatt ismert könyv-, és kéziratgyűjtemény, csak Magyarországra vonatkozó és minden tekintetben erre korlátozott tartalmával. Sok előnyénél fogva kiváló intézmény. Könyveinek száma 22.000, amelyeket a nemesszívű alapító eddig 6 oktáv kötetet kitevő, saját költségén nyomtatott katalógusba foglaltatott és a tudósok közt ingyen szétosztatott. A kéziratokról hasonló katalógus várható. Könyvtáros a hazafiasan működő Miller F. 3 kiszolgálóval. Egy bárki rendelkezésére álló olvasóterme van, felügyelőinek legszívélyesebb szolgálatkészsége mindenkit buzdít e drága kincs használatára.

Vannak különböző könyvbarátoknak is könyvgyűjteményei. Köztük ki-magasló és régészeti értékekben gazdag Jankovics Miklós könyvtára (szintén hungarica). Említésre méltó Teleky László gr. gyűjteménye is.

b) Eremgyűjtemények. A nemzeti könyvtárral egyesített erdélyi magyar eremgyűjtemény ugyancsak a fent említett Széchenyi Ferenc gr. adománya az ország számára. Nagyon tökéletes és gazdag.

Katalógusát példás rendben állította össze az előbb említett nagy-tudományú Schönwisner apát, 3 kötetben van kinyomtatva és több mint 100 ívrét terjedelmű, Prixner rézkarcaival illusztrált táblázattal ellátva. Ez ugyancsak Széchenyi gr. ajándéka az irodalombarátok részére. Látvá-nyosságzámba mennek az éremterem szép éremszekrényei, amelyek ki-vétel nélkül belföldi fanemekből készültek. Megemlékezésreméltó még az egyetem eremgyűjteménye is.

c), d) és e) A tanítás célját szolgáló természettudományi gyűjtemé-nyek, anatómiai viaszkészítmények és fizikai műszerek terméi, amelyek az egyetem felszereléséhez tartoznak és

f) a fűvészkert.

A fenti gyűjtemények közül a harmadiknak még külön geometriai, hydrotechnikai muzeuma van. Egyébként rendkívül gazdagok s jó álla-potban a szakmabeli tanárok felügyelete alatt állanak. Ugyanez áll a kel-lemesen berendezett fűvészkertre nézve is, amely körül Kitaibel híres fizio-lógusnak és Handsroth botanikus kertésznek vannak érdemei. (A budai csillagászati obszervatórium is látványosság, új felszerelését a bátor Pas-quich csillagász fáradozásainak köszönheti.)

5. Pest jelenleg életben levő írói. Magyar írók: Dugonits egyetemi tanár, Kováts, Georch, Kultsár, Tolnay, Teleky L. gr., Farkas, Mattya-sovszky.

Latin írók: Mitterspacher, Schönwisner, Alber, Winterl, Bene, Kitaibel, Lang, Brezanóczy, Tomtsányi, Eckstein, Haliczky egyetemi taná-rok, Horányi, Miller, Rettig, Katanchich.

Német írók: Schwartner, Schedius, Schuster, Stipsits E., Halitzky egyetemi tanárok, Jung, Molnár, Dvornikovits Cölesztina kisasszony, Mus-kiatirovich, Liedemann kereskedő, Witsch, Kittel, Girzik.

6. Művészek.

Festőművészek (olajfestmény): Neyguss, Lochpichter, Wohlnhofer, Scheft, Krismanits. Ez utóbbi és Humbs miniatűrfestők.

Vésnökök: Karacs, Humbs, Prixner, Zöhrer.

Fametsző: Mayer.

Pecsétvéső: Ehrenreich.

Szobrász: Kirchmayer.

Zeneművészet. Zongoraművész: Specht (zeneszerző), Kosanitz, Cibulka (ez utóbbi és a szervita P. Cölestin az orgonán is kiválóak), Hannes, Podmaniczky báró, Molovetzky.

Hegedűművész: Nicolaidesz, Moravetz, Sauer.

Fuvolaművész: Mahr, Adamovits.

Hangversenyénekes: Blum operaénekes, Cibulka színházigazgató neje, Dvornikovits C. kisasszony, Böhm D. — Több szerzeménye miatt lángész-ként ismert Chudy, aki mint zongoraművész is kiváló.

V. Közrendészet alá tartozó intézmények.

1. Szálloda több mint 15 van. Híresek a Hétválasztófejedelem és a Fehér hajó szállodák.

2. Nevezetesebb étterem: a „Paradicsom”, a „Hétválasztófejedelem”, a Kemnitzer-kávéház és a Fekete ló étterem (nyári idényben, a különben elhagyatott kerthelyiségek, mint a gr. Beleznay-kert, Treter György kertje, a „Fogoly”, de leginkább csak este, látogatottak).

3. Kávéház van 18; legjelentékenyebb köztük a Lechner-kávéház a nagy Kemnitzer-házban, a „Hétválasztófejedelem” és a „Paradicsom” kávéházai.

4. Egészségügyi intézmények:

a) Orvosok: Rettig dr. megyei orvos, Bossányi dr. és Rácz dr. városi tisztí orvosok, gyakorló orvos az egyetemi tanárokon kívül van 10; sebészorvos 15 körül van, a szülésznők száma 9; fogorvosok Löffler és Mayer.

b) Kórházak.

A Polgári kórház (Rókus kórház) a szülönőotthonnal szép berendezést nyert, csak nincs eléggé anyagilag dotálva. Igazgatója Bossányi dr. Személyzete a nyolc, mindkétnembeli betegápolóval együtt 12 tagból áll és ezek közt van egy lelkész is. A betegek száma 1807. nov. 1-től 1808. október végéig 1800 volt.

A katonai kórház a helyőrségi kórházépületben kiváló.

c) Patika van 9.

d) Rumbach dr. a Városliget mellett fekvő, 12 fürdőszobás vasfürdője jó felszerelésű.

5. Biztonsági és kényelmi intézmények.

a) Egyenruhás polgárőri testület van 5, amelyek összesen 1000 embernél több tagból állanak és pedig egy huszár, egy német, egy ulánus lovasszázadból és 2 század gyalogosból, az utóbbiakból az egyik a lövészek testülete.

b) A városi rendőrség (rákvörös egyenruhában, kénsárga hajtókákkal és zsinórokkal, fekete csákóval). Kapitány, hadnagy és 3 káplár alatt 52 rendőrlegény szolgál.

Éjjeli őr van 12.

c) A város közvilágítása kitűnő, de csak a Belvárosban és környékén, 714 lámpa révén.

d) Személyfuvaros van 118. Állomáshelyük a Váci-utca elején van, az Ujhid-utcában, a Ferenciek-tere előtt stb.

e) Városi tűzoltófecskendő van 7.

f) A tudakozó- és hirdető intézet.

6. Nyilvános szórakozóhelyek.

a) A színház. (I. Budánál) Jegyárak: negyedévi bérletben felső páholy 80 frt, egy alkalomra 5 és 4 frt; zártszék negyedévi bérletben 20 frt; egyes jegy ára előkelő földszintre 1 frt 20 kr., második helyre és karzatra (bérlet nélkül) 48, 30 és 15 kr

Előadás van kedden, csütörtökön és szombaton, minden második hétfőn és minden vasárnapon és ünnepnapon. Az úgynevezett Krajcár (Jancsi) színház csak vásárok idején és ideiglenes deszkabódében működik. (A magyar színtársulat, amely a többi napokon Pesten és csak időközönként játszik Budán is, méltóbb pártolást érdemelne).

b) A táncterem (Redoute) a „Hétválasztófejedelem”-szállodában van, kényelmetlen és szűkös elhelyezésű. A bérletjegy ára az 1808. évre 6 frt volt, egyes belépőjegy ára 1 frt. Báli napok vasárnap, hétfő, szerda. A többi táncterem közül csak a Hacker-terem említésre méltó, ennek azonban nincs engedélye álarcos bála.

c) Nyilvános kerthelyiségek és hasonlók. Igen sok az ilyen kerthelyiség a külvárosokban, főleg a Terézvárosban és a javarésze nagy látogatottságnak örvend, csak kicsiny és igénytelen. Ugyanez áll a nagyon látogatott George-kertre a Lipótvárosban, kevésbé azonban a gr. Beleznay-kertre a Hatvani-kapun kívül.

A báró Orczy-kert félóránnyira van a várostól, de az Üllői-úton innen. A kertet a nemesgondolkodású Orczy József báró 10 évvel azelőtt angol ízlésben az ismertnevű Petri műkertész segítségével varázsolta elő, úgy ő, mint özvegye nagy költséggel ápolták és megnyitották a nagyközönségnek. Ez a kert meglehetősen nagy, változatos festői részletekben gazdag, megtekintésre és sétára egyaránt alkalmas, oldalvást sok és változatos gyümölcsfával, de étkezési lehetőségek nélkül. (Az étkezés mellette is nehézségekbe ütközik). Ennek dacára úgy a pestiek, mint a budaiak, főleg a nemesség kedvenc kirándulóhelye. A műbarát és jószívű alapító elismeréseméltó műve.

Ezzel szemben van a Festetich major. Bájos kilátása miatt érdemes volna szórakozóhellyé alakítani. Nevezetes benne a kerti lak, amely kifelé nemes építőművészetet és belül művészi elrendezést tüntet fel. A dísztornyán levő kilátóról az egész leírhatatlanul szép tájat végig lehet szemlélni.

A városliget egy félóránnyira van Pesttől a Király-utca végén. A neve nem állja meg a helyét, mert erdős ligetéből (amilyen egész Pesten egyáltalában nem található) csak néhány nyomorék törpefa díszlik ott. Helyette azonban sokat ígérő virágoskert alakítása van folyamatban. Végtelen bá-

jos az 1799-ben kezdeményezett 500 öl hosszú és 10 öl széles óriás nyárfákkal és vadgesztenyével beültetett fasor, mely egyenesen a ligethez vezet és egy évtől meghosszabbítást nyert. A nemrégiben elhunyt Batthyány bíboros hercegprimás műve; a terv és a kivitel érdeme a most földjavítóként Magyarországon ismert Witsch mérnöké. Elragadó ez a maga nemében egyedülálló fasor nemcsak önmagában, hanem még inkább a kétoldalt fekvő szőlőskertek miatt, amelyekben bájos nyaralók és finom izlésű kapubejáratok vannak. Ez a legszebb, ami Pest virányain felmutatható. A szomszédos kert- és szőlőültetvények, amelyek mögött Rumbach dr. kellemben berendezett vasfürdője fekszik, szemet kápráztató tájszépességek.

A városban magában a közönség élvezetére szolgáló nyilvános szabad szórakozóhelyek: a híd mellett levő sétány, a híd, a Dunapart, főleg a Soroksári-út irányában elhúzódó gyönyörű töltés. — Az első magábanvéve minden bájta nélkülöz, de a nyári estéken tarka, fesztelen, nyüzsgő ember-tömegei miatt (mintha rendezett ünnepély volna) érdekes; a híd az erős használat és a gyönyörű kilátások miatt említésreméltó; ugyanez áll a Dunapartra vonatkozólag is. — Megszemlélésre méltó Pest látképe este, amikor a lámpák utcáit megvilágítják. Pestnek ez a képe a budai Várból tekintve művészi pompában ragyog és rendkívül ingerlőleg hat az ábrándos kedélyre. — Igen sok nyilvános tere van Pestnek. Nagy, szabályosan és előkelően körülpített az Uj-(vásár)tér a budai Várra való kilátással, tekintélyes és érdekes épületekben gazdag a Főtér; kicsiny ugyan, de tiszta és palotaszerű épületekkel díszlik a Ferenciek tere stb. A papnövelde előtt fekvő teret a papnövelde teszi elragadóvá. Szép utcák: az Ujhíd-utca, a Váci-utca, az Uri-utca, az Országút, a Kecskeméti-utca, e két utóbbi tekintélyes szélessége miatt kiváló.

Kimagasló épületei.

1. Kincstáriak. a) Az Uj (v. József) épület a Lipótváros felső határán nem messze a Dunától, teljesen szabad téren. Pest látképében, akármely oldalról nézve, kiemelkedő pont, építészeti kolosszus. Az 1786. és 1787. években épült, azonban az akkor kitört török háború miatt belső kiépítése halasztást szenvedett és máig sem nyert befejezést. Első rendeltetése (és ez adat megbízható) II. József terve szerint az volt, hogy katonai kaszárnya, később, hogy általános menedékház célját szolgálja. Négy négyszögletű épületből és négy hosszú traktusból áll, amelyeket folyosók kötnek össze. E négyszögek közepén van a hosszában és szélességében 100—100 öles udvar. A négyszögletű épületekből háromnak van az alagsort beszámítva 4 emelete, a negyedik és a traktusok csak háromemeletesek, közben egyenlően fedi a tető az egész épületet. Minden négyszögépületnek emeletenkint 4 oldalról számítva 44 ablaka és minden traktusnak a folyosókkal együtt emeletenkint 64 ablaka van. A három egymáshoz hasonló négyszögépületben leginkább lakások vannak (mindegyikben 60 szoba és 15 konyha). A negyedikben és a négy traktusban 50 darab 18 öl hosszú kamrahelyiség van és azonkívül 21 kis szoba és 17 konyha. De, mint említettük, e helyiségekből igen kevés épült ki teljesen. — A lakható szobákba nemrég még rokkant katonák voltak beszállásolva. Most egy század tüzéség lakik benne és municiószaktárul szolgál.

b) A gránátospalota a Régivárosban III. Károly alatt épült, eredetileg rokkant otthonnak szánták, most kaszárnya. Pompás épület 370 öles sze-

gélyű területen, 100 öl hosszú homlokzata felséges ízlésben, kockakövekből épült. A homlokzatrész mind a négy emeletén (a földszintet is beleértve) 47 ablak van. Udvara 4 van, amelyek közül a fő .var igen csinos.

c) A helyőrségi kórház a Soroksári-úton túl, a várostól félóra járásnyira elkülönözten, a Duna mellett fekszik, igen imponáló, főépülete 100 öl hosszú. Pest látképének szélén kimagasló pont.

d) A harmincadhivatal egyszerű, de nemes építészeti modorban épült, igen nagy. Kapuja kifejezetten szépnek mondható.

2. Egyházi épületek. Katholikus templom van 9, amelyek közül a főtemplomnak és a paulinus- (v. egyetemi) templomnak szép kettős tornya van és belsejük is izléses, remek. A görögoláh templom a Duna mellett a pazarlásig gazdag aranydíszítésekben és négy falán a menyeszig halmozott rengeteg képe miatt képkiállításához hasonló. Az ágostai evangélikus templom a Király-utca előtt még nem épült fel egészen és építészeti stílusa kicsit nyomott; de jól szembeötlő.

A szerzetesrendek házai, úgy mint a piaristáké gimnáziumukkal a Fő-téren és a szervitáké az Uri-utcában nem ugyan modern, de hatalmas arányú épületek.

3. A főtvörvényszék (curia) palotája a Ferenciek-terén tetszetős külsejű és meglehetősen nagy.

4. A megyeháza most áll átépítés alatt, építészeti remekmű lesz.

5. Irodalmi székhelyek. a) Az egyetem (az orvosi fakultás nélkül) a nagy négyemeletes magas szemináriumban felséges építészeti stílusú. Szállást nyújt egyszersmind a mechanikai-fizikai és a geometriai hydrotechnikai muzeumnak és a Nemzeti könyvesháznak. Ezen szép épület bal-szárnyában van a központi papnövelde és közéjük ékelve (összeépítve) az egyetemi templom.

b) Az orvosi fakultás előadásait az úgynevezett jezsuitaházban az Ujvilág-utcában tartja, ahol a természetrajzi és az anatómiai gyűjtemények is vannak.

c) Az egyetemi könyvtár a Ferenciek-terén egy része a volt ferencrendi kolostornak. Könyvtárterme nagy terjedelmű, magas, világos és emeleti karzata is van. Ez épület megett fekszik a nem kicsiny, jól rendezett és gazdag fűvészkert.

A nemzeti muzeum eddig csak tervbe van véve, de tekintettel a fenséges nádorfőherceg ügybuzgalmára, az 1807. és 1808. évi, a vállalkozást szentesítő törvényekre és az alap megteremtésére irányuló hathatós intézkedésekre, meg lehet állapítani, hogy kivitele nem sokáig késlekedhetik. Rendeltetése lesz, hogy az irodalom és a művészet központi tárháza legyen. Helyéül a Hatvani-utca melletti fűvészkertet szemelték ki. A terv Hild pesti építőmestertől ered, a homlokzat rézmetszetét Falka készítette (ennek alapján új rézmetszetben megújította Nauschmann.)

6. A városház szabadon álló hosszas négyszög kecses toronnyal és kellemes építészeti modorban.

7. A polgári kórház templomával (Rökus-kápolna) a Hatvani-kapun túl jó fekvésű, nagy és célszerűen épült.

8. A mostani színház a régi várbástyában, az 1774. évben alakítva át e

célra, minden kritikán aluli. — Az új 1808. óta áll építkezés alatt, tánc-termével és kaszinójával díszre lesz a Dunapartnak. Tervezte Ammon bécsi udvari építész, építi Pollack pesti építőmester. Alapkövét 1808. július 15.-én tették le.

10. Kiváló magánházak. a) Az Angol király-ról elnevezett Orczy-ház a Király-utca elején, a „Marokkói”-ról nevezett Festetics-ház az Uj-téren. Mindkettő rendkívül nagy és jól védelmező. Ez utóbbi két udvarral, a szobák számával emelkedik ki, az előbbinek pedig a hozzádoka nagyobb. Az Orczy-házban ugyanis 3 udvar van 48 lakással, 142 szobával, konyhakkal, stb., továbbá van 2 zsidó imaház, 57 fedett vásári raktárhelyiség, 3 vendéglő, patika, kávéház, mészárszék, sok ezer akó bor elhelyezésére alkalmas pince, stb. — Az említett két házon kívül van a nagy Kemnitzter-ház a Duna mellett sokat mutató művészettel, az Ürményi-ház az Uj-téren (barátságos nemes stílusban), a dr. Rumbach-ház az Országúton, az Eger-ház az Ujhíd-utca végén, a 4 emeletes Schorndorfer-ház gazdaságos modern stílusban, mélyített mezőnyben domborművekkel a Váczi-utcában, a gr. Teleki-ház a Szervita-téren, a Jankovics-ház a Ferenciek terén, Almássy Pál öccsellenciája háza stb.

b) Nagyúri paloták: a gr. Károlyi-palota (alakatlanul tömör és túlterhelt, de pazar), a gr. Széchenyi-, a gr. Batthyány-, a herceg Grassalkovich-, a Csekonic-, a báró Orczy-palota, stb.

Építőmestere van Pestnek 13, köztük Pollack és Hild a leghíresebbek, ácsmester van 5, köztük Kardetter és Lichtenwallner. Téglalehető kemenéje csak egy van.

A városi tanács áll most Kögl József polgármesterből, Szlatini Ferenc városbíróból, Weidinger J. városkapitányból és még 9 városi tanácstagból. Egyéb hivatali személyzete (a szolgaszemélyzeten kívül) 50 körül van.

Pest egyéb nevezetességei. Van egy magyarnyelvű ujságja a Hazai és külföldi tudósítások és a közvetítő intézetnek van egy német lapja az „Intelligenzblatt”. Téli bálók vannak a hétszemélyes tábla tanácstagjánál, Sauer püspöknél, Csekonic tábornoknál, özv. Orczy bárónénál, néha Széchenyi grófnál, Semseynél. Schedius tanár 1808. évben turfaátást kezdeményezett (a bécsi Braun báróval kapcsolatban) a városligetben, amely igen jól előrehaladt. Dunai malma van Pestnek 80, szárazföldi malma van 8. Konyhakertje több van, mint 40.

A törvényszéki tárgyalások napjai (az időpontok, amikor a legfőbb törvényszék az 1809. évben üléseit tartja): jan. 16—febr. 14, febr. 20.—márc. 18, ápr. 17.—jun. 26, (május 8—10 és 23—27 kivételével) aug. 25.—szept. 28, nov. 13.—dec. 20.

Az országos pesti vásár napjai a József, Medárd, Szt János lefejeztése és Lipót ünnepének hete. A tulajdonképeni vásár egy hétig tart, az elővásár időtartama ugyanannyi vagy még hosszabb. A heti vásárok szerdán és pénteken a Főtéren, a görögkeleti templom előtt a Dunaparton, a Kecskeméti- és a Hatvani-kapuknál zajlanak le.

A posta a kecskeméti-utcai Csekonic-házban van, a postakocsik érkezése és indulása ugyanaz mint Budán, csak a Dunabaltarton egy órával előbb érkeznek és egy órával később indulnak, mint Budán.

Jacol v Péter.

Húsz év Buda fejlődéstörténetéből

1714-1733.

Évtizedek teltek el, míg a töröktől visszavívott Buda életét ismét egészséges vérkeringés kezdte élnéktíteni. Az évszázados török megszállás, a gyilkos ostrom és a nyomában maradt feneketlen pusztulás nehezen lerázható, nyomasztó kábultsággal ülte meg az új élet előtt álló várost. 1686-ban csak elkezdődött a teljes felszabadulás folyamata, de még több mint egy negyedszázad jelentett lassan szűnő szorongást, bizonytalanságot és gátat az új élet megindulásának menetében. Nehezen zökkent vissza a megbontott organizmus a régi kerékvágásba, helyesebben nehezen tört magának új csapást új irányokba. Emlékezetünkbe idézve ezeket a körülményeket és ismerve azt a sajnálatos tényt, hogy mindeddig épen a lassan-lassan erőre kapó felépülésnek ebből a várostörténeti szempontból oly fontos és érdekes korszakából bírunk a legkevesebb szemléltető, tehát tér- vagy látképes emlékekkel, fokozott érdeklődéssel reméljük egy-egy efajta felvétel felmerülését, sőt ilyenek hiányában örömmel kell fogadnunk szöveges adatokat is, melyek legalább a leírás szemléletességével és pontosságával pótolják valamennyire a közvetlen hatású rajzokat.

Ilyen leírások leggyakrabban rajzos felvételek magyarázó szövegeként keletkeztek és, amennyiben — mint legtöbbször — a levéltári anyagban a felvétel maga nem található, ekként a szó szoros értelmében az illető rajz pótlásául, illetve kárpótlásául tekintendők. A húszesztendő fejlődés áttekintésének kiindulópontjaként egy ilyen magyarázó szövegről emlékezem most meg, mely egész Buda városának 1714-ben készült helyrajzi felvételéhez tartozott, illetve tartozik, ha maga a természetesen kéziratos térkép még megvan valahol. Tudomásom szerint eddigelé napvilágra nem került és egészen ismeretlen, ami nagy mértékben fokozná előkerülése esetében érdekességét, de jelentőssé teszi készítőjének hozzá fogalmazott részletező magyarázatát is.

A magyar királyi kamara 1714. szept. 1-én megbízta *Prati* Fortunatus mérnököt, hogy Budaváráról, valamint a Vizi-, Horvát-, Halász- és Rácvárosról készítsen helyrajzi felvételt, amivel az illetékesek célja kétségtelenül az volt, hogy megismerjék az építkezések, utak, utcák stb. hiányait és tisztában legyenek a városfejlesztés legszükségesebb teendőivel és irányjaival, elsősorban azonban azzal, hogy milyen is tulajdonképpen a jövedelmet jelentő város gazdasági helyzete. Prati a következő dekrétummal kapta meg feladatát: *Decret vor den Fortunato Praty Ingenieur... Alldieweillen aus unentböhrliehen vorkommenheiten und ursachen ihne Fortunatum Praty nach der Königlichen und freyen Statt Ofen abzuschieckhen nöthig befunden wordten, würt demselben hiemit angedeutet, damit derselbe dieser Königlichen Hoffcammer brieffe dem Herrn Georg Christoph Zennegh von und in Scharffenstein als des Ofnerischen districts Cameral Inspectoren, so balt er nacher Ofen anlanget, einhändige und alle Hülff und assistenz von besagten Herrn Inspectorn zu leisten wegen her- und berührendten Ursachen auswürkhe, Nachgehendts auch an den Ehrsamen Statt Rath alda zu Ofen von dieser Königlichen Hungarischen Hoffcammer erlassenes schreiben ybergebe undt, nachdem seiner abgeordneten func-*

tion nachlebens, welche in diesem bestehet, damit Er in der Obernstatt Ofen, oder in der Vestung alle häusser, so wohl schon gebaute, als annoch verwüste, wie nicht weniger in der Wasser Stadt das dreissigst ambt fleissig und genau durchschaue und wie vüll in einem Jedwederen aufgebauten haus Stuben, Cammer, Gewölber, Vorhauser, Kucheln, Stallungen und auff wie vüll Emer wein sich erstreckhendte Keller zu finden seind und in welchen häusern einige brünen verhandten, wie nichtweniger, so wohl aus der Tonau, als aus dem berg durch so genand Beyerische Presch in die Vöstung geleutete wasser läuff sich befindten, fleissig und auff das genaueste connotiren, darüber, wie auch wegen der Gässen der besagten Ober Stadt oder Vestung den äigentlich- und umständlichen abriß verfassen und also fleissig und unbemühter darob sein, damit so wohl obbegriffenen allen Häusern und wasser läuffen ehenstliche besichtigung auffs höchst innerhalb vierzehnen tagen vollbringen und von dannen abermahlen zu dieser Königlichen Hoff Cammer mit seiner schriftlich begriffener relation und umständlicher delineation der heüser undt gassen in der vestung, mit beydruckh, in deren so genanden Wasser, Ratzischen und Croatischen vorstätten und derenselben habendten warmen wasser und millen abriß zuruckh kommen möge obangezogener Ingenier Praty, deme derselbe auch nachleben undt alles aufs genaust vollziehen wissen wirdt. — Ex Consilio Camerae Regiae Hungaricae Aulicae, die 1. Septemberis 1714.”¹

Intézkedéséről a magyar kamara Buda városát is értesítette abban a levélben, melyet a főntebbiek szerint magának Pratinak kellett kézbesítenie: „... Siquidem relevantibus ex Causis et rationibus certum Architectum pro revisione universaum Domorum isthic Budae in Superiori Civitate existentium exmittere debuerimus exmiserimusque Egregium Dominum Fortunatum Praty, qui in praefata Superiori Civitate Budensi universas Domos, tam jam aedificatas, quam et adhuc desolatas diligenter perlustret, quotve in quibuslibet aedificatis Domibus Cubicula, Camerae, Fornices, quot Urnarum Vini capacia Cellaria inveniantur et in quibus Domibus Putei existant et aquae etiam tam Danubialis, quam et ex Monte per Bayerische Brech vocatum in Urbem illati ductus in quonam statu consistant, fideliter et accurate connotet desuperque ac super etiam praetactae Superioris Urbis Plateis et recessibus genuinam et circumstantialiam Delineationem conficiat ac in eo Sedulo et indefesse allaboret, ut praetactam Universarum Domorum et aquae ductuum revisionem et delineationem ad Summum intra quatuordecim dierum decursum perficiat abindeque iterum ad hanc Regiam Hungaricam Aulicam Cameram cum relatione Sua Scripto comprehensa et delineatione Urbis circumstanti!! redeat, Ubi etiam tam aquaticae, Rascianicae, quam et Croaticae sic dictarum Suburbanarum Civitatum cum aquis calidis et molendinis delineationem subungere debet. — Proinde Prudentes ac Circumspectas Dominationes Vestras requirimus ac una etiam diligenter hortamur, quatenus supramemoratum Fortunatum Prati, qua per Nos Cameraliter exmissum Architectum ad perlustrationem et conscriptionem Universarum in Libera ista ac Regia Civitate superiori existentium Domorum et in iisdem reperibilium commoditatum, non minus etiam aquae ductuum status revisionem admittere, sed et in praemissis Universis, ut Eadem quo citius peragere possit, omnimodam assistantiam praebere et subministrare

velint... — Posonii, die 1-a Septembris 1714. N (omi) N (a), Sacrae Caesaræ Regiæque Majestatis Camerae Regiæ Hungaricæ Aulicæ Praeses et Consiliarii.”²²

Prati a kitűzött két hét alatt nem volt képes feladatával megbirkózni, de hozzávetőleg egy hónap alatt részletes pontossággal végrehajtotta azt és fel is küldte kész művét a magyar kamarának. Ebben az időben volt éppen folyamatban Pratinak kamarai mérnökké való kinevezése, ami 1715. febr. 21.-én történt meg. Ehhez az ügyhöz tartozó iratok közt találjuk a bécsi Hofkammerarchiv-ban a magyar kamarának 1714. nov. 10.-én az udvari kamarához intézett és Prati munkájáról és általában szakképzettségéről szóló eredeti jelentését, amely mellé másolatban csatolva van a bennünket most érdeklő szöveg: Pratinak a felvételéhez szerkesztett néhány ívnyi magyarázata. Hogy Prati használható és pontos munkát végzett és hogy térképe nagyon becses volna számunkra, azt bizonyítja a magyar kamara jelentésének vonatkozó része: „Quod autem supramemoratus Fortunatus Pratty Artem Architecturalem ex Fundamento intelligat, in eo etiam sufficientem dedit experientiae suae Probam, nuper etenim per nos pro delineatione Urbis et suburbiorum Budensium certis ex considerationibus Budam exmissus eandem Urbem cum universis Domibus, Ecclesiis, recessibus aliisque suburbanis Circumferentiis et situatione totius loci tam accurate et circumstantialiter delineavit delineationemque nobis exhibuit, ut nihil in illa deesse, aut requiri videatur, prout relatio etiam ipsius crypto apposita et hisce copialiter subnexa testabitur...”²³

Ezután álljon itt a felvételhez tartozó „relatio”, mely egy és más pontban nem lesz érdektelen és hasznavehetetlen:

„(Copia.) Hochlöbliche Königliche Hungarische Hoff Cammer, Ihre Excellenz undt Gnaden etc., gnädig hochgebütende Herren Herren.

Zu gehorsamster Folge dero an mich untern 1-ten September inestehenden 1714-ten Jahrs erlassenen Verordnung, — mittels welcher zu formirung eines warhafften Entwurff so wohl über die Vestung Offen, Wasser-, Croaten-, Fischer- undt Raizen stadt, als auch respective deren gesamnten Kaysser- undt Burgerlichen haussern, Kirchen, Gässen undt Plätzen, auch übriger alda sich befündlichen particularitaten der Mühlen undt Warmen Wässer eine verlässliche beschreibung zu verfassen mir die Commission gnädig auffgetragen worden ist —, hab ich mich nach gedachte Königlichen frey Stadt Offen also gleich begeben undt aldort in facie loci der mir behändigten schriftlichen Instruction gemäss alles ab ovo ausgemässen, in grund gelegt undt Ichnographice delinirt mit hin beykommenden Riss formirt, aus- oder in welchem (wie diese hochschätz- undt kostbarer Königlichen frey stadt Offen sambt ihren appertinentien annehmlich situirt undt mit denen fruchtreichen Veldtgewächssen, schönen Wein- undt Obstgarten allenthalben auff trey seiten eingeschrant, an der virten seiten aber der wellige, schiffreiche, mit vielen Schiff-Mühlen besezte Donastrohm vorbey fliesset) umbständlich alles eigentlich zu ersehen ist.

Was in vorgedachten Riss mit der gelben farb gezeichnet, seind theils die Werder, theils Kayserliche Hausser undt andere Kayserliche gebau. Was mit rother, burgerliche hausser undt was grunlet, brandtstadt; dahero zu klärer explication des obangeregten Riss habe eine circum-

scriptivam Tabellam angehenkt, vermög welcher, wie viel in der Vestung undt in was gassen oder Platz situirte hausser undt Prandstädt, Item in ieden haus einfärth oder Eingang, gewölbt- oder ungewölbt Wohn-Zimmer, Küchlen, Keller undt andere hausangehörungen Specificice; Summariter aber bürger- undt Kayserliche hausser, von welchen leztern weiters volglichen orths ein mehr- undt ausfuhrlichers gemeldet wirdt, benantlichen 151; Prandt Stadt 64; zu ebener erden Kauffmans gewölber 33; Werkstädt 28; Stuben 269; Cammern 178; Kucheln 180; Brunn 40, deren Wasser ausser des im Kayserlichen Pravianthhaus zwar ganz schön klar, doch zu speiss undt trankh weder auch, wegen des allzuviel in sich haltenden Salliter, zu den *baumalter* anständig undt unbrauchbar ist; stallungen auff 471 Pferd; Hoffplätz auff 505 Wagenstellung; Keller auff 73.200 Emmer Wein sich alda befinden, klar ad oculum dargezeigt wirdt. Nit minder auch bey zu melden für nöthig erachtet habe, dass iene mit dem * in Riss gezeichnete hausser also an fundament gegründet, an gemauer erhebt, unterdachtet undt zubereitet seyn, dass selbe mit gar geringen Unkost in vollkommentlichen mit mehr wohnbaren Zimmern undt Con-dignationen ansehentlichen stand zugerichtet werden könnten. Hierbey praescindendo von den fortifications Werkhen (weilen ich deren stand zu beschreiben in Commissis nicht anbefelcht bin) habe doch nicht umbgehen können zu ermelden: dass an dem Schloss nur die blossen Rudera undt stainhauffen zu sehen seindt. Der Kayserliche Pauhoff in der Vestung, welcher von angelegten grundvesten auff zwey *gahrn* hoch gerichtet, der ebene völlige tractus, wie in der Tabell zu sehen, sambt 2 Einfarthen völlig gewölbt bereits auch mit neuen gemauer zwar umb undt umb erhebt, aber höchst betauerlich mehrentheils mit alt-zerspaltenen Läden und zernichten dachung bedekt ist, also dass (so fern dis sehr herlich angelegte undt mit zuziehung deren beyderseits anstossenden pur- oder brandt stätten, zu einen hochansehentlichen Pallast prospicierendes gebau weiter fort geführet oder wenigstens ad interim mit anderer neuen dachung vorgesehen wirdet werden) der dipffel sich zum grund neigen werdet, massen das viel faltig eindringende Regenwasser dergestalten durch wacket (?), dass solches durch die gewölber bis in die Keller hauffig durch fliesset, mit hin das gemauer bau fällig machet. Gleiche bewantnus undt schmerzhaftes ansehen hat es mit dem gegenüber schön liegenden funditus mit grossen Unkosten erbaueten Kayserlichen Pravianth haus, welches nebst dessen in der Tabell befindlichen beschreib auch mit sieben guten Pachoffen versehen ist, denen eben der geweste grosse Wind undt ungewitter dem dach Schaden beygebracht, da nicht in der zeit, alwan es noch mit schlechten repariret werden kan, beygeholfen wirdt, bey einfallenden schnee und regen ein zu ersezung des entstehenden Schadens hoch anlaufen der geldt auslaag verursacht undt diese zu der bey feindes zeit nöthigen verback und brodt verschaffung sehr nuzliche oder auch ieziger zeit zu unterbringung der Mehl Vass oder Lavetten oder anderer conservations Sachen gewidmete gelegenheit verwüstet wirdt. Eben mässig das in der Wasser stadt vor viel Jahren umb etlich tausend gulden erkaufftes Kayserliches dreyssigsthaus, in welches von erwehnter zeit her an der dachung nichts nachgebessert, mit hin einer Reuthern gleich also zerluckeret worden, dass bey längerer anhaltung der vorzukehren nöthigen

reparirungs mittel nit allein der dach stuel, so dermahlen noch in theil brauchbar, sondern auch alle Stoketor Zimmer des obern stocks zugrund gehen müssen. Die aussern der Land Strassen mit vier Rondel wie ein Schölssl mit 2 Vorthor eingeschnrenkte undt wegen der auch zu grössten Winters Zeit nahe gegenüber entspringenden warmen wasser Quell hoch-nutz- und schätzbare ewig gehende Kayserliche Land Mühl ist mit 4 gäng so weit in guten stand, doch meiner Wissenschaft nach befunden, dass solche (wie ich es zu effectuirem getraute) mit schlecht anwendenden Unkosten auf doppelte erspriesslichkeit undt in Nuzschaffung entweder mit der verdopplung der gäng oder verstärkung des Wasserfalls, damit in einer so viel, als nun in zwey stunden vermahlet würde, wohl wirthschafftlich zu bringen wäre. Betreffend das wasser trukwerkh, wodurch das wasser von der Donau in die Vestung getrieben wirdt, habe in der mihr anbefohlenen visitirung des trukwerks befunden, dass solches gangbar gewesen undt verblieben wäre, wan die absicht darüber continuiret hätte, da aber den hierigen vernehmen nach die werker dem Stadt Magistrat mittels der daselbst gestandenen Löblichen Kayserlichen Cameral Administration mit all requisit- undt angehörungen, auch mit der verpflichten Incumbenz solche in die Vestung (alwo sonst kein tropffen genüssbares Wasser befündlich, ausser es durch schwere undt strapazirliches auf der Leuthen ruken oder viech fuhren zugebracht wirdt) zu bringen überlassen, wan erwehnten Magistrat aber das erwehnte künstwerkh nicht gepflogen undt also mit aufhebung der Cameral Administration auch das Wasser wesen in ruin gebracht worden ist.

Was die Einleithung des guten, frischen Prunen wassers von dem Schwabenberg aus dem so genannten Doctor- undt Königs Prünnl in die Vestung anbelanget, so wirdt solche von dem Magistrat fast vor unmöglich gehalten, ich aber auf iedes mahliges verlangen solche höchst nöthige Wasser-Einleithung zu bewerkstelligen mich getraue undt weiss, auf ein solches mich auch gegen mehr bemelten Magistrat undt zwar auf meine eigene unter dessen vorstreken wollende, nochmals aber bey erzeugten werkh mir wieder zu vergüthen schuldigen Unkosten selbst anerbotten hab, iedoch ohne gehör.

Dieses ist alles, was ich zu gehorsamster Vollzugleistung des mir von Einer Hochlöblichen Königlichen Hungarischen Hoff Cammer gegebenen befehls von ein- undt andere referiren kan, in getröster zuversicht, die selbe wirdt nach dero verlangen ein satsames genügen davon finden undt erkennen, dass dis mir committirte klein scheinende Werk e nucleo adamussim pflichtmässig zu vollbringen also gross-muhesamt, dass ich solches (mit sambt all möglich angewandten eyffer undt fleiss) in dem mihr statuirten 14-tägigen Termin unmöglich vollführen können, sondern bis anheriger zeits frist nothwendig habe protrahiren müssen. Mit hin mich zu beharlicher hohengnade unterthänigst gehorsambst empfehle, beynebenst gehorsambst beyfüge, mich des vertrösteten Duplicati una cum appertinentiis an die hochlöbliche Kayserliche Hoff Cammer in Wien zu meiner Consolation (mich)gnädig theilhaftig zu machen verharrend. Einer hochlöblichen Khöniglichen Hungariscen Hoff Cammer Ihro Excellenz undt gnaden.

Unterthanig gehorsambster

Fortunatus de Prati
Ingenieur m. p."

A most idézett magyarázó szöveget kiinduló pontnak, erre tekintsünk végig Buda (itt elsősorban a Várat értve) 20 esztendő fejlődésén, mely leginkább a reprezentatív épületek és építmények újjáalakulásában és ujonnan való keletkezésében jut kifejezésre. A két évtized városkép-alakulásának zárókövéül az ugyan más sokat idézett, de mindig érdekes „Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen, Oder kurtze Beschreibung, Wie diese Königliche Hungarische freye Haupt-Stadt zu jetzigen Zeiten bestehe” című, 1733. jan. 1.-én Budán megjelent művecskét, mint összefoglaló nyomtatott forrást veszem.

Egészen természetes, hogy, ami kevés részletesebb leíró beszámolót Prati relációjában ad, azt az 1733-as nyomtatványhoz hasonlóan a vezető szerepre hivatott épülettel, a *királyi palotával* kezdi. Prati 1714 szeptemberében a palota helyén csak pusztá romokat és kőhalmazt talált, míg 1733-ban „... ligt am End der Vestung oder Obern-Stadt gegen Mittag das unter weyland Herrn General und Grafen von Regal eyfrig zu bauen angefangene, aber noch nicht ausgebaute Schloss”.⁴ Már tudjuk, hogy a III. Károly korabeli királyi palota építkezése sohasem nyert befejezést és egészen nyers és lakhatatlan állapotában épült át Mária Terézia palotája déli szárnyává (1749.). Nagyrészt a még használható falmaradványokra történt építése pár hónappal Prati felvételezése után indult meg, 1715 május-juniában, még pedig Regal tábornok egy jelentéséből kifelől. A várparancsnok 1714 októberében vagy november első napjaiban a romokban heverő palota ügyében a haditanácshoz fordult és javaslatot terjesztett elő a kőhalmazból kitermelhető építőanyagának az erődítményhez való felhasználását illetőleg. A két időpont — Prati mérnöki terepszemléjének és a várparancsnok erre következő jelentéstételének találkozása folytán kapcsolatot lehet keresni a két esemény között. Az összefüggés esetében a várparancsnok az építésmérnök szakértői véleménye alapján szerkesztette meg jelentését a királyi palota romjairól. A haditanács a régi romokon új palota emelése mellett döntött és az építésben mint felügyelő és tervező mérnöknek, Prati Fortunatusnak is szerep jutott.

Az építkezést állandó anyagi nehézségek hátráltatták úgy, hogy csak az 1719. év elejére került az épület, de még mindig nem a maga egész komplexumában, tető alá. A sors is ellene esküdött a budai királyi rezidencia felépülésének: az 1723-as tűzvész az épülőfélben levő palota mellett álló löportár felrobbanásával a félig kész építményt sem kímélte meg. A pusztító erő nagy darabon szétzúzta a tetőzetet cserepestül és ezzel erőkeny hiányt okozott. Az így elpusztult részeket hamarosan helyreállították ugyan, de a palota kiépítése mégis elmaradt és az építmény sohasem vált lakhatóvá.

Az 1733-as leírás azok közé az épületek közé, amelyek a Vár látképének fényét emelik, sorozza a *fegyvertárat* is. A „Zeughaus” 1725-től 1730-ig épült és fontos hivatásán kívül csak exponált fekvése és terjedelme volt az, ami különösen a Duna felőli oldalról magára vonta és lekötötte a figyelmet. Masszív, egyszerű és díszítés nélküli fala csak az északi, főbejárati fronton nyertek változatosabb kiképzést. Itt több különböző terv után egy szintén nem túlságosan díszes, de erőteljes, szoborművekkel élenkített kapuzat került kivitelre, melyet harmonikusan fogott közre a főfront két sarkának rizalitnál sokkal terjedelmesebb, jelentékeny szerkezeti kiképzésbe vágó falkiugrása. Az egyemeletes nagy épület hatalmas

sabb és szabályosabb is volt az egykorú királyi palotánál és befejezettsége is fontosság tekintetében mintegy a másik, félbemaradt építmény elébe helyezte. Hauszmann Alajos a „Zeughaus”-t tartotta a Regal-féle palotának.⁵

Az *ácsudvar* (Bauhof), *élelmezési raktár* (Proviant Haus) és a *harmincadhivatal háza* (Dreissigsthaus) Prati leírása szerint alapos reparálásra szorult, mindegyiknek a tetőzete volt igen siralmas állapotban. Az 1723. évi tűzvész természetesen megint csak az épületek fedelét támadta meg és áldozatául esett a „Bauhof” is, amit egy a kamarához benyújtott építési költségvetésből tudunk.⁶ A tűz a Vár krisztinavárosi oldalán vonult végig és így megkimélte az ellenkező oldalon és amúgy is már a Váron kívül, lent a Vizivárosban állott harmincadhivatalt és a Vizi- és Halászváros határán épült élelmezési raktárat, melyet az 1733-as nyomtatvány „das kostbare Proviant Haus”-nak nevez (23. l.).

Ugyancsak eszerint a munka szerint a *városháza*, melyet még a visszafoglalás évében kezdtek építeni, teljesen leégett és helyreállítva még 10 esztendővel utána is csak valamennyire volt. Egy egész évtized meddőségének feltolakovó kérdésére Buda város polgársága adta meg a választ 1724 december 16-án, „... dass die grausambe lezte feüersbrunst . . . das Rath Haus, in soweith es gestanden, bis auf die alte wenige gewölber gänztlich ruiniret, welches sambt dem alten dazu gehörigen steinhauffen a potiori aus dem Fundament zu erheben, ville tausend gulden erforderet und wie wür diese nothwendige ausgaab derzeit ohnmöglich zu bestreiten wissen, mithin weegen abgang deren mitteln nur successive den bau forth zu führen entschlossen seind . . .”⁷

A *dunai vizemelő szerkezetet* Prati teljesen elhanyagolt állapotban találta, de 1733-ban a berendezés használható állapotban van. Az üzembe helyezés érdemét egy Jacob Caspar nevű lakatos⁸ nevéhez fűzték, aki utazásainak és kísérleteinek gyümölcsekép a város költségén elkészítette a két ló erejével mozgatott gépezetet.⁹

A budai hegyekből a Várba vivő *vízvezeték* megépítését a magisztrátus a lehetetlenséggel határosnak jelentette ki és nem hajtott Prati ajánlkozására még akkor sem, amikor még a költségek viselését is vállalta és csak a dolog sikerülte után kívánt volna anyagi megtérítést. Prati visszautasították 1714-ben, de 1718-ban mégis megépítette a vízvezetékét egy *Kerschensteiner* Konrád nevű jezsuita fráter, „nachdeme vorhero unter annoch gestandener Löblicher Cammeral-Administration von zerschiedenen sich vor Wasser-verständig-ausgebende Leute vieles vergeblich verwendet worden.”¹⁰ Nem hiszem, hogy e lekicsinylő kijelentés Pratira, illetőleg Pratira is akar célozni (különben sem állott már Buda Prati működése idején kamarai igazgatás alatt), bár könnyen lehetséges, hogy a városi tanács nem nézte jó szemmel a kamara emberét, akinek megbízatása újabb anyagi megterhelést jelenthetett a városra és ezért még évek múlva sem ismerték el az azóta már Budán megtelepedett és közöttük élő szakembert. Prati csak 1737. jun. 21.-én, tehát alig háromnegyed évvel halála előtt (1738. márc. 17.) jutott a polgárok sorába.¹¹ Mindenesetre különös, hogy a kamara mérnöke helyett egy jezsuita szerzetes építette meg a budai hegyek forrásviz vezetékét a Várba. Az üde forrásviz a városháza előtti szökőkútból jelent meg a Várban. „Und wie am Vor-Abend H. Ignatii

(1718.) das Wasser zum ersten mal in der oberen Stadt geflossen, so stehet zur Gedächtnuss dessen Statua auf der Brunnen Saulen.”¹²

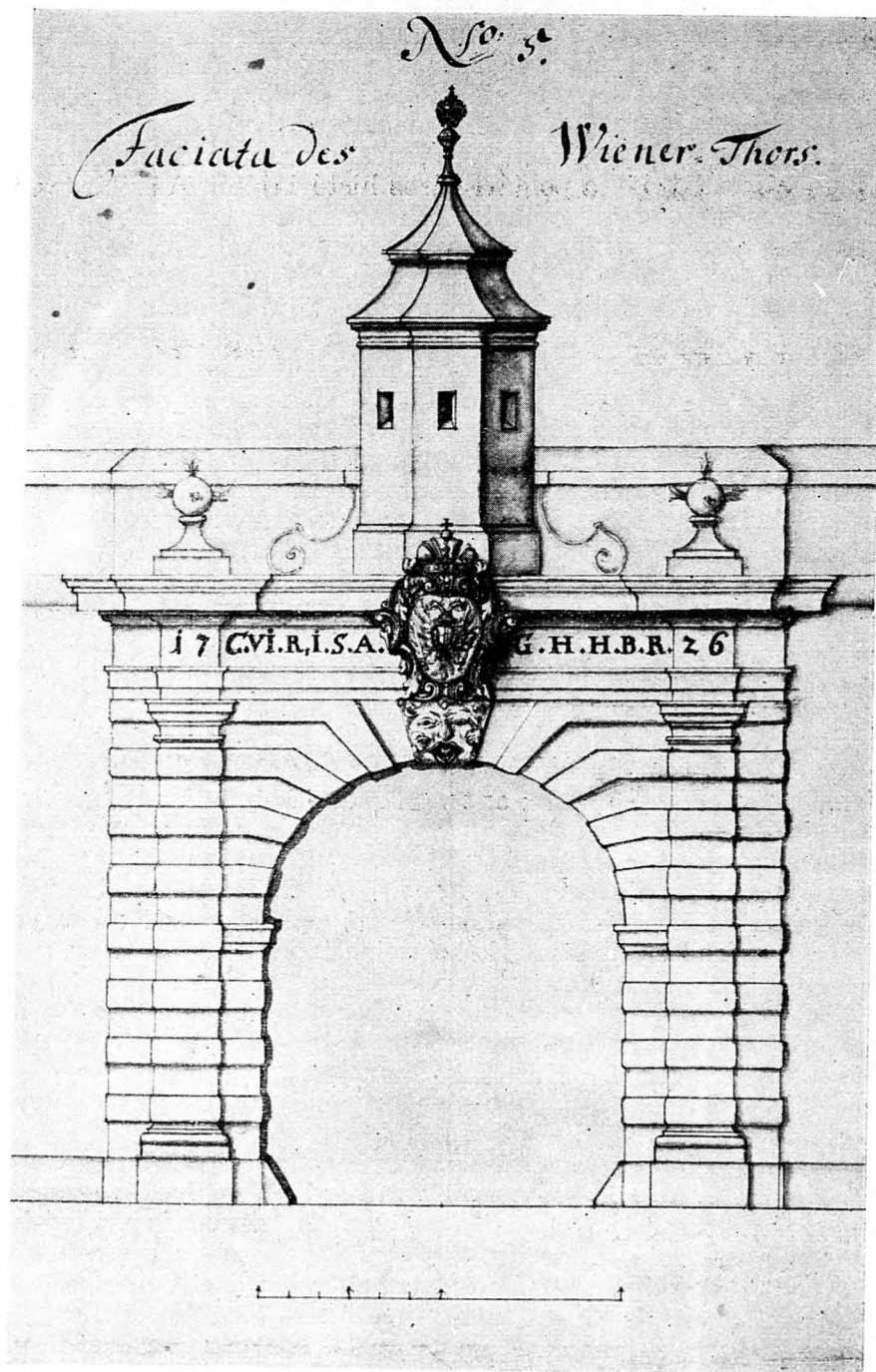
Teljességre a városkép fejlődésének e vázlatos áttekintésében természetesen nem törekedhettem, mégis kiegészítendőnek vélem e rövid összefoglalást két jelentőségteljes és mindenekelőtt a kor jellegzetességét élénken képviselő építmény felemlítésével. Budának mint erődítménynek a története nem választható el a polgári város történetétől. A szilárdan védett, erős falak mögött nyugodtan élhette békés életét a „civitas”, de a falakkal és bástyákkal együtt polgárok házai is rombadőltek. Az erődítménynek fontos szervei voltak a *kapuk*, melyek természetesen fokozott megerősítést igényeltek. A budai vár két kapujának újjáépítése esett az 1714-től 1733-ig terjedő időszakba: a *Fehérvári* kapu és a külső *Bécsi* kapu.

Az 1723. év husvétján pusztított tűzvész nyomán bekövetkezett robbanás a Fehérvári rondellát és kaput teljesen rombadöntötte. *Dawn* várparancsnok azonnal hozzáfogott a tönkrement erődítési szakasz helyreállításához és a jelek szerint még ugyanazon évben felépíttette a rommá lett kaput.¹³ A rondella és kapu újjáépítésére Leopold Franz von *Rosenfelt* mérnökkari százados, több érdekes magyarországi tér- és látkép rajzolója is készített terveket és költségvetést, feltüntetve a rondella és kapu megelőző, tehát a pusztulás előtti állapotát is. Ugy látszik, azonban, hogy a Fehérvári rondella és kapu nem *Rosenfelt* tervei szerint épült újra.

A Toldi Miklós fegyvereivel díszített¹⁴ belső Bécsi kapu elé 1726-ban épült a külső, melyet Miller 1760-ban így ír le:

„Porta Viennensis, exterior anno 1726. e fundamento erecta, super cuius medio visitur insigne Imperatoris et Regis Caroli VI. lapidi insculptum, eique ab infra quasi appensa facies aequae lapidi insculpta, ad frontem sinistro digito salutari, dextra vero manu ficum monstrans, os cum lingua protensa apertum, et in eo annulum tenens, inscriptio alia non est, quam haec: Carolus VI. R. I. S. A. G. H. H. B. Rex.”¹⁵ Az általam a bécsi hadilevéltárban talált¹⁶ és itt közölt eredeti tervrajz pontról-pontra megfelel e leírásnak, kétségtelen tehát, hogy a rajzon az 1726-ban megépült külső Bécsi kaput szemlélhetjük, melynek tervezője a jobb alsó sarokban látható kézjegy tanúsága szerint¹⁷ Johann *Matthey* mérnök, a budai erődítési munkálatok építési jegyzője, 1727-ben pedig már mérnökkari százados, akinek nevét több Budáról készített helyszínrajza révén is ismerjük és, akinek munkásságával további kutatásaink folyamán is fogunk találkozni és foglalkozni.

Ez a műve is mindenképpen megérdemli a figyelmet. A kapuzat a sima, fent párkányos és a kapu szélességében előreugró mellvédben végződő falból nő ki. Szerkezetileg váltakozva mélyebben fekvő és magasabban kiemelkedő négyszögletes kődarabok egymáshelyezésével, tehát vízszintesen rovátkolt tagozódással emelkedik a boltív kezdetéig, ahonnan a rovátkák, helyesebben a vízszintes sávok megtörnek és fokozódóan hegyesebb szögben a boltívhez hajolnak. Mindkét oldal közepén egyszerű pilaszter nyúlik fel beleolvadva a vízszintes tagozódásba olyképen, hogy mindegyik mező határvonala keresztülvonul rajta. E pilaszterek kiugrása azonban alig nagyobb a tagozódást előidéző sávoknak a bemélyedő sávokhoz mért kiemelkedésénél és így e másodlagosan előlépő kiképzés mintegy harmonikus továbbfejlesztése az alaptagozódásnak. E pilaszterek egyszerű

7. Az 1726-ban épült külső Bécsi kapu.

lábazaton nyugszanak és dór stílusú fejezettel érnek fel a kapuzat architrávjáig és enyhe kiemelkedésük ellenére is észrevehető plaszticitást kölcsönöznek az erőteljes kapuboltnak, melynek íve kétoldalt mintegy a rájuk nehezedő teherből megosztódott vonalú párkányokon nyugszik. A kapuzat közepén foglal helyet a kétfejű sasos címer a koronával, alatta barokk díszítéssel egybekomponálva látható a kapuívig leérő groteszk arc. A címer magasságában vonul végig a felirással ellátott architráv, melyet csak kétoldalt szakít meg a pilaszterek folytatásának megfelelő kiugrás. Széles párkány zárja le a kapuzatot, melyen a pilaszterek fölött egy-egy talapzat lángokat lövellő ágyúgolyót tart. Az építmény ormán egy nyolcszögű, kifelé három ablakkal néző óratorony emelkedik, melyet megtört vonalú voluták díszítenek és kapcsolnak mintegy a kapuzathoz. Az óratorony kettős teteje csúcsban végződik, melynek gombja ismét a koronás Habsburg-címert hordja. Ilyenné épült a külső Bécsi kapu 1726-ban. — Különös örömemre szolgál, hogy a két évszázad előtti Buda egyik legjelentősebb pontjára sikerült kutatásaim során fényt derítenem.

Fejtegetéseim tulajdonképpen két teljesen heterogén részre oszlottak, melyeket talán helyesebb lett volna külön-külön cím alá fogni. Összekapcsolja azonban a két részt Prati mérnök 1714-es felvételéhez írt és az első részben ismertetett magyarító szövege, melyet a helyszinrajz hiányában mégis csak közölnivalóim tengelyévé kellett tennem. A 20 esztendő alatti fejlődésnek csak legszembeötlőbb és legjellegzetesebb mozzanatait, illetve tárgyait ragadtam ki, azokat, melyeket a maguk kora is fontosaknak tartott és igyekeztem néhány vonással megadni ezen időszak városkép-alakulásának keresztmetszetét.

Dr. Bánrévy György.

¹ Orsz. Levéltár, Cam. Hung. Liber Instructionum 10. fol. 355.

² Szföv. Levéltár, Cam. ant. 290. és Orsz. Levéltár, Cam. Hung. Expeditiones cam. 1714 szept. 1. Civ. Bud. 2.

³ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1715 febr. 21. és Orsz. Levéltár, Cam. Hung. Expeditiones cam. 1714 nov. 10. Aul. 6.

⁴ Id. m. 8. l.

⁵ A kir. vár építésének története, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közlönye, 34. köt. 1900. 232. l.

⁶ Bécs, Hofkammerarchiv, Hung. 1723 jul. 23.

⁷ Buda város tiltakozó jegyzéke Daun várparancsnokhoz a királyi palota építésében való pénzbeli részvétel ellen. Szföv. Levéltár, Budai lajstromozatlan iratok.

⁸ Polgár lett 1713 jan. 27.-én. Szföv. Levéltár, Matricula Civium Bud. 1. köt.

⁹ Id. m. 23. l.

¹⁰ Id. m. 10. l.

¹¹ Szföv. Levéltár, Matricula Civium Bud. 1. köt.

¹² Id. m. 10—11. l.

¹³ Id. m. 13. l. és Miller J. E. F.: Epitome vicissitudinum . . . de urbe Budensi etc., Budae, 1760. 83. l.

¹⁴ Id. m. 13. l. és Miller: Id. m. 94. l.

¹⁵ Miller: Id. m. 94. l.

¹⁶ Bécs, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat 1728 März 271 Exp.

¹⁷ A közölt reprodukcióból a képnek nyomdatechnikai okok miatt szükségessé vált elkeskenyítése folytán az aláírás kiesett.

Kisebb közlemények.

— Régi pesti utcaelnevezések.

A budapesti utcanevéről sokat és sokfélét, jót és kevésbbé jót írtak, az olvasó közönség is e szerint látta hasznát. Vannak azonban utcanév magyarázatok, melyek nyilvánvalóan tévesek s mégis annyira bevésődtek az írói köztudatba, hogy lehetetlen kiirtani onnan, ismét és ismét felszínre vetődnek. Ilyen többek között a Bálvány-utca német Götter-Gasse nevének Göder-gasse vagyis Gődi-utca¹ magyarázata, melynek egyetlen látszólagos támpontja, hogy Gőd irányában halad, egyébként semmi irott emlék nem támogatja. Nem is volt az soha Göder-Gasse, hanem Götter-Gasse kezdettől fogva a becsületes neve, amint ezt a következőkből láthatjuk.

A Götter-Gasse elnevezése alighanem Hild Jánostól származik éppen úgy, mint a szomszédos Wind-Gasse ma Nádor-utca neve is. Ezek az utcanévek ugyanis Hild János 1805. évi városszabályozási tervébe már be vannak írva, holott ebben az időben a lipótvárosi telekkönyvi átírásoknál még egyáltalán nem használtak utcanévet, hanem helyrajzi számokkal jelölték meg az eladásra került házakat és házhelyeket. Egészen 1808-ig csupán a vásárteret (Markt-Platz), aztán a Váciutat (Waitzner-Strasse) és az Új-épületet (Neugebäude) találjuk a lipótvárosi telekkönyvi átírásokban meghatározókul felemlítve; 1808-tól kezdve azonban itt is kezdik már használni az utcanéveket és pedig a legsűrűbben éppen a Bálványutca (Götter-Gasse) fordul elő, mert a ház- és telektulajdonosok itt változtak a leggyakrabban. Minthogy tehát a Bálvány-utca neve kezdettől fogva Götter-Gasse alakban fordul elő a telekkönyvekben, semmi kétség sem férhet hozzá, hogy ez volt az utcanév eredeti alakja s a magyar Bálvány-utca helyes fordítás. Minthogy továbbá a Lipótváros területe 1790-ig lakatlan volt, nem is lehettek hagyományos utcanévei, amint hogy a majorokról, a kertekről, rétekről és szántóföldekről vezetett régi telekkönyvekben a Lipótváros területére eső út vagy utcanévet egyáltalán nem lehet találni s ezzel szemben a többi külvárosban az út és utcanévek egész sorával találkozunk. Mindezekből azt a következtetést kellett levonnunk, hogy a Bálvány-utca elnevezését Hild Jánostól kapta s ezt az elnevezést 1808-tól kezdve a telekkönyvi gyakorlat is szentesítette.

Megemlítendőnek tartom, hogy báró Eötvös József a Bálvány-utcának az Erzsébet-térre néző nyugati oldalán állott Sina-házban lakott és mikor 1871 február 2.-án bekövetkezett halála után szoborral óhajtották emlékét megörökíteni, az e célra kiküldött bizottság a szobrot az Erzsébet-tér északnyugati részén ugyanazon ház előtt kívánta felállítani, ami azonban a Közmunka Tanács ellenzésén megdőlt. Ugyanebben az időben a főváros közgyűlésén Weisz Bernát indítványt tett, hogy a Bálvány-utcát báró Eötvös Józsefről nevezzék el s ez indítvány megvalósítását is a Közmunka Tanács akadályozta meg, mert időközben már más utcának adta az Eötvös-utca nevet (I. 1118/1879). Hasonló sorsa volt Ney Ferenc 1873. március 4.-én beadott indítványának is, ki a Sina-házat kívánta emléktáblával megjelölni. Ezt az indítványt a közgyűlés elfogadta ugyan s a tanács át is írt a háztulajdonos báró Sina Simonhoz, minthogy azonban válasz nem érkezett tőle, az emléktábla terve sem valósult meg. (XI. 233/1873.)

Minthogy báró Eötvös József nevééről még ma sincs utca elnevezve, mert az Eötvös-utcát nem tekinthetjük annak, hiszen van Mészáros és

Fazekas utca is: még ma sem vesztette el aktualitását a Bálvány-utcának báró Eötvös József nevére leendő elnevezése s ezzel a Bálvány-utca nevének etimológiai vitája is végérvényesen lekerülne a napirendről.

A Bálvány-utcahoz hasonlóan hibásan szokták magyarázni a Karpfenstein-utca eredetét, mely Karpfenstein Ferenc itteni majorja után kapta az elnevezését anélkül, hogy ezzel különösebb érdemeket óhajtottak volna megörökíteni. A majorokról vezetett régi pestvárosi telekkönyvben ugyanis a következőket olvashatjuk a 35. szám alatt: Ein Mayerhoff ausser dem Kecskemether Thor gegen dem (!) Steinbruch, hinter der Nr. 19 ligend und kränzet (!) an an die Nr. 20, haltet an Weeg gegen dem (!) Georg Verseg 35 Klafter, in Ruckhen 30 Klafter undt in der Länge 45 Klafter. Franz Karpfenstein. Minthogy e major helymeghatározása nagyon bizonytalan, a szomszédosnak jelzett 19. számú major helymeghatározását kell felhasználnunk, amely major tulajdonosa a hivatkozott telekkönyv szerint Gabriel Schweidler volt. Schweidler Gábor majorjáról viszont azt jelzi a telekkönyv, hogy 1740-ben megvette Damässer János s a vonatkozó közelebbi adatok a külvárosi telekkönyv (Urbarium vor der Stadt) I. kötetének 129. lapján találhatók. A hivatkozott helyen pedig a következők olvashatók: Nr. 57. Ein Haus in dem Lerchenfeld an dem Calvariweg zwischen denen Mayerhoff Nris 17 et 18 ligend Johann Damässer. Vagyis ez a major a kálvária közelében volt a Karpfenstein Ferenc majorjával egyetemben, amint a Karpfenstein-utca is a Kálvária-térről nyílik. Semmi kétség sem foroghat fenn tehát az íránt, hogy a Karpfenstein-utca elnevezése a Karpfenstein-majorra vezetendő vissza.

Karpfenstein Ferencnek pedig aligha volt valami köze az 1688-ban bírónak választott Karpfenstein János Kristófhhoz, akiről Schmall megszálló adatokat közölt, mert Karpfenstein Ferenc csupán 1715. március 13-án szerezte meg a polgárjogot, mint nemes ember (ein Edlmann) s 1734-ben lett fertálymesterré.

A Karpfenstein-utcával azonos módon keletkezett a Conti-utca elnevezése, mely Conti Antal Lipót itteni 3 holdas szántóföldjétől vette nevét akkor, amikor özvegye házhelyekre felosztva értékesítette. A szántóföldekről vezetett régi pestvárosi telekkönyvben ugyanis 147 szám alatt a következőket olvashatjuk: Ein Acker ausser dem Hatvaner Thor neben dem Keresturer-Weeg (ma Népszínház-utca) und der Nr. 146 ligend, haltet in der Braithe 50 Klafter, lang aber einerseiths 60, anderer 90 Klafter = 3 Joch, Wilffersheimische Erben. Caspar Antoni Partl. Joseph Khor eingetauscht anno 1768. Leopoldt Antoni Conti erkaufft anno 1771. Herr Moritz Valentin von Hilff Obristwachmeister erheyrathet. Auf Hausstellen eingetheilt. Conti Lipót Antal özvegyét ugyanis Hülff Bálint Móríc feleségül vette s ennek következtében 1774. augusztus 17-én az egész Contivagyon reá szállott. Az özvegy Hülff halála után értékesítette a nevezett szántóföldet, amint ez a telekátírási jegyzőkönyv 1808. március 10-i következő bejegyzéséből látható: „Fatiret Herr Anton von Makk als Bevollmächtigter der Frau Eva Rosina geb. Schalharts, erstens Conti, dann verwittibte von Hülff, von dem in der Josephstadt in der Conti Gassen liegenden Grund eine Hausstelle in der Spatzen Gasse (ma Fecske-utca), worauf nun das mit der Pop. Nr. 649 gezeichnete Haus erbauet ist.” Ugyanerre utal a telekátírási jegyzőkönyv 1808. november 3-án kelt következő bejegyzése: „verlanget Rosalia Maria den in der Josephstadt in der Conti-

Gassen liegenden Haus-Grund, welchen Sie vor ungefähr 30 Jahren von dem auf Hausstellen eingetheilten Hilfischen Acker um 50 Fl. erkaufet hat." Ezekből az adatokból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a Conti-utca elnevezése a Conti szántóföldjére vezetendő vissza.

Ujabb eredetű a Sándor-utca elnevezése, mely báró Sándor Antal itteni házaitól nyerte ugyan nevét, régibb neve azonban Alter Ziegelofen Weeg volt, mert a régi tégláégetőhöz vezetett. Bizonyoságul az 1786. évi november 8-án kelt következő teleklevelekre hivatkozhatunk: Seiner Fürstlichen Eminenz Cardinal und Ertz-Pischoff einer hochlöblichen Kraner (!) Dieceuse (!) Joseph des Gräflichen Hauses von Batthyan nehmen Nutz und Gewöhr eines ausser den Kecskemether- und Hattvaner Tören an Eckh des Alten Ziegel-Ofen Weegs ligenden und mit Nro 460 gezeichneten Hauses... und weillen dieses Haus vermög Gewöhr-Protokoll libro 4-to folio 87 dem tit. Seiner Gnaden Herrn Anton Baron Sandor von Slavnicza ungehörig war, welcher ein solches an hochbetitelten Seiner Fürstlichen Eminenz nebst der Nro 799 umb die Summam à 6000 Fl. verkauft hat etc. A másik teleklevél szövege a következő: Seyner Fürstlichen Eminenz Cardinal und Ertz-Pischoff einer hochlöblichen... und weillen dieses Haus vermög Gewöhr Protokoll libro 3-io folio 169 den tit. Seiner Gnaden Herrn Anton Baron Sandor von Slavnicza angehörig wahr, welcher ein solches ein hochbetittelt Seiner Fürstlichen Eminenz nebst der Nro 460 umb die Summam à 6000 Fl. verkauffet hat etc. Az utóbb említett ház eredetileg a vevőé volt s 1871. május 30-án adta el 3000 frt.-ért báró Sándor Antalnak, mindössze tehát csak 5 esztendőn át volt a Sándor-család kezén s ezért hivatalosan nem is használták a Sándor-utca nevet már azért sem, mert 1775-től kezdve ebben az utcában volt a város majorja (Historia I. évf. 1. sz. 14. l.) s ennek következtében Major-utcának is nevezték. A Major-utca elnevezés egészen 1846. augusztus 8-ig használatos volt, ekkor azonban az ottani lakósok kérésére a Főherceg Sándor-utca nevet kapta. A vonatkozó tanácsülési jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: Józsefkülvárosi Major-utcai lakósok ezen utca nevét „Sándor Főherceg-utca” névre átváltoztatni kérik. Határozat. Ezen utca már ennek előtte is „báró Sándor-utca” név alatt lévén ismeretes, semmi akadály sem forog fenn, miszerint az „Főherceg Sándor” nevére átváltoztathassék, miért is a folyamodvány hivatalból h. városkapitány Kanicsér János urnak az új név följegyeztetése, a telek hivatalnak pedig kellő tudomás végett másolatban rendeltetik kiadatni.

A mint az elmodottakból látható, a pesti utcaelnevezéseknek rendesen tárgyi alapjuk volt s a személynevekkel kapcsolatos utcanevéknél is kimutathatók ezek a tárgyi kapcsolatok. Szinte kivételnek tekinthető a Bálvány-utca elnevezés, ahol a tárgyi kapcsolatot semmiképen sem lehet kimutatni, mert a Schmall kezdeményezése nyomán megindult tárgyi magyarázat semmiképen sem tekinthető helytállónak.

Dr. Gárdonyi Albert.

— Vidéki birtokosok Pesten a XVIII. században.

Az 1723. évi törvényhozás Magyarország és Pest városa szempontjából egyaránt jelentőset alkotott, mikor a XXIV—XXV. törvényekkel a királyi kuriát felállította. A királyi kúria egyik tagozata, a hétszemélyes

tábla évenként csupán kétszer ülésezett 40-40 napon át, másik tagozata, a királyi ítélőtábla azonban állandóan működött s az ország első hivatásos bírói testületévé lett, melynek a magyar jogszolgáltatás színvonalának emelése körül hervadhatatlan érdemei vannak. A királyi ítélőtábla elnöke a personalis, tagjai pedig az alnádor, alországbíró, négy ítélőmester, két főpap, két báró, nyolc nemes, két primási ülnök, egy bányászati előadó és a királyi jogügyek igazgatója voltak. A királyi ítélőtábla kilences tanácsban működött ugyan, az ülnököknek azonban az év egyik részét mindenestre Pesten kellett tölteniök, ami úgy kulturális, mint gazdasági szempontból is nagy jelentőségű lett a város számára.

A pestvárosi tanács mindemellett ellenszenvvel fogadta a törvényhozás intézkedését, mert arra gondolt, hogy a kuria ülnökei számára ingyen szállásokat kell adnia, amint a katonaság beszállásolásáról is így tartozott gondoskodni. A valóságban azonban másként történt minden, mert a kuria ülnökei maguk gondoskodtak szállásról, hivatali célokra pedig Orczy István ítélőtáblai ülnöknek az Uri-utcában álló 45. számú házát vették bérbe s itt tartotta a királyi ítélőtábla első ülését 1724 május 2-án. (Jogászegyleti értekezések. Új folyam 86. füzet 67. lap.)

Pest városa számára nagy jótétemény volt a királyi kuria idehelyezése, mert a peres felek állandóan nagy idegenforgalmat jelentettek, amiből a pestvárosi lakósságnak sok jövedelme volt. A királyi kuria ülnökei nem érték be azzal, hogy Pesten szállást tartottak, hanem többen házat is szereztek s ezek a házak voltak a fejlődő Pest legszebb épületei. A királyi kuria bevonulása a kultúra bevonulását is jelentette, mert p. o. az első színi előadásokat is a hétszemélyes tábla ülései idején tartották meg, amikor volt színpártoló közönség a városban.

Ez alkalommal csupán az állandóan megtelepedett kuriai ülnökökről kívánunk beszámolni, kiknek itteni megtelepedése a város és vidék közötti kapcsolat állandósulását jelentette s már ezért is nagy értéket képviselt.

Pest város első uri telepese — szembeállítva a polgársággal és munkássággal Grassalkovich Antal kir. jogügyi igazgató volt, aki az 1723. évi törvény értelmében hivatali állásánál fogva a királyi ítélőtábla tagjai sorába tartozott. Grassalkovics az Irgalmasok-utcája (ma Városház-utca) és Hatvani-utca (ma Kossuth Lajos-utca) sarkán vásárolt házat, ezt a házvevést azonban sok máshoz hasonlóan nem iktatták be a telekkönyvbe. Be van azonban jegyezve az, mikor 1734. július 1-én a pestvárosi tanácstól jó szolgálataiért (*habita reflexione ad multifaria beneficia ab illustrissima sua dominatione peculio huicce praestita*) a Hatvani-kapu előtti 20 öl széles és 49 öl hosszú városi telket Hatvani-utcai házához tartozó kertképen megkapta. Ekkor már personalis tehát a királyi ítélőtábla elnöke volt, ami értetetővé teszi a pestvárosi tanács szokatlan készségét, mellyel ilyen előkelő helyen jelölt ki kertet számára. Időközben Grassalkovics a szomszédos telkeket is összevásárolta s kertjének összterjedelme a következő lett: a mai Rákóczi-útra eső homlokzatra 40 öl 6 láb, hátul 46 öl 3 láb, a mai Múzeum-körut felé eső oldalra 80 öl 3 láb s az ellenkező oldalon 81 öl 2 láb. Ebből a hatalmas telekkomplexumból először az úgynevezett Beleznaykert vált le, melyet Grassalkovics Antal herceg 1787. augusztus 10-én adott el 6000 forintért és Mittermayer Katalinnak fizetendő 12 forint évjáradékért Beleznayné Podmaniczky Amáliának. Aztán következett az 1808.

évi telekajándékozás a Nemzeti Múzeum céljaira, ami az egyetemen kötött csereszerződés alapján botanikus kert céljaira használtatott fel. (Gombóc: Botanikus kert tört.) Mikor végül Grassalkovics Antal herceg 1835. szeptember 22-én kelt fassionalis levelével ugyanezen telekből 800 ölet adott a Nemzeti Színház céljaira, már nem sok maradt az ősi szerzeményből s ezt a keveset 1850. december 30-án Wodianer Móríc vásárolta meg a Grassalkovics örökösöktől.

A táblai ülnökök sorából elsőnek Szeleczy Márton alnádor telepedett meg állandóan Pesten, 1724-ben megvásárolva az Uri-utcában álló 52. sz. házat (ma a ferenciek templomával szemben álló palota). Ez a ház eredetileg élelmezési raktárul (Proviauthaus) szolgált, aztán a Heussler tábornoké, majd Pöckh János Boldizsár hadbiztosé lett, akitől romképen (eine ölte mit alten Gemäueren umbfangen Brandstatt) jutott az alnádor kezébe, kinek nevére 1726. május 26-án írták át. 1770-ben a királyi kuria céljaira vásárolták meg s ez volt hosszú időn át a kuria székháza.

Szeleczy Mártonnal egyidőben telepedett meg Pesten Orczy István táblai ülnök, aki elsőnek az Uri-utcában (ma Petőfi Sándor-utca álló 45. számú házat vette meg (a főpostával szemben állott Prunner-ház). Erről a házvételről csupán akkor ad számot a telekkönyv, mikor Orczy István a szomszédos 46. számú házat is megvette 1728. március 6.-án. 1745. május 12-én fejezte be Orczy István belvárosi ingatlanszerzéseit, mikor a szomszédos 47. számú ház is tulajdonába jutott s ezzel egészen a mai Párisi-utcaig terjedő oldal Orczy birtok lett. Az elsőnek megvásárolt ház arról nevezetes, hogy ezt a házat vették bérbe a királyi kuria számára 1724-ben s itt tartotta üléseit mindaddig, míg a Szeleczy házat meg nem vették.

Rudnyánszky József ítélőtáblai ülnök 1744. február 27.-én vette meg az akkori pálosrendű kolostorral szemben álló 96. számú házat (ma Prohászka Ottokár-utca), amelyet már március 14.-én elcserélt az ugyanazon utcában álló 94. számú házzal.

Galánthai Balogh János ítélőtáblai ülnök 1750. június 3.-án vette meg a Kecskeméti-utcában jelzett 99. számú házat, melynek helyén épült házban (Veres Pálné-utca) ma a főkapitányság közigazgatási osztálya van elhelyezve.

Báró Péterffy János ítélőtáblai ülnök 1755. június 16.-án vette meg a Városház-téren álló 186. számú házat (ma Piarista-utca), amelyet a közműltban emléktáblával is megjelöltek.

Dobay Károly ítélőtáblai ülnök 1763. november 17.-én vette meg a Molnár-utcában álló 261. számú házat.

Majthényi Károly alnádor pedig 1768. május 18.-án vette meg az Uri-utcában álló (ma Petőfi Sándor-utca) 19. számú házat, melynek hátsó része a vármegyeházáig terjedt s eredetileg a Beleznay-örökösöket illette, református vallásuk miatt azonban nem vehették birtokukba (ob incapacitatem dominii).

A hétszemélyes táblai ülnökök sorában elsőnek gróf Batthyány Imre telepedett meg állandóan Pest városában, mert már 1743. szeptember 27.-én megvette az Irgalmasok-utcájában (ma Városház-utca és Szerviták-tere) álló 37. számú házat, amelynek telke egészen a mai Hajó-utcaig terjedt. 1746. október 14.-én megvette a Szerviták-utcájában (mai Hajó-

utca) álló 554. számú s végül 1749. augusztus 29.-én a mellette álló 9. számú házat. Batthyány Imrét nagy tiszteletben tartotta Pest város polgársága, mert az 1751. november 18.-án tartott tanácsülés jegyzőkönyve szerint a városi tanács ajánlotta fel neki a polgárjogot (das Bürgerrecht hiemit proprio motu offeriert und gratis conferirt), tehát Pest városa első díszpolgárának tekintendő. (Az 1774. szeptember 7.-én tartott tanácsülésen rámutattak, hogy a Szervita-téri Mária szobrot saját költségén restauráltatta (suis gravissimis sumptibus pie ac decorose restauravit) s a polgárság még sem becsülte meg a környékét.)

Kevéssel gróf Batthyány Imre után telepszik meg állandóan Pest városában Patacsics Gábor kalocsai érsek és hétszemélyes táblai ülnök, aki 1744. április 9.-én vette meg az Uri-utcában álló 24. számú házat (mai Károlyi palota), amelyet hagyatékából 1747. augusztus 25.-én gróf Barkóczy Ferenc egri püspök és ugyancsak hétszemélyes táblai ülnök vásárolt meg.

1748. szeptember 16.-án maga a personalis, galánthai gróf Fekete György is állandóan megtelepedett Pesten, megvásárolva báró Vajai László kamarai tanácsostól az Uri-utcában álló 49. számú házat (a mai Petőfi Sándor-utca nyugati oldalán a Ferenciek-tere és a Párisi utca közötti terület középső telkén állott).

1750. szeptember 26.-án Almássy János hétszemélyes táblai ülnök vásárolta meg a Lipót-utcában (mai Váci-utca) álló 181. számú házat, melyet 1754. szeptember 10.-én elcserélt az ugyanazon Lipót-utcában álló 172. számú házzal (ma a Katonai városparancsnokság palotája áll a helyén.)

Ezek a házak nem maradtak ugyan állandóan a szerzők családjánál s néhány közülök rövid időn belül ismét polgári kézbe került; azon idő alatt azonban, míg a nevezettek kezében volt, vagy teljesen újjáépítették, vagy kisebb-nagyobb mértékben átépítették azokat s ezzel Pest város kebelében új háztípust teremtettek, ami a polgárság építkezésére is befolyást gyakorolt.

Dr. Gárdonyi Albert.

— Helyreigazítás „A budavizivárosi régi temető” című cikkhez.

1. Az Ignatz Pulpan sírfeliratához fűzött megállapítások a szöveg helytelen reprodukálása miatt nem állták meg helyüket. Egy általam közben végrehajtott helyszíni szemle kiderítette, hogy Pulpan sírkövére nem „Zimmer und Wappen mahher”, hanem „Zimmer und Wappen Mahler” van vésve, az elhalt tehát egész egyszerűen szoba- és cégérfestő volt. A „Zimmer — címer” — kapcsolatról tehát szó sincs, az egész következtetés téves. (Historia IV. (1931.) évf. melléklet 149. l.)

2. Ugyancsak a helyszíni kiszállás alkalmával állapítottam meg, hogy az ellenőrizhetően legrégibb síremlék nem Carolus Pagner 1789-es emléke, hanem két mészkőből faragott sírkreszt 1787-ből, tehát a temető megnyitását követő második esztendőből. E két sírkő (az egyiknek felirata: „Theresia Blasovics, obiit die 19-a Septembris 1787”, a másik alatt Khatarina Stertz, egy rézöntő leánya nyugszik, aki ugyanezen év októ-

berében halt meg) a temető felső jobb sarkában a Kutvölgyi-út mellett áll jelezve, hogy e terület a temető egyik legrégebben használatba vett része. (U. ott 144. és 150. l.)

3. A 147. lapon az első sorban bent felejtődött egy sajtóhiba: a szerencsétlen Makai szobájában a 32 darab röppentyű mellett nem 20, hanem 200 „darabnál több apró tűzjátékszer” stb. volt felhalmozva, ami a robbanás oly pusztító hatását tekintve lényeges különbség.

4. A temető területe a megnyitáskor jóval kisebb volt, mint ma. A szomszédos területek hozzacsatolásával növekedett, így pld. a Kutvölgyi-út mellett elvonuló felső, az Alvinczy-síremlék vonaláig terjedő sávjának a katonatemető felé eső része még 1823-ban is szőlő volt, amint azt Baczó József városi mérnöknek 1823. nov. 9.-én a katonatemetőről készített tér-rajza igazolja. (Szföv. Levéltár. Corr. Mag. 1823. 1322.) E felső sávnak a katonatemetővel ellentétes irányú sarok felé húzódó része viszont mindjárt kezdetben a temető területéhez tartozott, ami az ott található fentebb említett két 1787-es sír bizonyít.

5. Baczó József mérnök 1823 nov. 9.-éről datált térképén ábrázolt és még ma is nagy rendben tartott katonai temető területét — bár még nem a maga egészében — 1797-ben jelölték ki a polgári temető mellett. A várparancsnokság július 5.-én közli Buda városa tanácsával, hogy a temető felszentelése megtörtént és az előző naptól, tehát jul. 4.-étől kezdve a temetkezések már folynak is. (Szföv. Levéltár, Corr. Mag. 1797. 137. V. ö. Kovács Lajos: A budai katonai temető áthelyezése 1797-ben. Historia, 3. évf. 1930. 4—6. Pestbudai Emléklapok, 3. köt. 1930. 2. füz. 82. l.)

Négy év alatt azonban annyira megtelt e terület, hogy „es hat der über den Militar Fraydhof die Aufsicht habende sogenannte Einsiedler dem diesseitigen Festungs Commando angezeigt, dass auf den besagten Militar Fraydhof nur noch ein Platz auf 12 Gräber vorhanden seye.” A katonai parancsnokság a temető kibővítéséért a magisztrátushoz fordul (1801 ápr. 7.), mely különösnek találja ugyan, hogy a 3529 □-öl kiterjedésű régi temetőnél 74 □-öllel nagyobb, tehát 3603 □-ölnyi új temetőhely oly rövid idő alatt megtelt, de nem zárkózik el az elől, hogy az eljárás halaszthatatlansága esetében egy közös tanácskozáson kijelöljék a temető terjeszkedésének területét, ügyelve természetesen arra, hogy a várost illető pénzbeli kárpótlás el ne maradjon (ápr. 13.). (Corr. Mag. 1801. 98.)

z

A város hajlandóságára a „Festungs Commando” válasza és ajánlata ez: „Wenn es Einem Löblichen Stadt Magistrat gefällig ist, so wird morgen dienstags den 28.-ten April Nachmittag um 3 Uhr der Herr Plaz Oberstlieutenant Trüber von Steinfeld mit denen Städtischen Herrn Deputirten zu dem Militar Fraydhof hinausfahren, um gemeinschaftlich zu bestimmen, was für ein Terrain zur Erweiterung dieses Fraydhofes annoch anzuweisen erforderlich seye. Ofen, den 27.-ten April 1801.” (Corr. Mag. 1801. 114.)

1809-ben aztán a budai fiók tábori-kórház keresi meg a várost és hivatkozva arra, hogy a katonai temetőben már nincs több hely, új terület átengedését kéri a hatóságtól (szept. 16.). Kap is egy telket, de

az oly köves, hogy egy sírgödör megásása 3 napba is beletelik. Minthogy pedig a kórház csákánnyal és lapáttal (ásóval), de meg más felszereléssel sincs ellátva, amellyel a köveket a földből el lehetne távolítani, alkalmasabb területet kér a várostól (szept. 19.), ennek a kérésnek azonban a magisztrátus nem tesz eleget (szept. 20.). (Corr. Mag. 1809. 863.)

Az „Ofner Filial Garnisons Spital”-nak 1823-ban az a panasza, hogy kerítés hijában a katonatemető az átvonuló és legelő marha istállójává lett (v. ö. Schams munkájából vett idézetet a budavizivárosi temetőről írt közleményem 5. jegyzetében) és ezért bekerítése halaszthatatlanul szükséges. Schams 1822-ben emeli fel szavát a temetők dülése ellen: ezek szerint ebben az időben fajult el a helyzet annyira, hogy több oldalról orvoslást követelő hangokat szólaltatott meg. A város tiltakozik az elkerítés ellen (okt. 31.), mert ezzel elzárnák a polgári temetőhöz vezető két utat is. A kórház vezetésége szerint ez nem akadály, mert még más két út is nyitva áll abban az irányban (nov. 5.). A katonaság épen a temetőn átvezető utak közcélra való felhasználásától féltette a temetőt, a városnak viszont épen e két út szabadon maradása volt fontos, beleegyeznek tehát a temető bekerítésébe, de jelzi, hogy, ha az utakat is elzárnák, kénytelen volna „... zwar unlieb den auf diesen Weegen gesezten Zaun aushauen zu lassen.” (nov. 17.) (Corr. Mag. 1823. 1322.)

Dr. Bánrévy György.

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK:

- 59. lapon alulról a 9. sorban tbi h. tibi.
- 60. lapon alulról a 20. sorban Bár h., bár.
- 62. lapon alulról a 17. sorban 1766 h. 1776.
- 63. lapon felülről a 10. sorban engedményt h. engedélyt.
- 64. lapon felülről a 8. sorban jun. 27. h. jun. 22.
- 66. lapon felülről a 3. sorban Klöckner h. Glöckner.
- 66. lapon felülről a 22. sorban S. S. S. S. h. S. S. S.
- 69. lapon felülről az 5. sorban 1784 h. 1794.
- 72. lapon alulról az 5. sorban 33 h. 35.
- 73. lapon alulról a 20. sorban 25 h. 35.
- 78. lapon alulról a 2. sorban kijelentené h. kijelenté.
- 119. lapon felülről a 22. sorban Septemberis h. Septembris.
- 119. lapon felülről a 26. sorban umiversaum h. umiversarum.
- 120. lapon felülről a 23. sorban cripto h. scripto.
- 120. lapon alulról a 10. sorban kostbarer Königlichen h. kostbare Königliche.
- 122. lapon alulról a 7. sorban hohengnade h. hohen gnade.

A HISTORIA régi első négy évfolyama kedvezményes
áron kapható kiadóhivatalunkban, Budapest, VI., Teréz-körút
23. I. emelet.